

VYSOKÁ ŠKOLA
FINANČNÍ A SPRÁVNÍ

Edice SCIENCEpress

Bohatství a chudoba jako problém

Radim Valenčík a kol.

Vysoká škola finanční a správní, a.s.

Radim Valenčík a kol.

Bohatství a chudoba jako problém

Praha 2020

VALENČÍK, Radim a kol. *Bohatství a chudoba jako problém* [online]. Praha: VŠFS, 2020. Edice SCIENCEpress. ISBN 978-80-7408-201-6.

Autorství a spoluautorství jednotlivých částí:

Ing. Michal Blahout (kapitola 3)
Ing. Ondřej Černík (kapitola 4, 5)
Ing. Jan Červenka (kapitola 4, 5)
doc. Ing. Michael Kroh, CSc. (kapitola 8)
Ing. Jan Mertl, Ph.D. (kapitola 2)
doc. Vladislav Pavlát, CSc. (kapitola 9, příloha 1)
doc. Mgr. Ondřej Roubal, Ph.D. (kapitola 6, 7)
Bc. Pavel Suchý (kapitola 2, příloha 3)
doc. Radim Valenčík, CSc. (kapitola 1, 2, 3, 4, 5, 10)
doc. Ing. Mgr. Petr Wawrosz, Ph.D. (kapitola 4, 5, příloha 1)
prof. Ing. František Zich, DrSc. (kapitola 6)

Radim Valenčík a kol.

Bohatství a chudoba jako problém

Recenzenti:

prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc.
Ing. Bc. Jiří Mihola, CSc.

Vydání odborné publikace bylo schváleno vědeckou redakcí nakladatelství VŠFS.

V monografii jsou obsaženy výsledky řešení studentského projektu „*Bohatství a chudoba jako problém z hlediska ekonomie produktivní spotřeby*“ s využitím účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum Vysoké školy finanční a správní.

Vydala Vysoká škola finanční a správní, a.s., v edici SCIENCEpress

Estonská 500, 101 00 Praha 10

Tel.: +420 210 088 862

www.vsfs.cz

jako svou 302. publikaci

Editor PhDr. Jan Emmer

Vydavatelský redaktor Mgr. Petr Mach

Počet stran 138

První vydání, Praha 2020

© Vysoká škola finanční a správní, a.s., 2020

ISBN 978-80-7408-201-6

DOI <https://dx.doi.org/10.37355/03.2020/3>

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být reprodukována a používána v elektronické podobě, kopírována a nahrávána bez předchozího písemného souhlasu nakladatele.

Obsah

1. Úvod	4
2. Bohatství a chudoba jako problém a jeho příčiny	11
3. Proč je v noci tma, proč jsou bohatí a chudí? – Jak se triviální stává netriviálním	27
4. Problém bohatství a chudoby prizmatem teorie kooperativních her	41
5. Netriviální úlohy spojené s vícebodovým rozšířením Nashova vyjednávacího problému.....	55
6. Praktické aplikace konceptu pozičního investování	70
7. Aktuálnost odkazu epikurejského pojetí hédonismu	87
8. Některé aktuální aspekty teorie nadhodnoty.....	96
9. Příležitosti a rizika digitální éry (snadné bohatnutí, ale i chudnutí)	102
10. Shrnutí, diskuse, závěr	110
Summary	115
Literatura	117
Příloha 1: Vymezení pojmu chudoba, přístupy k jejímu měření, příjmová chudoba v ČR.....	121
Příloha 2: Reflexe zkušenosti z interdisciplinárního přístupu	132
Příloha 3: Ekonomika ekosystémů a lidský blahobyť	136

1. Úvod

Formulace cíle monografie: Stručná, přesná, obtížně srozumitelné vně kontextu.

Cíl monografie lze velmi stručně a velmi přesně formulovat takto:

Odpověďt na otázku proč investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu nejsou využívány podle míry jejich výnosnosti.

Pokud by totiž byly investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu využívány podle míry jejich výnosnosti (a bez ohledu na to, kdo je vlastníkem investičních příležitostí a investičních prostředků), zcela zásadním způsobem by se změnilo chápání toho, co pod pojmem „bohatství“ a „chudoba“ rozumíme, nevznikaly by problémy pocházející z rozdělení společnosti na bohaté a chudé, dokonce by ani k tomuto rozdělení v současném chápání nedocházelo.

Stručné, přesné, ale bez pochopení příslušného kontextu či většího množství několika kontextů téměř nesrozumitelné. Máme to ověřeno na velkém množství odborných diskusí v různých prostředích.

Odpovědí na otázku, proč investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu nejsou využívány podle míry jejich výnosnosti, zabíjíme dvě mouchy jednou ranou:

- Jednak odpovíme na otázku, proč se rozdělení společnosti na bohaté a chudé stává problémem. Ne každé takové rozdělení a ne vždy se stává problémem či přerůstá v problém. Tak tomu je jen za určitých podmínek. Za jakých? Za těch, které velmi přesně obnažíme právě odpovědí na výše uvedenou ústřední otázku, kterou budeme sledovat po celou dobu výkladu.

- Jednak odpovíme na otázku, jak problémy, které za určitých podmínek rozdělení společnosti na bohaté a chudé vznikají, řešit. Již na tomto místě je třeba zdůraznit, že nejde o odstranění rozdělení společnosti na bohaté a chudé, ale výlučně o řešení problémů, které takovým rozdělením mohou vznikat. Ale o nic jiného přece nejde.

Původně jsme uvažovali, že otázku, **proč investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu nejsou využívány podle míry jejich výnosnosti**, necháme postupně vyplynout z výkladu tak, aby si čtenář uvědomil její sílu, její význam, aby si ji náležitě vychutnal. Zkušenost z diskusí nad průběžně vznikajícími texty publikovanými při různých příležitostech ukázala, že je to nereálné. Bez dostatečně jasné orientace, kterou tato formulace dává, se čtenář či posluchač ztrácí v souvislostech dané problematiky. Takže příslušnou formulací začínáme a pokusíme se ji krok za krokem obalit příslušným kontextem tak, aby se její plný smysl stal srozumitelným.

Použité metody

Hlavní metodou, kterou používáme k získání nejdůležitějších výsledků v oblasti popisu pozičního investování je **vícebodové rozšíření Nashova (S, d) vyjednávacího problému, aparát prezentace několika typů úloh tohoto typu a nástroje řešení těchto úloh** (Thompson, 2010).

Příslušné metody jsme vyvinuli vlastními silami jako součást řešení problematiky, která je obsahem této monografie. Vychází ze standardního Nashova vyjednávacího problému a zobecňuje jeho formulaci v tom směru, že kromě dosud uvažovaných zlepšení oproti bodu nedohody (d) v rámci příslušné množiny (S) ukazuje možnosti dalších alternativ, kterými hráči disponují a která lze porovnat na základě předpokladu

individuální racionality. Při zobecnění Nashova vyjednávacího problému jsme postupovali v souladu s metodou přesahu, který má dvě fáze:

- Formální, ve které definujeme formální podobu zobecnění původní úlohy.
- Interpretační, ve které formálnímu přesahu dáváme konkrétní interpretaci v podobě úloh, které odpovídají netriviálním prakticky relevantním situacím.

Srozumitelně lze výše uvedené s mírným zjednodušením formulovat takto: Nashův vyjednávací problém zkoumá úlohy, které mají podobu rozdělení zlepšení výplat hráčů oproti výchozímu bodu nedohody. Jedná se o případ takzvaných kooperativních her. V našem případě zobecňujeme tento typ her o případ, kdy jeden z hráčů (ten, který je majetnější, resp. disponuje větším množstvím investičních prostředků) může využít své poziční převahy a volí mezi alternativou původní kooperativní hry a možností využít svoji poziční převahu. Návazně uvažujeme možnost odvetných reakcí druhého hráče (tedy chudšího, který disponuje menším množstvím investičních prostředků). Čistě formálně, z matematického hlediska, pak můžeme původní jednobodovou úlohu rozšířit na vícebodovou. Návazně v souladu s potřebou ukázat, jaké efekty má poziční investování, interpretovat tento formální přesah původního Nashova (S, d) vyjednávacího problému.

Předpokladem uvedeného teoretického posunu v oblasti metod teorie her je vyjádření problematiky využívání investičních příležitostí mikroekonomickými prostředky hledání optima. Tyto úlohy z důvodů srozumitelnosti prezentujeme formou původního grafického vyjádření (tedy příslušných obrázků) a pro úplnost je vyjadřujeme i příslušným analytickým aparátem.

Důležitou součástí metod vyvinutých v rámci odpovědi na úvodní otázku, **proč investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu nejsou využívány podle míry jejich výnosnosti**, je rovněž duální grafická prezentace příslušných úloh (jako hledání optima nástroji s využitím mikroekonomických postupů a řešením kooperativních úloh).

Možnost výše naznačeného postupu předpokládá přesné definování jednotlivých pojmů v rámci relativně uzavřeného systému, tj. vytvoření tezauru (základního slovníku pojmů), který je dostatečně srozumitelný, ve kterém je každý pojem prezentován definicí odpovídající metodě definování pojmů, přičemž definice každého pojmu umožňuje jeho operacionalizaci z hlediska tvorby modelů založených na kvantifikaci příslušných veličin.

Na základě postupu od popisu reality prostřednictvím přesně definovaných pojmů k mikroekonomickému vyjádření příslušné oblasti reality a následně pak k formulování původních úloh vycházejících z teorie kooperativních her identifikujeme důležité standardní situace související s problematikou bohatství a chudoby a navrhujeme jejich konkrétní řešení v rámci ucelené koncepce.

Z hlediska prezentace širšího kontextu, tj. uvažování různých alternativ a porovnání výsledků se stávajícími přístupy, ukazujeme některé další možnosti toho, jak je řešena problematika bohatství a chudoby či její dílčí aspekty.

Prezentovaný přístup porovnáваме s možností, které má teorie nadhodnoty aktualizovaná na současnost.

Nejnovější trendy zachycujeme uplatněním teoretických východisek na problematiku digitalizace, která je polem, kde působí poziční investování umožňující rychlé bohatnutí, ale i zchudnutí.

Důsledně uplatňujeme interdisciplinární přístup, tak jak je rozvíjen v souvislosti s týmovou prací v návaznosti na předcházející monografie.

V příloze uvádíme přehled dat týkajících se problému chudoby.

Struktura monografie a složení týmu

Monografie je pokračováním dosavadních bádání, jejichž výsledky byly uveřejněny v pěti monografiích zpracovaných dlouhodobě mezigeneračním týmem působícím při Vysoké škole finanční a správní:

Perspektivy a financování odvětví produktivních služeb, 2014

Čtvrtá průmyslová revoluce, nebo ekonomika produktivních služeb?, 2015

Ekonomický základ odvětví produktivních služeb a zahájení komplexních reforem, 2017

Odvětví produktivních služeb. Teorie a praxe, 2018

Ekonomie produktivní spotřeby, 2019

Všechny monografie jsou online ke stažení zde:

<https://www.vsfs.cz/lidskykapital/?id=2479-monografie>

V současné době je tým složen z osob od 23 let (studenti magisterského studia) do 91 let (doyen týmu Vladislav Pavlát). Čítá včetně odborníků spolupracujících s naší univerzitou přibližně 20 osob a působí na VŠFS od října roku 2003, kdy se začal pravidelně scházet stálý teoretický seminář *Ekonomie produktivní spotřeby*.

V předkládané monografii jsou propojeny dva hlavní teoretické zdroje:

1. Rozpracování teorie prosazování odvětví produktivních služeb (služeb zaměřených na nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu) jako dominantního ekonomického sektoru (což chápeme jako změnu srovnatelnou s průmyslovou revolucí). Teoretický koncept vychází z pojetí a metod ekonomie produktivní spotřeby.
2. Vyjádření problematiky investování do společenské pozice (pozičního investování) prostřednictvím teorie kooperativních her, konkrétně pak prostřednictvím metod vícebodového rozšíření (S, d) vyjednávacího problému. Poziční investování je totiž hlavním faktorem působícím proti prorůstovým efektům produktivní spotřeby a jeho role je bezprostředně spojena s odpovědí na otázku, **proč nejsou investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu využívány podle míry jejich výnosnosti.**

Doporučení pro čtenáře

Monografie se snaží o komplexní pohled, a tudíž zcela v logice věci využívá interdisciplinární přístup. Současně s tím zaměřuje svoji pozornost do samotného epicentra současných problémů a jejich historického kontextu. Jejím záměrem je rovněž přispět ke kultivaci veřejného povědomí, vědomí a sebevědomí.

Obrací se tudíž k širokému okruhu čtenářů jak z různých oborů, tak i různé úrovně nejen odbornosti, ale i dosažených životních zkušeností. V této souvislosti považujeme za užitečné formulovat několik doporučení z hlediska předpokládané skladby čtenářů:

1) Kapitoly 4. *Problém bohatství a chudoby prizmatem kooperativních her* a zejména 5. *Netriviální úlohy spojení s vícebodovým rozšířením Nashova vyjednávacího problému* jsou určeny náročnějšímu čtenáři. Jsou sice psány tak, aby jim mohl porozumět každý, ale k tomu by musel čtenář, který není odborníkem v příslušné oblasti, vynaložit značné úsilí. V jejich úvodních částech i shrnutích je vyloženo to nejpodstatnější a k základní orientaci v dané problematice je to dostačující. Ostatní kapitoly by měly být srozumitelné bez větších problémů i čtenářům, kteří nejsou

odborníky v dané oblasti. To se týká i části *Srovnání redistribučního a investičního řešení problémů generovaných polaritou bohatství a chudoby* v kapitole 2. *Bohatství a chudoba jako problém a jeho příčiny*, i když zde čtenář musí určité úsilí k porozumění textu vynaložit.

2) Nejnáročnější kapitola 5. *Netriviální úlohy spojené s vícebodovým rozšířením Nashova vyjednávacího problému* prezentuje významné původní poznatky a otevírá značný badatelský prostor pro odborníky z teorie her. V dnešní době, kdy je za výsledek vědy považováno "vykazování vědy" ve stereotypně orientovaných výzkumech je ovšem obtížné prosadit něco nového, byť i to mělo podobu matematického zobecnění s vlastními matematickými výsledky a významnými interpretacemi. V dané oblasti je pokrok při použití exaktních metod o to významnější, že umožňuje identifikovat klíčové problémy a s nimi spojené jevy, analyzovat je a formulovat praktická doporučení.

3) Lze očekávat, že kritika některých redistribučních přístupů v kapitole 2. *Bohatství a chudoba jako problém a jeho příčiny* vyvolá negativní reakce ze strany zastánců některých z uvedených redistribučních přístupů. Diskusi v tomto směru lze jen přivítat, pokud se bude opírat o věcné argumenty. Mimo jiné – názorové uzavírání do skupin utvrzujících se v určitém názoru a neschopných vnímat odlišné argumenty je jedním z projevů propojení určitého stereotypu víry v nějaký typ redistribučního řešení a zapouzdřování se ve vlastních názorech spojených se sněním o možnosti jejich silového prosazení.

4) Kapitola 6. *Praktické aplikace analýzy problematiky bohatství a chudoby* se otevírá různým názorům a usiluje o to, aby její obsah co nejvíce navázal na zkušenosti a představy čtenáře o dané problematice.

5) Čtenáře všech typů by měla zaujmout kapitola 3. *Proč je v noci tma, proč jsou bohatí a chudí? – Jak se triviální stává netriviálním*, která je založena na významné historické analogii. Kromě jiného je cílem jejího zařazení odblokovat případné stereotypy myšlení v přístupu k problematice bohatství a chudoby.

6) Filozoficky či sociologicky zaměřeného čtenáře zaujme kapitola 7. *Aktuálnost odkazu epikurejského pojetí hédonismu*, která souvisí s větším ukotvením pojmu "epikurejská ekonomie" ve smyslu ekonomie produktivní spotřeby.

7) Zařazení kapitoly 8. *Některé aktuální aspekty teorie nadhodnoty* má dvojí důvod. Jednak ukázat souvislosti s jedním z historicky nejvýznamnějších řešení problému bohatství a chudoby, jednak "demytizovat" Marxovu teorii nadhodnoty, která má ve vztahu k některým současným problémům omezenou platnost.

8) Nejnovější trendy pozičního investování mapujeme v oblasti digitalizace v kapitole 9. *Příležitosti a rizika digitální éry (snadné bohatnutí, ale i chudnutí)*.

Kromě výše uvedeného je třeba zmínit ještě jeden cíl, kterému je monografie podřízena. Je prvním krokem realizace mezinárodního projektu, ze kterého by měla vzejít čtenářsky atraktivní knížka určená širokému okruhu čtenářů přibližně dvojnásobného až trojnásobného rozsahu. Rovněž autorský okruh bude širší. Důraz bude kladen na srozumitelnost (a to i za cenu vynechání některých odborných prvků) a přitažlivost.

V této souvislosti uvítáme doporučení ze strany čtenářů:

- Co do širšího projektu zahrnout.
- Vtipné doplňky, které zaujmou.
- Otázky, na které je důležité odpovědět.

- Témata, která zatím chybí apod.

Každého, kdo přispěje svým nápadem, postřehem, širší úvahou či zpracovaným textem, uvedeme jako spoluautora v té míře, v jaké se týmové práce zúčastní.

Úvodní otázky týkající se vztahu bohatství a chudoby

Bohatství a chudoba. Jeden z nejstarších problémů v historii lidstva.

- **Nebo jen v předhistorii lidstva, protože řešením tohoto problému teprve začne naše skutečná historie?**
- **Kdo je vlastně bohatý a kdo je chudý?**
- **Je dáno bohatství množstvím majetku, nebo i něčím jiným?**
- **Do jaké míry závisí bohatství na majetku?**
- **A co je skutečné bohatství?**
- **Proč rozdělení společnosti na bohaté a chudé vyvolává problémy?**
- **A musí nutně vždy problémy vyvolávat?**
- **Jak tyto problémy řešit?**
- **A je vůbec nutné tyto problémy řešit?**
- **Co je příčinou bohatství a co je příčinou chudoby?**
- **Umíme dostatečně uspokojivě odpovědět na výše uvedené otázky?**
- **Anebo se nám jen zdá, že otázky jsou téměř banální, na které zná každý odpověď?**
- **A potřebujeme vůbec znát odpověď na výše uvedené otázky?**¹

---

¹ Ptáme se na příčiny plynoucí z nějakého daného stavu nebo z nějakého procesu? Správně by otázky týkající se vztahu bohatství a chudoby měly znít dynamicky: **Proč někteří bohatnou a jiní chudnou?** Pak můžeme položit další otázky:

1. Máme-li na mysli kapitalistickou společnost, o jaký kapitalismus jde? Ranný, merkantilistický, kapitalismus průmyslové revoluce 18. a 19. století, kapitalismus X-dalších průmyslových revolucí? Konkrétní odpovědi pro různá období vývoje společnosti a pro různé země se budou nutně lišit. Kdyby existovaly všechny konkrétní poznatky, šly by zobecnit, ale zobecnění by nic moc nepřineslo.
2. Otázka "proč?" úzce souvisí s otázkou vlastnictví a se samotným pojetím vlastnictví (smí se vlastnit cokoliv nebo je něco zakázáno vlastnit?). Za kapitalismu nelze mít otroky (podle prastarého pojetí), ale lze držet lidi (nutit je pracovat nebo je i jinak využívat) v otrockých podmínkách.
3. Lze "něco" vlastnit a z pouhého titulu vlastnictví bohatnout? Ano. (Šlechtic – těží ze šlechtického titulu; i on ale může zchudnout. Vynálezce – majitel patentu; majitel "autorského práva". Oba mohou ve "svobodné společnosti" svobodně bohatnout nebo chudnout.
4. Je paradoxní, že pouze z pouhého titulu vlastnictví lze nejen zchudnout, ale i být usmrčen. (Veškeré revoluce, občanské války apod.)
5. Není nutno přímo "vlastnit", ale jen něčím (co může vlastnit někdo jiný) disponovat a z možnosti (práva?) disponovat – bohatnout (a to buď "šikovně legálně" podle práva, nebo "nešikovně" nelegálně.
6. Stačí vyznávat nějakou náboženskou víru a na základě ní lze bohatnout, chudnout, být zabit, (včas) emigrovat. Rovněž tak stačí být člověkem určité "rasy" a na základě ní lze bohatnout, chudnout, být zabit, (včas) emigrovat; stačí být příslušníkem určitého národa nebo etnické skupiny a na základě toho lze bohatnout, chudnout, být zabit, (včas) emigrovat; stačí být členem určité politické strany a na základě toho lze bohatnout, chudnout, být zabit, (včas) emigrovat.
7. Také stupeň vzdělání otevírá brány k bohatství (ale nikoli nutně – viz některé z předchozích vět). Dokonce i nevzdělanost (míra nevzdělanosti) může být "příčinou" nabytí nebo nenabytí bohatství.
8. Co "věda", nebo "vědní disciplína", to odlišné chápání, vysvětlování a prosazování obsahu, rozsahu a vztahů mezi protikladnými pojmy "bohatství" a "chudoba":
  - Lékařské vědy: příčinou obou "stavů" je genetická výbava daného jedince + stupeň "zdravého života" (podle lékařského mainstreamu nebo módy v dané době).
  - Psychologie: psychické vlastnosti daného jedince, tj. portfolio jeho dobrých či špatných vlastností; oblíbené jsou např. dvojice chytrý x hloupý; pracovitý x líný; poslušný x neposlušný + dále ad libitum. První slovo označuje kladnou vlastnost (z výchovných důvodů) vedoucí k bohatství. Teoreticky by se

Na tyto otázky odpovíme ve shrnutí výsledků prezentovaného pojednání.

To, že jsou chudí a bohatí "je nad Slunce jasné", tak jako je jasné, že "na nebi jsou hvězdy". Ty ovšem v jasu Slunce nevidíme. Vidíme je jen v noci, když je tma. A víme, "proč je v noci tma"? Odpověď na tuto otázku se zdá být také "nad Slunce jasná". Protože v noci je Slunce na druhé straně Zeměkoule, která se otočí právě jednou za den. To je pravda, ale hvězdy jsou také slunce. Některá mnohem větší a zářivější než to naše. Že jsou strašně moc daleko? To ano, ale Vesmír je nekonečný, takže i tak by z každého koutku oblohy mělo přicházet dostatek paprsků, aby bylo i v noci světlo.

Problém, proč je v noci tma, si dobří astronomové začali uvědomovat v době nástupu Rudolfa II. na trůn a trvalo více než 400 let, než byl uspokojivě řešen. Ostatně, hvězdy viděl člověk od nepaměti, ještě před tím, než se stal člověkem. Ale jak dlouho trvalo, než odhalil, co to vlastně hvězdy jsou! A jaké fantastické, ovšem od reality naprosto odlišné představy o tom, co jsou to hvězdy, v hlavách lidí vznikly a na tisíciletí se v nich usídlily.

Pokud jde o bohatství a chudobu, jsme na tom dost podobně. To, že existuje rozdělení na bohaté a chudé a že s tímto rozdělením jsou spojené různé problémy, vědí lidé také od nepaměti. Ale s odpovědí na otázku, "**proč jsou někteří lidé bohatí a někteří chudí**", je to jako s otázkou, "**proč je v noci tma**". Myslíme si, že to víme, ale ve skutečnosti to nevíme. Dokonce naše představa o tom, co je "bohatství" a co je

---

"lenoch" neměl dopracovat k bohatství, leč v praxi to může být i jinak. Někdy (např. při kombinaci blbý, líný, ale poslušný) dotyčný jedinec nemusí být chudý. Optimista prý má větší šanci zbohatnout než pesimista. Nejlépe prý (to je ze života?) na tom jsou realisté, pragmatici a cynici (často totiž jsou "splachovací").

- Sociologie: protože "dav" se chová odlišně od jiné (sociologicky definované) skupiny lidí, neracionální jednání davu ex teoria nemůže vést ke vzniku "bohatství" (leđa výjimečně). Podle toho, jak jsou definovány "skupiny lidí" (třídy, rasy, národy, kmeny, klany, sekty, podnikatelé, zaměstnanci atd.), lze se empirickým bádáním (rozbozem skupinového chování dané kategorie) dopracovat k určení jejich vztahu k "bohatství/ chudobě" a vyvodit z toho doporučení pro vládnoucí skupinu v dané sociálně ekonomické formaci, v určité době a zemi. Což se dosti běžně leckde děje.

- Právo/Právní vědy: přestože deklarují snahu po spravedlnosti, nemohou nic změnit na slepotě spravedlnosti. Jejich modus operandi odpovídá dávnému Fiat justitia, pereat mundus. Ceterum autem censeo, že - mimo jiné - i na tento postoj zanikl starověký Řím. Je obecně známo, že právo má sloužit vládnoucí třídě (tj. vládnoucí menšině prohlášené prostřednictvím demokratických voleb za většinu), pokud to není ještě horší (přes figurky dosazené pomocí různých "mejdánů").

- Ekonomické vědy: (ve zvládnutém pojetí) platí zásada, že stačí vydělávat více než utrácet (požívační podnikatelé-sybarité prý jsou výjimkou) dodržovat zákony (ale umět využívat jejich nedokonalosti – hlavně u daní), mít správné známosti při získávání státních a jiných zakázek, subvencí apod. a dobré vztahy s úřady (hlavně s finančními, ale i různými jinými, podle potřeby).

- Statistika: Bohatství lze definovat různým způsobem, členit podle různých hledisek, a v souladu s existujícími teoriemi o bohatství. Podmínkou je existence věrohodných, srovnatelných, spolehlivých atd. údajů za dostatečně dlouhé období.

9. Již sama možnost členit bohatství např. na hmotné a nehmotné, poskytuje takřka nekonečné možnosti při jeho kvantifikaci. Jak vyčíslit velikost tzv. národního důchodu (jako součásti "bohatství"). Jak ocenit např. tzv. nehmotná práva? Lze hodnověrně zjistit "hodnotu finančních derivátů"? Má jejich "hodnota" být součástí "bohatství" nebo nikoliv? Jak nakládat s objemy "šedé ekonomiky" nebo s objemy umělých měn?

10. Lze vůbec hodnověrně porovnávat "bohatství" různých států v měnovém přepočtu? V podstatě jde o přijetí určitých fikcí, aby vůbec bylo možné něco ("transparentně") spočítat. Určitou cestou jsou mezinárodní standardy (technické, finanční – IFRS apod.), pokud je "mezinárodní společenství" dosti silné, aby si vynutilo jejich všeobecné uznávání a aplikaci v případě měření, výpočtů, propočtů, odhadů, prognóz a vizí, která patří k dnešnímu vědeckému instrumentáriu.

11. Lépe než stávající teorie podstatu problému možná vyjadřuje lidové rčení "**ČERT KADÍ JEN NA VELKOU HROMADU**". Touto lidovou moudrostí je lať, pro přesné pojmenování a analýzu toho, co dále nazýváme "**investování do společenské pozice**" nastavena hodně vysoko.

"chudoba", je natolik vzdálena realitě, že snese srovnání s představou příslušníků Osady havranů, kterou měli o hvězdách. Že je to přehnané? Není.

Ukážeme si, že z určitého zorného úhlu, pokud se opřeme o dobrou teorii, před námi vyvstanou problémy, o kterých jsme neměli tušení. A nejen to. Ukáže se, že tyto problémy bezprostředně souvisí s názorovými střety, kterých jsme svědky i aktivními účastníky. Uvidíme, a to dokonce v pravém smyslu tohoto slova, tedy na vlastní oči, že pokud se spokojíme s prvotní, nedostatečně rozumem opírajícím se o teorii kultivovanou, představou týkající se různých aspektů problémů souvisejících s bohatstvím a chudobou, můžeme se systematicky mýlit. Nejen jako jednotlivci, ale i jako různé skupiny lidí. A co hůř. V některých případech podsunutí určitého zavádějícího pohledu může sloužit k manipulování s lidmi, k tomu, aby v upřímném přesvědčení, že "stojí na správné straně", byli nástrojem těch, kteří chtějí řešit problémy související s rozdělením společnosti na bohaté a chudé "po svém", ale hlavně "pro sebe", ve svůj prospěch, a to i na úkor těch, kteří se nechali zneužít.

2. Bohatství a chudoba jako problém a jeho příčiny

Přerozdělení bohatství jako všelék?

Člověk může být bohatý různě. Prožitkovou náplní svého života, svými schopnostmi a dovednostmi, vztahem, který k němu mají ostatní lidé, svým duchem atd. Podobně jako může být chudý duchem, chudý náplní života, chudý horizontem svého vidění světa a podobně. Pokusme se však nejdříve rozebrat problém bohatství a chudoby z hlediska role majetku v jeho fyzické či finanční podobě. Společnost odedávna ví, že když jsou někteří příliš bohatí a někteří příliš chudí, mohou vzniknout velké problémy ohrožující samotnou stabilitu společnosti, společenský řád.

Jak problémy bohatství a chudoby, které pocházejí z nerovnosti majetku, řešit? K tomu vzniklo několik koncepcí, které si stručně popíšeme. Uvedeme je nikoli v historickém, ale logickém pořadí.

První koncepce: Teorie sociálního státu

První, co se nabízí, je přerozdělení, resp. redistribuce. Bohatým vezmeme a chudým dáme. Nejjednodušší je to formou daní a financováním statků či služeb, které prospívají všem. K tomu ještě financování základních potřeb těm, kteří jsou na tom nejhůře.

Bohatí platí vyšší daně již v případě, že jsou proporcionální z hlediska jejich příjmu. Míru přerozdělování lze ještě zvýšit tím, že se zavede progresivní zdanění. Výše uvedený přístup našel svůj výraz v koncepci státu blahobytu jako formy "umírněného" přístupu k řešení problémů odvozených od rozdělení společnosti na bohaté a chudé. Mezi hlavní představitele patří J. Stiglitz (1997). Další představitele uvedeme v navazující části.

Uvedený přístup má řadu nedostatků.

- Hodně bohatí si mohou vybrat, ve které zemi budou podnikat. Pochopitelně dávají přednost zemím s nižší progresí a nižší mírou zdanění.
- Vyšší míra přerozdělení rovněž vede k tomu, že si chudší postupně stále více nárokují stále větší část toho, co bylo ve společnosti vytvořeno, což dopadá nikoli na ty nejbohatší, ale na střední vrstvy. "Nárokování" prostředků ze strany těch, kteří se dynasticky usídlí v systému jako příjemci přerozdělovacích aktivit státu, vytváří pro vývoj společnosti četná rizika. K tomu přispívá fenomén podbízení se v rámci politické soutěže vrstvám závislým na přerozdělování.
- Tendence nárůstu přerozdělování vede k podryvání ekonomické konkurence a přechází do oblasti konkurence založené na tom, kdo z hlediska své pozice ve výkonu státní institucionální moci získá více prostředků v dotačním systému, korupcí a podobně.
- Z redistribuce postupně vyrůstá redistribuční moc, která ztrácí nadhled, není schopna představit perspektivní vizi rozvoje společnosti, vede společnost do slepé uličky. Místo, aby řešila problém bohatství a chudoby, stává se nástrojem těch, kteří ztělesňují bohatství založené na majetku. Redistribuční moc se tak zvrací přímo ve svůj protiklad. V současné době někteří za jednu z možností využití redistribučního přístupu považují zavedení tzv. nepodmíněného základního příjmu. Zjednodušilo a zpřehlednilo by to správu systému dávek, eliminovalo existenční stres části obyvatelstva, ekonomicky by to pro vyspělejší země bylo únosné. Na druhé straně by to oslabilo stimuly k tomu, aby se člověk snažil být způsobem svého života potřebným pro druhé, mohlo by to vést

k organizování velkých skupin obyvatelstva k nárokování stále většího podílu na společenském bohatství a k manipulaci s některými skupinami obyvatelstva závislými na nepodmíněném základním příjmu právě z pozice využití těch, kteří disponují velkou majetkovou převahou.

Druhá koncepce: Marxova teorie nadhodnoty

Ještě před koncepcí sociálního státu byla vypracována koncepce "systémové redistribuce" v dobovém označení jako "Marxova teorie nadhodnoty". Ve stručnosti ji lze popsat takto. Směna mezi dělníkem a kapitalistou, která je případem svobodné tržní směny, spočívá v tom, že kapitalista si od dělníka kupuje práci a platí mu pracovní sílu. Například za 12 hodin práce, kterou si kapitalista od dělníka formou pronájmu jeho pracovní síly koupil, platí množstvím práce, které je obsaženo ve statcích, které dělník k tomu, aby mohl 12 hodin pracovat, v daných společenských podmínkách a za daných poměrů spotřebuje ke své reprodukci (včetně zabezpečení své rodiny). Toto množství práce obsažené ve statcích, které dělník spotřebovává, je podstatně nižší, dejme tomu 6 hodin. Kapitalista si tak přivlastňuje dalších 6 hodin jeho práce, tj. jeho "nadpráci", resp. "nadhodnotu". Nejdůležitější je z tohoto hlediska kapitola čtvrtá Marxova Kapitálu "*Přeměna peněz v kapitál*" a její třetí část "*Koupě a prodej pracovní síly*" (Marx, 1956).

Jak je to možné? Působí zde dvě okolnosti. Jednak to, že kapitalista na rozdíl od dělníka vlastní výrobní prostředky, jednak to, že – podle Marxe – dochází k neustálému nahrazování "živé práce mrtvou", dělníka stroji, čímž je vytvářena "rezervní armáda nezaměstnaných", která svou snahou získat práci tlačí cenu pracovní síly na nejnižší možnou (v daných společenských poměrech).

Doporučení? Sebereme kapitalistům kapitál (znárodníme výrobní prostředky) a o nadhodnotu se podělíme v rámci nového společenského systému. Velmi přitažlivá myšlenka pro ty, kteří se ve vztahu bohatství a chudoby cítí být obětí. To se také v praxi vyzkoušelo.

Problém je v tom, že kapitalista musí část "nadhodnoty" reinvestovat do inovací, aby obstál v konkurenci. Podobně jako by ho v konkurenci ohrozilo, pokud by veden svou dobrotou dával dělníkům vyšší plat než ostatní kapitalisté, nemůže si ani on sám (v tom období kapitalismu, které K. Marx popisuje) dovolit zbytečné výdaje na svou vlastní osobu (vzpomeňme si na skrblictví Nedobyla, skvěle ztvárněného přesvědčeným komunistou J. Valou, ve vynikajícím seriálu "*Sňatky z rozumu*" a jeho navazujících pokračováních).

Ale jak je možné, že od určité doby si kapitalista "okázalou spotřebu", jak ji nazval T. Veblen (1912/1996), dovolit může, dokonce musí? Co se v ekonomice odehrálo? **Co se ukázalo silnější, než motor konkurence?** Víme to, nebo nám to uniklo?

V některých aspektech Veblenovo dílo sice ztratilo svou aktuálnost, ale fenomén investování do specifických forem individuální a skupinové spotřeby majetkově silnějších vrstev a jejich oddělování se od „zbytku společnosti“ na příkladu USA velmi přesně popsal bývalý ministr práce Clintonovy administrativy R. Reich (1991/1995).

Redistribuční moc byla spojena se vznikem "nové třídy", jak ji vtipně a přesně nazval M. Djilas (1957) v knize vydané tehdy i u nás, které se jako jedné z mála knih dostalo té cti, že byla vydána i v současné době (Djilas 2017). Vzniklo rozdělení na ty, kteří se v různé míře podíleli na realizaci vlastnických funkcí státu a vytvářeli si na základě toho různá privilegia, a ty, kteří tuto možnost neměli. Bylo to důsledkem přeskočení přirozených vývojových etap procesu zespolečnění, kdy došlo k postátnění

majetku. "Nová třída" postupně sílila a postupně přeměňovala své dílčí vlastnické funkce v plnohodnotné soukromé vlastnictví, ovšem ve značně deformovaném systému. I my v tomto systému, resp. v tom, co z něho vyrostlo, stále ještě žijeme.

V současné době obdoba procesu vzniku "nové třídy" probíhá v návaznosti na vysokou míru redistribuce v systému, který zrodil pokus o sociální stát a který přerostl v systém dotačního diktátu, ve kterém se hlavním zdrojem příjmu přestává být generování inovací v konkurenčním prostředí, ale získávání dotací na bázi pseudoinovací podle formálních kritérií, kterým jsou přidělovány prostředky redistribuční mocí. Ta začíná strádat všemi nedostatky moci, která vzešla z postátnění.

Třetí koncepce: Ekologicky vynucené přerozdělení

Představa, že přerozdělením bohatství (přerozdělením, které je snadno představitelné) lze řešit problém bohatství a chudoby, našlo výraz v koncepci, podle které nás k vyšší míře tohoto přerozdělování donutí ekologická situace (změny klimatu, vyčerpávání přírodních zdrojů či další formy nevratného poškozování přírody).

Podobně jako v případě sociálně orientovaného přerozdělování se i v této oblasti střetají umírněné, resp. realistické koncepce opírající se důsledně o vědecký přístup s určitými excesy radikálního řešení stále naléhavější ekologické problematiky.

Jedním z hlavních představitelů realistického a kvalifikovaného přístupu je monografie „*Ekosystémy a lidský blahobyť*“ zpracovaná poměrně početným autorským týmem pod vedením W. Reida přeložená i do češtiny (Reid a kol., 2005). Pozornost si zaslouží zejména část „*Ekonomické stimuly*“. Zde se navrhuje následující ekonomická opatření:

- *Odstranění dotací, jež podporují nadměrné využívání služeb ekosystémů (a kde to lze, také převod těchto dotací na platby za netržní služby ekosystémů).*
- *Širší využívání ekonomických nástrojů a tržních přístupů ve správě ekosystémových služeb. (Zavádění trhů, včetně systémů obchodování s emisemi. Úhrady za služby ekosystémů. Mechanismy, jež umožní tržní vyjádření preferencí spotřebitelů.*
- *Obnova ekosystémových služeb.*
- *Podpora technologií, jež zvyšují energetickou účinnost a omezují emise skleníkových plynů.*
- *Začlenění netržních hodnot ekosystémů do správy zdrojů a do investičního rozhodování.*

(Reid 2005, s. 21-22, obdobně pak s. 95-97)

V části o sociálním a behaviorálním řešení se pak uvádí: „*Ke slibným intervencím patří: Opatření ke snížení celkové spotřeby neudržitelně spravovaných služeb ekosystémů. Výběr spotřebovávaných služeb a jejich množství u jednotlivců ovlivňují nejen cenové úvahy, ale též behaviorální faktory související s kulturou, etikou a hodnotami. Behaviorální změny, jež by mohly snížit poptávku po znehodnocovaných ekosystémových službách, lze podpořit činností vlády (např. vzdělávací a osvětové programy nebo propagace řízení poptávky), průmyslu (např. závazky k používání surovin ze zdrojů certifikovaných jako udržitelné či zdokonalení označování výrobků) a občanské společnosti (osvětovou činností). Ke snahám o omezení celkové spotřeby však musí někdy náležet také opatření pro zvýšení dostupnosti a spotřeby těchto ekosystémových služeb.*“ (Reid 2005, s. 22, obdobně pak s. 97).

Autorům monografie nelze upřít snahu, že hledají řešení založené na svobodně uzavíraných kontraktech (pokud bychom parafrázovali jejich pojmenování

s pojmenováním „kontraktů týkajících se lidského kapitálu“ – HCC, tak zde by šlo o „kontrakty týkající se udržitelnosti ekosystémů“ – ESC). V daném případě je ovšem velmi těžké najít mechanismy, kterými se výnosy z udržitelnosti ekosystémů stávají zdrojem financování ekonomických aktivit, které tuto udržitelnost umožňují. Podrobněji v *Příloze 3: Ekonomika ekosystémů a lidský blahobyť*.

Hlavním nedostatkem výše prezentovaného přístupu ovšem je, že nevidí řešení v přechodu na nový typ ekonomického růstu, který vychází z konceptu **ekonomie produktivní spotřeby**. V důsledku toho pak rovněž nevidí nejen pozitivní řešení v jeho komplexnosti, ale ani největší **bariéru tohoto řešení a současně dominantního vlivu, který směřuje ekonomiky do pasti ekologické neudržitelnosti**, konkrétně pak **roli investování do společenské pozice**.

Eliminování bariér pro **využívání investičních příležitostí spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidských schopností podle míry jejich výnosnosti bude mít dvojaký efekt** z hlediska nápravy vztahu člověka (naší civilizace) a životního prostředí:

1. Zásadně změni charakter spotřeby (od okázalé, té, která doprovází poziční investování, která má širokou škálu podob od obyčejného konzumu, prestižního hromadění apod. až po obstarávání prostředků vzájemného omezování či likvidace a která jako taková nesmírně zatěžuje či fatálně ohrožuje přírodní prostředí)² k produktivní spotřebě, která se obejde bez spotřeby vázané na poziční investování, je ekologicky prakticky inertní (nabývání, uchování a uplatnění lidských schopností v podobě statků a služeb, které jsou k tomu nezbytné, vyžaduje minimální přírodní zdroje, je samoomezující se formou spotřeby).

2. Vyústí v mnohonásobné zvýšení inovační aktivity zaměřené na úsporu přírodních zdrojů, resp. snížení zátěže ekosystémů. Perspektivně (lokalizací výrob a jejich „šitím na míru“ produktivnímu spotřebiteli pomocí nanotechnologií a nanotechnologické recyklace) umožní cokoli (co je významné z hlediska rozvoje, uchování a uplatnění lidských schopností) vyrobit z téměř ničeho, příp. spojit produkci statků a služeb s nápravou škod na životním prostředí).

Právě o tuto zásadní změnu jde a k tomu jsou nezbytné reformy, které umožní uzavírat takové HCC, které „převálčují“ poziční investování. To (poziční investování) funguje jako pověstná žába na prameni (a jejímu odhalení je vlastně naše monografie věnována).

Autoři monografie *„Ekonomika ekosystémů a lidský blahobyť“* nedokážou pracovat s představou nového typu růstu, který je založen na dávno předpovězeném **„nejde o to zříkat se prožitku, ale rozvíjet předpoklady plných prožitků v přímé návaznosti na celkový rozvoj a uplatňování lidských schopností v podmínkách vzájemnosti, kdy právě týmové uplatňování rozvíjejících se schopností působí jako nejvýznamnější produktivní a produkční faktor ekonomického růstu i proměny charakteru tohoto růstu“** (zde parafrázována stará myšlenka, kterou v podobě prací vyúsťujících v *„Civilizaci na rozcestí“* týmově ztvárnil Radovan Richta už v 60. letech (Richta 1963; Richta a kol., 1965). To je jeden z důvodů, proč se budeme vztahu mezi potřebami spojeným s preferencí maximalizace konzumu a potřebami, které se orientují na rozvoj, uchování a uplatňování schopností člověka věnovat podrobněji v samostatné kapitole, a to i z hlediska sociologie a marketingu.

---

² Mj. i v těch nejlepších pracích o ekologii se autoři tváří, jako kdyby nebylo zbrojení, permanentní vojenská cvičení, lokální konflikty, přitom se jedná o největšího znečišťovatele životního prostředí.

Nedotaženost řešení v monografii „*Ekosystémy a lidský blahobyť*“ a obdobných přístupech otevírá prostor pro radikální koncepce spojených s představou o roli přerozdělení jako všeléku, které ovšem musí být společnosti vnuceno silou. Podle těchto přístupů ekonomický proces narazil na své limity, stává se neudržitelným a je nutné, aby se objevila nějaká dostatečně silná přerozdělovací autorita, která by zavedla a postupně rozšiřovala přidělový systém (kolik kdo čeho může spotřebovat, jaké výrobní a spotřební aktivity budou omezeny či zakázány, jak se přerozdělí tímto omezené množství spotřebních statků, v případě některých excesivních přístupů i kolik kdo může mít děti či kolik let života komu ponecháme apod.). K zesílení tlaku na přechod k tomuto typu přerozdělení se využívá přehánění ekologických hrozeb (klimatický alarmismus). Uvedené přístupy hypertrofující roli přerozdělení využívají jak nedostatečnou vzdělanost lidí, tak i nezkušenost mladší generace a její sklon řešit problémy snadno představitelnými cestami. Zjednodušená představa o možnosti řešení problému bohatství a chudoby v rámci ekopřídělového systému vytváří bariéru pro poctivé a kritické myšlení. Totéž co brání tomu, aby investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidských schopností byly využívány podle míry jejich výnosnosti, tj. poziční investování, které se rozvinulo v systém a propojilo se strukturami založenými na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad, ovládá proces manipulace s nedovzdělanými a nezkušenými lidmi tak, aby nebyla odhalena skutečná podstata současných problémů. Ti, kteří podléhají té či oné formě snění o tom, že problém bohatství a chudoby se vyřeší přechodem k ekopřídělovému systému (jedné z krajních forem dominance přerozdělovací moci) se tak stávají nástrojem i obětí těch, kteří mění koncentraci majetku (která dosáhla historicky nevídaných rozměrů) v koncentraci moci.

Jak jinak řešit problém bohatství a chudoby? Redistribuční a investiční přístup

Jsme u jedné z klíčových otázek. **Pokud mají všechny dosud vyzkoušené i (naštěstí) nevyzkoušené formy řešení problémů vyplývajících z bohatnutí bohatých a chudnutí chudých negativní kontraindikace, vzniká otázka, jak jinak tyto problémy řešit?** Existuje jiná možnost?

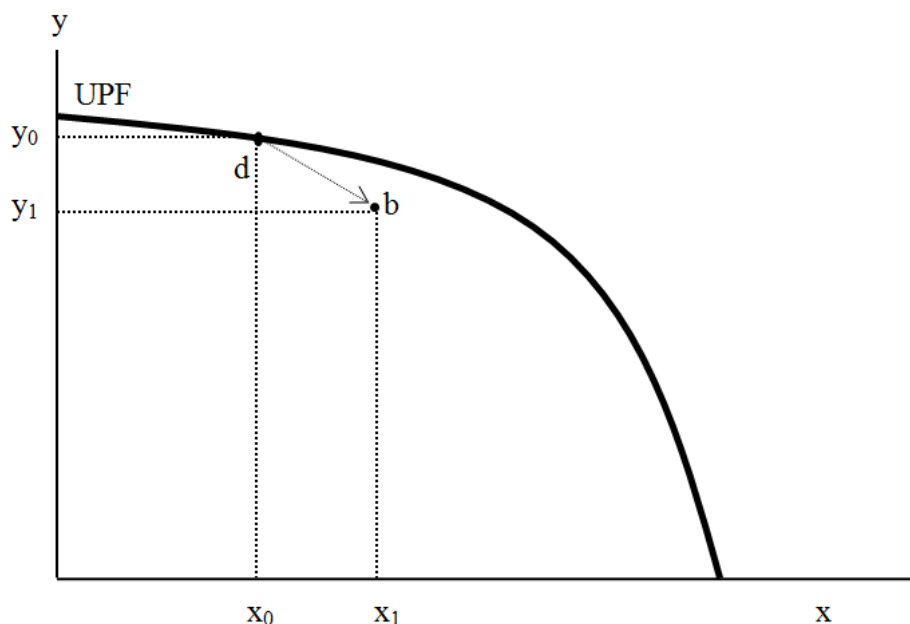
Ano. Existuje. Její pochopení ovšem vyžaduje určité intelektuální úsilí, tj. přemýšlení. Představit si, jak někomu něco vezmeme, je pro toho, kdo není zvyklý přemýšlet, vždy jednodušší než pochopit mechanismy fungování společnosti, které pohledu nevyzbrojenému teorií zůstávají skryty. Právě v tom spočívá největší problém a odsud se odvíjejí různé společenské střety, v nichž jsou využíváni či přesněji zneužíváni lidé, kteří si neuvědomují a často od určitého momentu manipulování s jejich psychikou ani nechtějí uvědomit, že **vyjadřování určitých postojů ke společenskému dění je spojeno s určitou zodpovědností za pochopení toho, o co jde v té či oné době.** To je jeden z hlavních důvodů toho, proč se snažíme podstatu toho, o co jde, vyjádřit co nejvíce názorně.

Redistribuční řešení problému bohatství a chudoby

Teorie řešení problému bohatství a chudoby umírněným přerozdělováním se opírá mj. o následující představu, že *"abychom dosáhli větší rovnosti, musíme se vzdát části efektivnosti"* (Stiglitz, 1997, s. 124), viz obrázek 2.1.

Obrázek 2.1: Dopady přerozdělení na efektivnost ekonomického systému

Zdroj: Podle Stiglitze (1997, s. 124), upraveno

Zde:

x, y užitky chudšího a bohatšího spotřebitele

UPF hranice dosažitelného užitku

d výchozí stav

b stav po přerozdělení bohatství, došlo k poklesu efektivnosti, bod **b** je pod hranicí dosažitelného užitku

Jak ukázala pozdější zkoumání, k poklesu efektivnosti při mírném přerozdělení nemusí dojít. Veřejnou volbou se vybírá jak strukturu přerozdělení, tak i jeho míra.

Otázkou je, jak měřit efektivnost systému. Jednou z možností je použít ukazatel HDP s vědomím všech jeho nedostatků. Je vhodný mj. i proto, že je jak výdajem všech ekonomických subjektů, tak současně ve stejné velikosti i příjem všech ekonomických subjektů. Výše uvedenou křivku, resp. křivky pak můžeme interpretovat jako vliv na procentuální zvyšování či snižování HDP.

Při vhodně volené redistribuci nejdříve při odstraňování ekonomické nerovnosti (ve smyslu rozdělení na bohaté a chudé) až do bodu **A** efektivnost společenského systému roste, pak teprve začne klesat (ale nikdy ne až k nule).

Mezi formy ekonomického efektivního přerozdělování můžeme považovat například:

- Financování základního vzdělání.
- Financování základní zdravotní péče.
- Pořizování veřejných statků, na které v daňovém systému přispívají větší mírou bohatší.

Z historie teorie sociálního státu

Již od dob Adama Smithe se lidská společenství a vědci zvláště zabývali myšlenkou, jak řešit sociální otázku (Smith, 1759). Je příznačné, že klíčový koncepční návrh lorda

Beveridge, tedy jeho zpráva, která svým obsahem přesáhla dimenzi čistě politického dokumentu (Beveridge, 1942), vznikl ve válečné Británii v prostředí, kdy existovala poptávka po lepším řešení sociální politiky pro budoucnost a kdy sociální soudržnost byla významně posílená válečnými událostmi. Z analytického hlediska však dokument definoval základní východiska a příčiny existence sociálního státu, jeho úlohu v organizaci sociálního zabezpečení včetně příčin a logiky jeho vzniku i pomoci těm, kteří na pojistné mechanismy svým sociálním postavením nedosáhnou (Beveridge, 1942, s. 12).

Sociální stát je v rámci národního hospodářství rovněž významnou finanční entitou. To citlivě a přesně vymezil Karel Engliš, když v rámci svých národohospodářských teorií hovoří o významu zdanění, subjektivním užítku, zlepšení zdraví a vzdělání národa, daňové progresi a solidaritě (Engliš, 1932). Engliš ukazuje zcela konkrétně, jakými způsoby a za jakým účelem si stát opatřuje prostředky, jakou "objektivní škodu" tím působí a jaký "sociální užitek" za něj získává (Engliš, 1932, s. 43). Pro konstrukci sociálních systémů je podstatná Englišova koncepce teleologická, ukazující vynakládání finančních prostředků za určitým specifickým účelem (např. na důchody či zdraví národa) jako chtěné dosahování společenských cílů spojené s maximalizací užítku (Engliš, 1930). Engliš tak, jako jeden z mála ekonomů, odlišil a v odborné diskusi opakovaně obhájil (Engliš, s. 267–282, 1929) nejen normativní metodu analýzy spojenou s hodnotovými soudy o tom, jak by věci "měly být" oproti pozitivní vědecké analýze přírodních věd, ale vymezil samostatnou kategorii a teorii teleologickou, pracující s definicí postulátů obsahujících to, co si představujeme jako chtěné, a v níž užitek je pro Engliše "uskutečňování účelu, co je ve směru k účelu, jest užitečné, co jest ve směru opačném, je škodlivé" (Engliš, 1930, s. 55). Lze se domnívat, že pro sociální politiku je tento myšlenkový koncept zásadní, neboť dává logiku a racionalitu konstrukcím směřujícím právě k dosažení účelů (a užitek) typu zabezpečení lidí ve stáří či v nemoci.

Podstatnou vlastností konceptu sociálního státu je jeho ideologická nezávislost. Vyplývá z existence tří výchozích modelů (typů) sociálního státu, z nichž každý má svébytnou logiku (Titmuss, 1974), (Esping-Andersen, 1990), (Krebs, 2015):

- Univerzalistický (redistributivní, sociálně-demokratický) – vnímá sociální potřeby jako sociální práva a staví na poskytování veřejných služeb financovaných z daní.
- Výkonový (korporativní) – odvozuje uspokojování sociálních potřeb od (měřitelného) výkonu a produktivity, využívá sociální pojištění s dávkami odvozenými od výdělku.
- Liberální (reziduální) – ponechává uspokojení sociálních potřeb na jednotlivci a jeho individuální odpovědnosti a předpokládá jejich spontánní dosažení tržním mechanismem, role státu je reziduální ve smyslu sociální pomoci.

Nevylučuje to samozřejmě, že se určitý autor nemůže vedle znalosti jejich definice přiřklánět k jednomu z těchto modelů, jako to ve svých veřejných přednáškách dělal Richard Titmuss (Titmuss, 1958). Všechny modely welfare state však z hlediska výsledku **usilují o totéž** – tedy o naplnění socioekonomických standardů a zvýšení životní úrovně vyjádřené v anglickém termínu *welfare* (*dobro, blaho, blahobyť*). Na každém z nich, lapidárně řečeno, "něco je" – ve smyslu specifické racionality, dominantní filozofie a preferovaných mechanismů dosahování blahobytu.

Sociální stát musí nacházet svůj funkční výraz také v efektivním fungování veřejné správy. Klasický weberianský ideál byrokrata a hierarchicky organizovaného úřadu postupně přestával vyhovovat požadavkům na její fungování, a tak se objevují v tomto směru nové přístupy. Historicky starší je tzv. New Public Management, jenž se soustředí se na manažerský přístup, na výsledky, "zákazníky" z veřejných služeb,

bourání bariér mezi veřejným, soukromým a "třetím" sektorem. Druhá a novější z nich je tzv. public governance (*Evropská komise, 2001*). Hlavní myšlenka tohoto konceptu je, že vláda v současné době nemusí nutně činit rozhodnutí, která sama přímo provádí, naopak široce diskutuje s velkým počtem důležitých aktérů a má nad dílčími činnostmi výrazný nadhled. Kromě toho, tlak na delegaci rolí původně výhradně zastávaných státem se výrazně zvýšil. To vedlo k formulaci obecného základního principu governance, že stát má "řídit, nikoli veslovat" (*Osborne, Gaebler, 1992*). Spočívá tedy ve zhmotnění tendencí k dekoncentraci funkcí, delegaci pravomocí a decentralizaci veřejné správy.

Analyticky významné jsou rovněž přístupy liberálních teoretiků k otázkám dosahování blahobytu (*Mises, 1949*), (*Hayek, 1944*). Hayek argumentuje zajímavým konceptem "rozptýlené znalosti" (dispersed knowledge), tedy informací, které jsou rozptýleny mezi jednotlivé tržní subjekty. Navíc existuje tzv. tacitní znalost, tedy explicitně nevyjádřená, a přesto používaná účastníky transakcí. Hayek s použitím těchto konceptů dochází k závěru, že stát jako direktivní autorita není schopen určovat tržní signály, ceny ani posoudit jednotlivé sociální situace a proto je nezbytné spoléhat na jednotlivce, jeho svobodné rozhodování a majetková práva jako cestu k blahobytu (*Hayek, 1944*).

Se specificitou řešených problémů sociální politiky souvisí také koncept dekomodifikace (*Esping-Andersen, 1990*). Teoreticky spočívá v tom, že prostřednictvím veřejného financování a veřejného poskytování určitých statků a služeb dochází k odstínění či "osvobození" člověka od působení tržních sil. Tento proces se v historii uplatňoval zejména v sociálně-demokratickém režimu welfare state. Jeho výhoda spočívá v tom, že umožňoval člověku existenci ve společnosti nezávisle na svých tržních příjmech právě ve vazbě na to, že určité problémy musí řešit každý člověk bez ohledu na to, jak je momentálně trhem ohodnocen. V praxi se projevuje zejména dostupností veřejných služeb a faktickým odstraněním sociálních rizik z běžného života. Racionalita těchto úvah spočívala v tom, že když budou lidé zbaveni závažných sociálních rizik, budou se moci bez obav věnovat produktivní práci a kvalitnímu životu. A také v tom, že v rámci sociální diferenciací řada lidí má omezenou možnost uspokojit si své potřeby na tržním principu – protože jejich rozpočtové omezení je nízké, a tudíž nemohou na trhu příliš "použít své peněžní hlasy".

V praxi se však stal princip dekomodifikace předmětem kritiky, protože řada příslušníků některých sociálních skupin tento princip využila k dlouhodobému sociálnímu parazitismu, často i mezi generacemi. Tento fenomén je známý jak z ČR, tak i z řady zemí EU (Francie), kdy se v souvislosti s globálním vývoje zvyrazňuje. V poslední době se však uplatňuje spíše opačný proces, tedy re-komodifikace, spočívající ve zpětném poskytování služeb na tržním principu, resp. regulací přístupu k veřejným službám, resp. stimulací pracovní aktivity oproti "životu na dávkách". Problémem dekomodifikace je také omezená možnost klientů volit si vlastní priority – je dostupná unifikovaná nabídka.

Jedním z významných důvodů pro systematickou aplikaci nástrojů sociálního státu je to, že lidská civilizace poměrně úspěšně řeší problémy a výzvy technické a přírodovědné (lety do vesmíru, využití elektřiny, výpočetní technika), ale v oblasti sociální je pokrok významně komplikovanější. Koncept sociálního státu se tak především snaží posunout dopředu schopnost civilizace při zvyšování životní úrovně populace, zejména ve sféře zdraví, vzdělání, bydlení a zajištění občanů proti existenciálním rizikům. Historie a empirický vývoj ukazují, že tento pokrok není

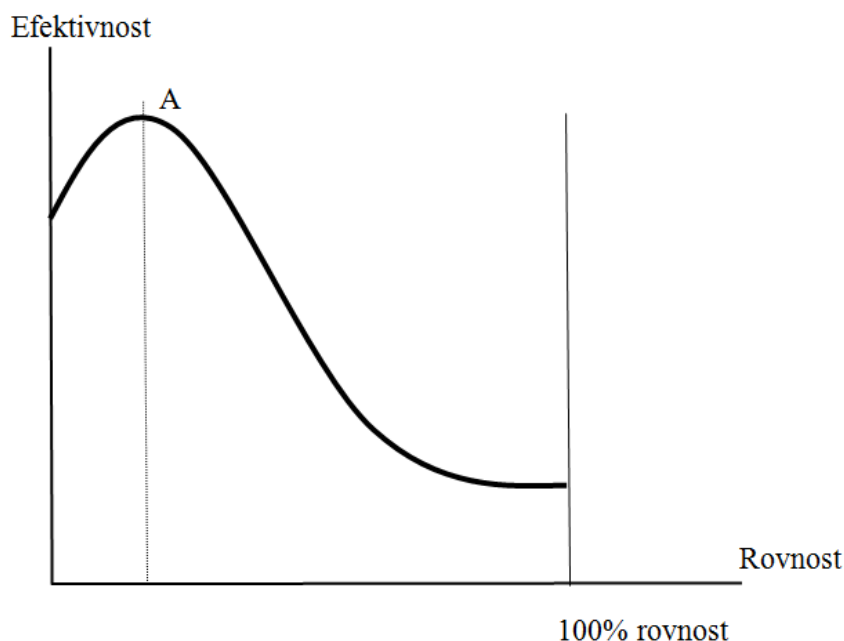
automatický a ekonomické krize postihují zranitelnější sociální skupiny více a zejména ve zhoršení parametrů těchto sfér se týkajících.

Nelze rovněž opominout, že "sociálně" lze po tržní ekonomice v zásadě svobodně stěhovat (mezi jednotlivými variantami uspořádání sociálních systémů), ale nelze ho ex ante vytěsnit či zrušit, lze jen předurčit jeho spotřebu a charakter veřejným či soukromým rozpočtovým omezením a pravidly participace v sociálních systémech. V tomto kontextu je skutečná dostupnost sociálních efektů a užitků v populaci (např. v podobě funkčního a důvěryhodného systému penzí, dostupného a kvalitního zdravotnictví nebo efektivní prevence sociálního vyloučení) klíčovým primárním výsledkem aplikace konceptu sociálního státu, přičemž je až sekundární (resp. závisí na zvoleném modelu sociálního státu a veřejné volbě v dané zemi), jaké dílčí mechanismy budou použity. Významné jsou také dlouhodobé efekty sociálně-ekonomického rozvoje a stabilita sociálních systémů, neboť tržní transakce mají tendenci k preferování krátkodobé momentální efektivity.

Lze vyslovit tvrzení, že dochází k dílčí konvergenci jednotlivých modelů sociálního státu v tom smyslu, že jednotlivé sociální subsystémy si prosazují vlastní poměry solidarity a ekvivalence ve vazbě na jejich faktický smysl, účel a funkci užitku v lidském životě, což koresponduje s Englišovou teleologickou koncepcí. To se ukazuje např. na odlišném poměru solidarity a ekvivalence v důchodovém a zdravotnickém systému. Uvidíme, jak investiční řešení souvisí s pojetím subjektivně prožívaného užitku jako postupně se v dějinách prosazující vnitřní orientace člověka na rozvoj a uplatňování jeho schopností.

Následující obrázky jsou určitou obhajobou "rozumné" míry přerozdělování.

Obrázek 2.2: Vztah mezi efektivností a rovností

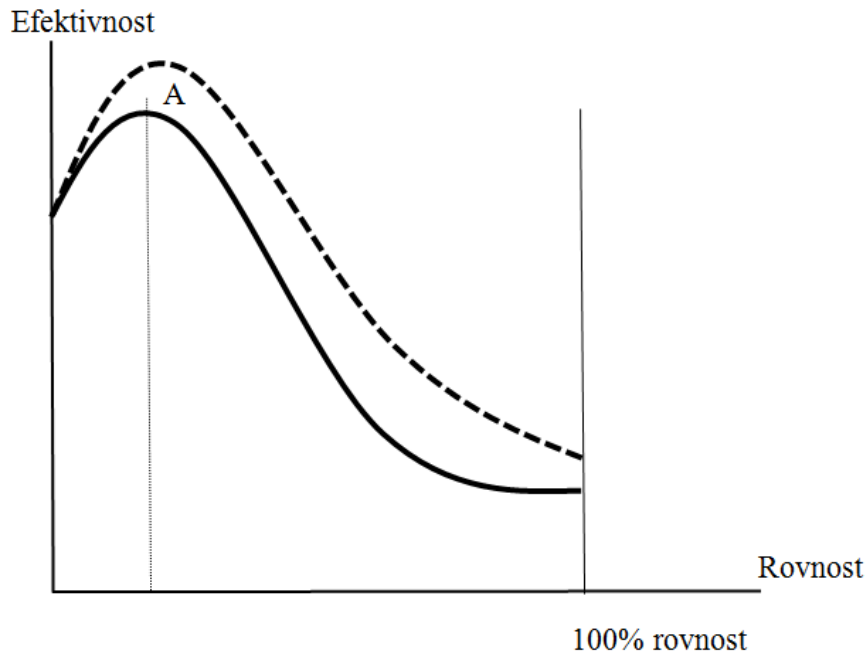

Zdroj: (Gočev, 2006, s. 24), částečně vlastní úprava

Lze uvažovat i různé tvary křivky (v našem případě znázorněné přerušovanou čarou), která popisuje zvýšení efektivnosti systému volbou vhodnějších forem přerozdělování,

tj. toho, na co jsou přerozdělované prostředky vynakládány. V důsledku toho může dojít jak ke zvýšení efektivity systému, tak i rovnosti. Při použití nevhodných forem může naopak dojít k poklesu efektivity systému.

Obrázek 2.3: Změny ve vztahu rovnosti a efektivity

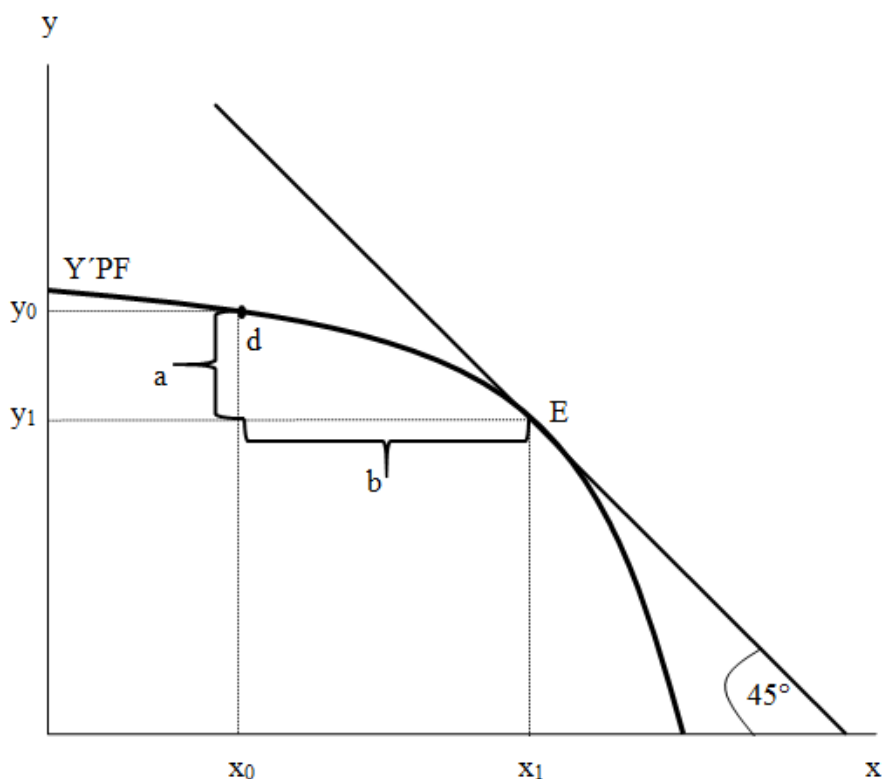
Zdroj: (Gočev, 2006, s. 24), částečně vlastní úprava

Investiční řešení problému bohatství a chudoby

V investičním přístupu jde rovněž o řešení problematiky rovnosti. Rovnost je chápána dynamicky jako rovnost příležitostí při využívání investičních příležitostí spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním schopností. Od toho je odvozeno i chápání lidského kapitálu jako výsledek využití těchto investičních příležitostí primárně daných každému jednotlivci od přírody.

Představme si nyní, že místo hranice dosažitelného užitku budeme zkoumat hranici dosažitelného budoucího příjmu $Y'PF$, viz obrázek 2.4. Odpovídá to koncepci ekonomie produktivní spotřeby, tj. tomu, že konečným cílem spotřeby není subjektivně pociťovaný užitek v podobě prožitku (ten hraje jen roli při aktuálním rozhodování člověka), ale ekonomický efekt rozvoje či uchování a následného uplatnění schopností člověka (od jehož anticipace se prožitkový mechanismus odvíjí).

Obrázek 2.4: Hranice dosažitelného budoucího příjmu a investiční řešení

Zdroj: Vlastní zpracování

Zde:

x, y budoucí příjmy chudšího a bohatšího subjektu

Y'PF hranice dosažitelného budoucího příjmu

d výchozí stav

a částka, které se vzdá bohatší subjekt ve prospěch realizace výnosnějších investičních příležitostí chudšího subjektu, která se rovná: $y_1 - y_0$

b výnos z částky, které se vzdal bohatší subjekt ve prospěch realizace výnosnějších investičních příležitostí chudšího subjektu, jeho výše je: $x_1 - x_0$

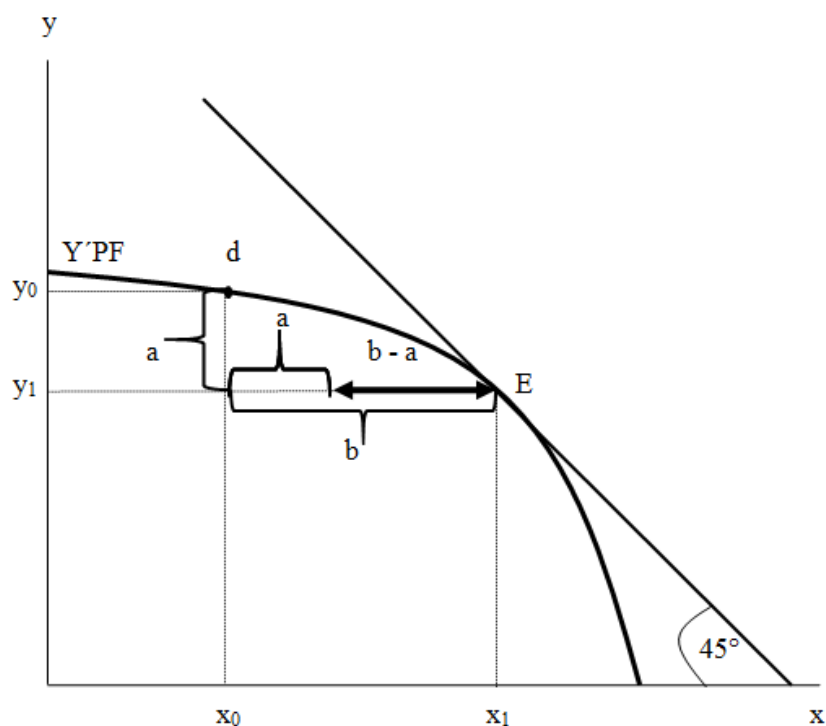
b - a velikost paretovskeho zlepšení, tj. efekt, který vznikl tím, že se bohatší subjekt vzdal určité části svého současného příjmu ve prospěch realizace výnosnějších investičních příležitostí chudšího subjektu,

E bod maximálního součtu budoucích příjmů na **Y'PF**

Linie se sklonem 45° je linií stejného součtu příjmů obou subjektů

Na hranici dosažitelného příjmu je optimální přerozdělení bohatství okamžitě jasné a zřetelné. Současně je zřejmé i to, že vznikla určitá část ve výši $b - a$, kterou si mohou oba subjekty mezi sebe určitým způsobem rozdělit, viz obrázek 5.

Obrázek 2.5: Zlepšení, které mohou ekonomické subjekty dosáhnout s využitím kapitálového trhu

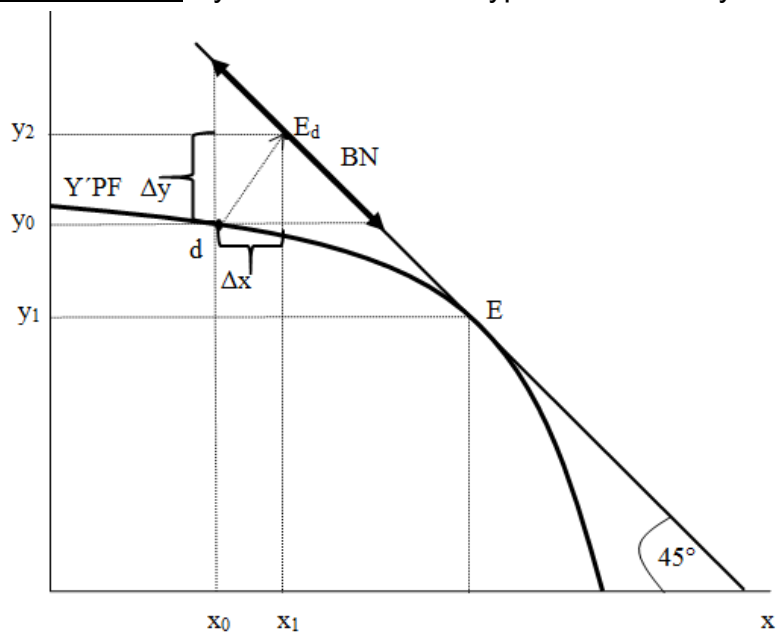

Zdroj: Vlastní zpracování

Částka **b - a** je na obrázku znázorněna tučnou úsečkou zakončenou na obou stranách šipkami.

Po rozdělení této částky budou výplaty obou subjektů na linii se sklonem 45°, jak ukazuje následující obrázek.

Obrázek 2.6: Výsledné rozdělení výplat ekonomických subjektů

Zdroj: Vlastní zpracování

Δx , Δy zvýšení výplat každého z ekonomických subjektů

Y^*PF hranice dosažitelného budoucího příjmu

E_a bod maximálního součtu budoucích příjmů na Y^*PF po kompenzaci, kterou obdrží bohatší subjekt od chudšího za poskytnutí investičních prostředků v podobě části současného příjmu (pro součet příjmů obou subjektů platí $E_a = E$)

Jak si subjekty rozdělí přebytek, který vznikl vztahem věřitel – dlužník, tj. částku $b - a$? Tj. v jakém poměru budou veličiny Δx , Δy ? To není zcela triviální problém. Nazvali jsme jej „snag“ (zádrhel) na finančních trzích a věnovali se mu podrobně v podkapitole 8.4 *Mikroekonomický model vyjednávání* jedné z předešlých monografií, na které navazujeme (Valenčík a kol., 2017, s. 70-72) v návaznosti na dříve publikovaný článek *Phenomenon of a "Snag" in financial markets and its analysis via the cooperative game theory* (Černík, Valenčík, 2016).

Jak v praxi investiční řešení realizovat? Všimněme si, že v rámci tohoto pohledu (vyjádřeného příslušným modelem), nedochází k přerozdělení jen prostřednictvím státu, ale také a především prostřednictvím kontraktů, které mezi sebou uzavírají vlastníci investičních prostředků a investičních příležitostí. A tyto kontrakty se týkají všech typů **investičních příležitostí, tedy i těch, které jsou spojeny s nabýváním, uchováním a uplatněním schopností člověka (jeho lidského kapitálu)**. Proto tuto cestu nazýváme **investičním řešením problému bohatství a chudoby**.

Vyvstávají tak dvě otázky:

1. **Co je nutné udělat pro to**, aby investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu byly využívány (a to v případě všech členů společnosti) podle míry jejich výnosnosti? (To je otázka, která se nám neustále vrací jako zásadní a která se stává čtenáři tím srozumitelnější, čím více ji chápe v kontextech.)

2. **Co brání tomu**, aby investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu byly využívány (a to v případě všech členů společnosti) podle míry jejich výnosnosti? (Navazuje na předešlou a odpověď na ni odpovídá i na otázky, proč rozdělování společnosti na bohaté a chudé může vyvolat problémy a jak tyto otázky řešit.

V prvním přiblížení lze říci:

- V prvním případě (z hlediska odpovědi na první otázku) jde o prosazení komplexních reforem, které umožní, aby se odvětví produktivních služeb (služeb zaměřených na nabývání, uplatnění a uchování lidského kapitálu) mohlo vyvíjet na svém vlastním ekonomickém základě, aby na základě HCC kontraktů, které reformy umožní, bylo financováno z ekonomických efektů, které přináší.

- Ve druhém případě jde o překonání averze k těmto reformám. Jak si ukážeme, je averze k reformám přímým důsledkem těch problémů, které se odvíjejí od polarity bohatství a chudoby. Tato averze je primárně daná možností investování do společenské pozice, následně pak reakcí těch, kteří tuto možnost nemají, na různé projevy fenoménu investování do společenské pozice.

Srovnání redistribučního a investičního řešení problémů generovaných polaritou bohatství a chudoby

Kromě **redistribučního** řešení problémů generovaných polaritou bohatství a chudoby tak máme ještě jednu cestu, cestu **investičního řešení**. Zatímco redistribuční řešení je každému zřejmé na první pohled, investiční řešení je skrytější, náročnější k pochopení a spojené s nutností překonat řadu psychologických bariér, o kterých ještě bude řeč. Připomeňme si, že existuje několik typů redistribučního řešení:

- Umírněný, vyzkoušený v podobě sociálního státu.
- Radikální, vyzkoušený v podobě snahy odstranit původ rozdělení na bohaté a chudé formou postátnění výrobních prostředků.
- Umírněný ekologicky orientovaný snažící se zahrnout do ekonomického systému kontrakty zaměřené na zohlednění nutnosti uchovat ekosystém, který je průběžně realizován
- Radikální a zatím nevyzkoušený v podobě ekopřídělového systému.

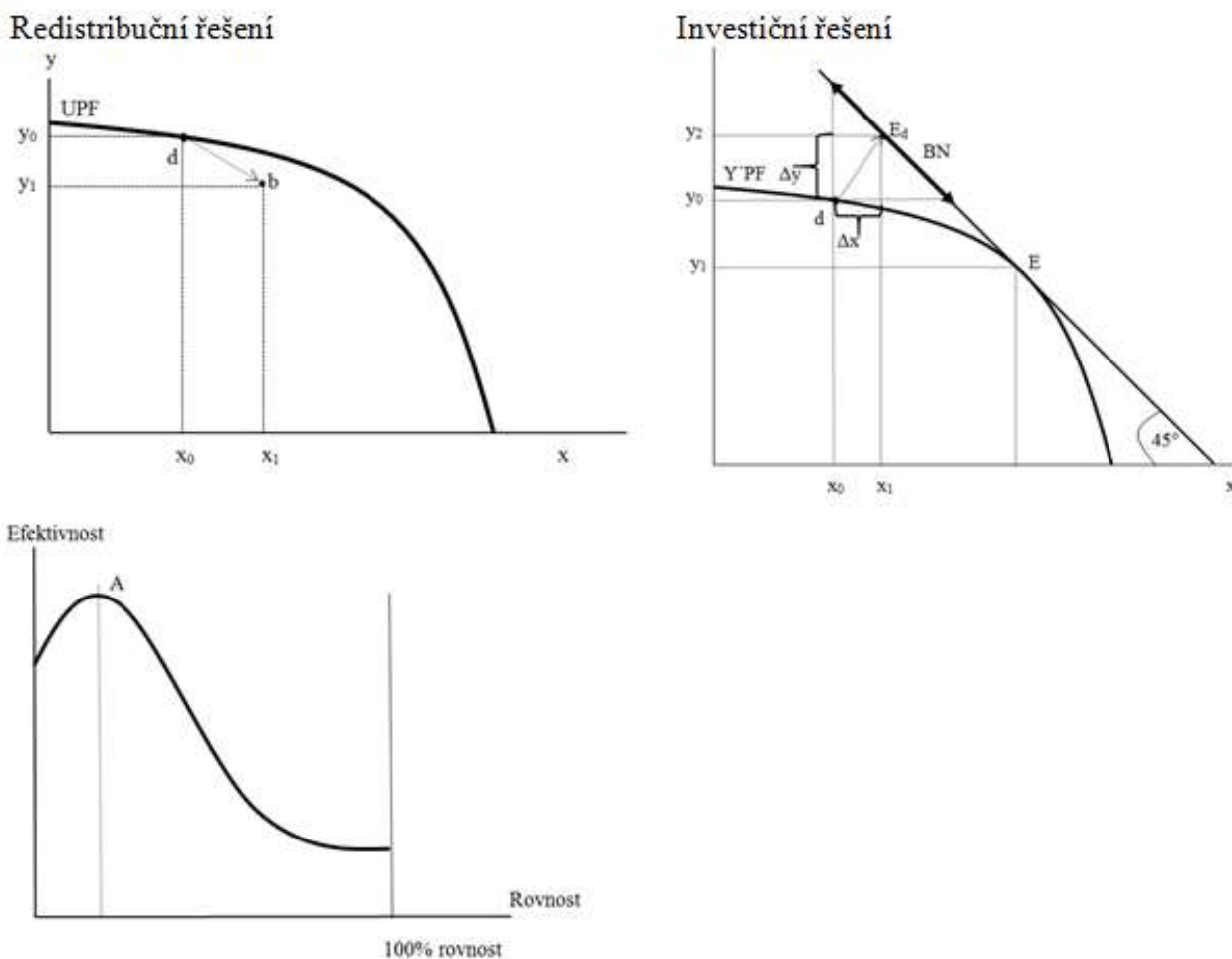
Určitá míra redistribuce vytváří příznivé podmínky pro investiční řešení problému bohatství a chudoby. Pokud se však tato míra redistribuce překročí, dojde k tomu, že se vypouští "Kraken" v podobě obtížně zvladatelných tendencí nástupu nekontrolovatelné redistribuční moci.

Zde je třeba vzít v úvahu **psychologický aspekt vztahu mezi redistribučním a investičním přístupem k řešení problému bohatství a chudoby**. **Snadnost vytvoření představy o redistribučním řešení navázaná na skupinové sdílení a iluzi možnosti podílet se na praktikování redistribuční moci** po celou moderní historii lidstva byla, je a patrně ještě dost dlouho bude lampou, ke které v temnotě vzniklé potlačení role racionality (dobré teorie, vědy zaměřené na pochopení toho, o co jde) jsou přitahovány jako můry osoby, které z různých důvodů nedospěly k osvojení kritického myšlení orientovaného na vytvoření uceleného systému poznatků o světě, ve kterém žijeme.

Výše uvedené má příčiny nejen ve specifikách vývoje lidského myšlení, v tom, jak na sebe působí různé složky lidské psychiky a jak je s nimi možné manipulovat, ale i v samotné podstatě mechanismů, kterými se udržuje moc pocházející z rozdělení na bohaté a chudé, která je nenasatná, pokud jde o prohlubování příkopu ekonomické segregace, protože na tom je závislé uchování jejích privilegií, její dominantní pozice, její přežití. Naším cílem bude obnažit tyto mechanismy tak, aby byly "jasné a zřetelné", aby ten, jehož myšlení se ještě nezapouzdřilo, je mohl přečíst a účinně jim čelit. Konkrétním výsledkem bude výklad reform, o které jde. Výklad co nejnázornější. Současně s tím i objasnění **příčin averze k reformám**.

Na závěr úvodní části porovnáme grafické vyjádření redistribučního a investičního řešení problému bohatství a chudoby.

Obrázek 2.7: Srovnání redistribučního (původního nahoře a upraveného dole) s investičním řešením problému bohatství a chudoby (vpravo)

Zdroj: Vlastní zpracování

Hlavní rozdíly mezi redistribučním a investičním řešením z hlediska vyjádření formou názorného modelu

1. Oba typy vyjádření se liší, pokud jde o veličiny, na kterých je model založen:
  - V případě redistribučního řešení jsou v hlavním obrázku sledovanými veličinami **užitky** (subjektivní prožitky) jednotlivých subjektů. Již zde vzniká řada problémů. Například to, že větší bohatství automaticky znamená větší užitky. Dalším problémem je, že o užitky se nelze podělit, nelze je porovnávat apod.
  - V případě investičního řešení se jedná o **příjem** (budoucí příjem). Ten lze měřit, porovnávat, lze se dohodnout na způsobu jeho rozdělení apod.
2. Zásadní rozdíl obou přístupů je z hlediska paretovské optimality:
  - V případě redistribučního řešení se vždy jedná o porušení principu paretovské optimality (z hlediska řešení platí, že nesplňují princip kolektivní racionality ve smyslu teorie kooperativních her, o čemž bude řeč později).
  - V případě investičního řešení se vždy jedná o řešení, které je v souladu s principem paretovské optimality (z hlediska řešení platí, že splňuje princip kolektivní racionality ve smyslu teorie kooperativních her, o čemž bude řeč později).
3. Dalším důležitým typem odlišnosti je dopad na efektivnost ekonomického systému:

- V případě redistribučního řešení je možnost zvyšování efektivnosti omezená, působí jen při určitých formách redistribuce a jen do určité, obtížně odhadnutelné míry.

- V případě investičního řešení s rozšiřováním kontraktů, které umožňují využívat investiční prostředky jednoho subjektu k realizaci investičních druhého subjektu, efektivnost systému roste, a to až do té doby, než dojde k **využití investičních příležitostí spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu podle míry jejich výnosnosti** (čímž se dostáváme k původní otázce).

4. Protikladnou obou řešení se projeví z hlediska role státu, veřejné volby na jedné straně a trhu na straně druhé:

- V případě redistribučního řešení je nutná veřejná volba k rozhodnutí o míře redistribuce, následně působí stát jako vynucovací autorita, s čímž jsou spojeny všechny problémy veřejné volby a problémy zastoupení vlastníka.

- V případě investičního řešení stačí vytvořit podmínky k dobrovolnému zavírání kontraktů zaměřených na **nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu** (HCC), a to formou komplexních reforem.

5. Snad nejvýznamnější odlišnost je v pohledu na perspektivu řešení současných problémů:

- V případě redistribučního řešení **nutně neexistuje vize pozitivního řešení**, protože „vše už bylo vyzkoušeno“, „přerozdělovat nelze ani o moc víc, ani o moc méně“, „systém upadá ve smyslu neodvratitelného prohlubování majetkových rozdílů“, „lze jen slibovat, ale sliby jsou falešné, nejsou míněny vážně“, „přibývá chudých, ale ti, kteří na tom založí svůj postoj k realitě, jsou na tom lépe, než ti, kteří se snaží a na které nejvíce dopadá břemeno přerozdělovacích deformací“... atd., což vše má pro nositele moci demoralizující účinek.

- V případě investičního řešení se otevírá jasná **vize komplexních reforem, které pozvednou společnost ve směru vytváření podmínek pro plné využití reálného bohatství každého člověka, které je založeno na rozvoji a uplatňování jeho schopností**.

3. Proč je v noci tma, proč jsou bohatí a chudí? – Jak se triviální stává netriviálním

Fotometrický problém a jeho ekonomické analogie

Proč jsou někteří bohatí a někteří chudí? Otázka zdánlivě triviální. Vždyť je to tak samozřejmé – příčin je celá řada a každá z nich k vysvětlení toho, proč jsou někteří bohatí a někteří chudí, stačí. Je to skoro tak skoro jednoduché, jako otázka: Proč je v noci tma?

Ale víme, proč je v noci tma? Tzv. fotometrický problém trápil po staletí (od doby, kterou lze datovat nástupem Rudolfa II. na trůn) nejchytřejší hlavy na naší zemi. A vyřešen byl teprve nedávno, ve druhé polovině 60. let. Problém skvěle popsal P. Zamarovský v knížce *Proč je v noci tma?* (Zamarovský, 2011).

S otázkou, proč jsou někteří bohatí a někteří chudí, se to má obdobně. Na první pohled triviální, při pochopení jejího smyslu hodně zapeklitá. Z řady důvodů považujeme prezentaci této paralely za **metodologicky** velmi významné. **Uvažování o problémech bohatství a chudoby i v rovině poctivé teorie naráží na řadu předsudků a stereotypů, které brání pochopení podstaty toho, o co jde, a které jsou velmi obdobné předsudkům a stereotypům na které narážela astronomie při svém rozvoji v průběhu několika set let.**

Pokud si chceme plně vychutnat půvab otázky, proč jsou někteří bohatí a někteří chudí, je dobré si nejdříve vychutnat půvab otázky, proč je ve dne světlo a v noci tma. Pomůže nám to udělat si přesnější představu o tom, co přehlízíme, zviditelnit to, co není na první pohled vidět. A pokud si chceme plně vychutnat půvab otázky, proč je ve dne světlo a v noci tma, musíme si nejdříve připomenout historii tzv. fotometrického problému, která začíná hodně dávno. Před několika sty let, v době nástupu Rudolfa II. na trůn. V závěru navazující subkapitoly nazvané *Epikurejské nekonečno v ekonomii* uvidíme, že analogie je mnohem větší, než se na první pohled zdá.

Thomas Digges, anglický astronom, v roce 1576 zasadil Koperníkův planetární systém do nekonečného Vesmíru epikurejců (tento moment je metodologicky velmi důležitý!) a zjistil, že zde něco nehraje. Temná obloha.

Tedy to, že je v noci tma. Naivní pozorovatel se bláhově domnívá, že ve dne je světlo, protože svítí Slunce, v noci tma protože Slunce nesvítí (svítí na druhou stranu naší Země). Jenže pokud je Vesmír nekonečný a má nekonečně mnoho sluncí, byť i velmi rozptýlených a velkou většinu velmi vzdálených, mělo by být i v noci světlo. V každém směru oblohy bychom měli narazit na nějaké zářící slunce. Tak jako v hlubokém lese nevidíme ven, protože dříve nebo později narazí náš pohled na nějaký strom. T. Digges si na problém, který odhalil a který poměrně přesně popsal, odpověděl tím, že naše oko není schopné přijímat paprsky příliš vzdálených hvězd (Zamarovský 2011, s. 43-44). Jeho vysvětlení neobstálo. Světla sice ubývá se druhou mocninou vzdálenosti (což tehdy ještě nevěděl), ale i to stačí, aby noční obloha svítila víc než dost.

Galileo Galilei roku 1611 řešil problém tím, že je konečný hvězdnatý Vesmír obklopen nekonečnou prázdnotou (Zamarovský 2011, s. 45). To se pozdějšími pozorováními ukázalo jako chybné řešení. Johannes Kepler dal v roce 1610 přesnou formulaci fotometrického paradoxu a v roce 1618 navrhl své řešení – vidíme jen část nekonečného vesmíru, zbytek je oddělen neprůsvitnou stěnou (Zamarovský 2011, s. 45-46). Edmond Halley roku 1720 řešil problém tím, že světla ubývá se čtvrtou mocninou, což ovšem byla chyba ve výpočtu (Zamarovský 2011, s. 50).

De Chésaux roku 1774 spočítal z průměrné hustoty hvězd v blízkém Vesmíru (naší galaxii), že na Zemi by měl být žár 91 850x větší (!) než za slunečného dne. Paradox řešil tím, že podle něj světlo absorbuje mezihvězdná látka, přičemž stačí, když bude $3 \cdot 10^{17}$ průzračnější než čistá voda. Použijeme-li analogii se stromy, tak se jedná o případ, kdy v lese padne mlha, a vzdálenější stromy nevidíme. Hustota hvězd ve Vesmíru je sice mnohem menší než v naší galaxii, jak ukázala pozdější pozorování, ale i tak by nám mělo být hodně horko.

Na příkladu toho, s čím přichází de Chésaux, lze ukázat ještě jeden důležitý aspekt přístupu k danému problému. Do vysvětlení začínají vstupovat nikoli jen různé úvahy, ale také matematické modely, jejichž konfrontace s realitou hraje významnou roli. To se mj. bude týkat i odpovědi na naši otázku, proč jsou někteří lidé bohatí a někteří chudí.

Edward Fournier d'Albe (1868-1933) přišel s myšlenkou nesvítících hvězd, které překrývají část těch svítících. Ale pak by se v důsledku pohybu hvězd musely rozsvěcovat a zhaset, což nepozorujeme (Zamarovský 2011, s. 51).

John Herschel v roce 1848 ukázal, že žhavé hvězdy a chladná absorbující látka nemohou dlouhodoběji koexistovat, látka by se musela rozžhavit a svítit (Zamarovský 2011, s. 52).

Zde si dovolíme připomenout otázku, kterou sledujeme. Proč je ve dne světlo a v noci tma? Už to víme? Dle toho, co jsme doposud sledovali, zatím stále ještě odpověď neznáme. Dokonce známe spoustu vysvětlení, o nichž víme, že jsou chybná. Řada čtenářů ví, jak je fotometrický paradox řešen z hlediska současné (tj. přibližně padesát let staré) fyziky. Ale i tak působí hledání dobrodružně. Ale pokračujme dál:

Edward Fournier d'Albe v roce 1907 přišel s myšlenkou zákrytu hvězd. Z hlediska pohybu hvězd je to ovšem nesmysl. Ovšem ne zas tak úplný, protože inspiroval myšlenku hierarchického Vesmíru (Zamarovský s. 54). John Herschel v roce 1848 přišel s myšlenkou hierarchické kosmologie – hvězdokupy, galaxie, nadgalaxie I. řádu, II. řádu, kdy k zákrytům může docházet a matematické řešení fotometrického paradoxu na této bázi si lze představit. Pozorování však ukázala, že Vesmír není takto hierarchický (Zamarovský s. 55). Simon Newcomb John Gore přišel s myšlenkou éterových kapek, které umožňují vidět jen galaxie v kapce, ale ne vnější svět za nimi, což bylo nekonzistentní vysvětlení a navíc bylo již v té době pozorováním doloženo vidění jiných galaxií (Zamarovský 2011, s. 64). Johann Mädler v roce 1858 navrhl vysvětlení, podle kterého vidíme jen to, co k nám po vzniku vesmíru stačilo dolétnout rychlostí světla. Ovšem v tom případě by se na obloze nové a nové hvězdy neustále rozsvěcovaly, což nepozorujeme (Zamarovský 2011, s. 67-70).

Řešení problému se začalo rodit až na bázi zásadně inovované fyziky. Ta stará na to nestačila. Alexandr Friedman v roce 1922 z Einsteinových rovnic obecné teorie relativity odvodil možnost rozpínajícího se Vesmíru (Zamarovský 2011, s. 78). Edwin Hubbel (a další přibližně v téže době) v roce 1929 rozpínající se Vesmír empiricky potvrdili (Zamarovský 2011, s. 80). Fritz Zwicky v roce 1929 ještě objasňoval fotometrický paradox ne rozpínáním Vesmíru, ale "stárnutím" fotonů (průběžná ztráta energie v čase). Kam by se ovšem energie poděla? (Zamarovský 2011, s. 82).

Dnes, tedy zhruba od poloviny 60. let minulého století, již máme velmi přesný model rozpínajícího se Vesmíru, který začal tzv. "velkým třeskem". Náš Vesmír se dle výpočtů založených na znalosti interakcí mezi částicemi stal přibližně po 370 000 letech "průhledným" v tom smyslu, že se záření (fotony) oddělilo od hmoty (částic s klidovou hmotností). Do té doby v každém svém místě skutečně zářil jasněji než tisíce sluncí. Tak, jak se rozpínal, docházelo k jeho ochlazení a v určitém smyslu fotony skutečně

stárnuly (jejich vlnová délka se prodlužovala) a stávaly se pro nás neviditelnými. Takže již T. Digges měl tak trochu pravdu, když říkal, že naše oko není schopné přijímat paprsky příliš vzdálených hvězd, resp. v našem případě toho, z čeho hvězdy zakrátko na to vznikly. Ovšem naše oko se může vyzbrojit technickými prostředky pozorování a posíleno rozumem nahlédnout hodně daleko. Nejen do přírodní, ale i společenské reality, které se budeme věnovat nyní.

Dobře položená otázka stimulovala rozvoj vědeckého poznání po staletí, než došlo k úspěšnému řešení zdánlivě triviálního problému. Dnes již jsme v poznání dynamiky nejen našeho Vesmíru, ale i mnohosvětovosti reality mnohem dál. "Dohlédli jsme" (Přesněji pozorovaná data formou teorie dovedli) až do odhalení inflační fáze, která je základem nejen našeho Vesmíru, ale patrně i mnoha dalších světů. Náš Vesmír je z tohoto hlediska spíše jedním z mnoha případů, kdy se inflační fáze "zadrhla" a dala vzniknout našemu Vesmíru s jeho specifickými parametry, kdy obdobným způsobem neustále vzniká neomezené množství dalších Vesmírů, z nichž jen velmi malý zlomek má parametry obdobné tomu našemu.

Zkušenost z hledání odpovědi na zdánlivě, ale jen zdánlivě triviální otázku, "Proč je v noci tma?" lze shrnout také takto: **Atraktivnost uvedené otázky vyvstane teprve tehdy, když se na ni podíváme pod zorným úhlem naší představy o nekonečnosti Vesmíru v prostoru a čase. Bez této představy nám kouzlo či smysl uvedené otázky uniká. Jakmile ji však pod tímto zorným úhlem nahlédneme, získáváme řadu podnětů k tomu, abychom si naši představu o nekonečnosti Vesmíru upřesňovali. Zjistíme, že Vesmír je mnohem složitěji nekonečný, než byla naše původní představa.** Podstatným způsobem se změnil i náš pohled na to, co je konečné a co je nekonečné.

Ta představa, která stála u zrodu fotometrického problému. Teprve z pozice výrazně obohacené představy o tom, jak je to s nekonečností "našeho" Vesmíru, jsme schopni dát přesnou odpověď na to, proč je v noci tma. Přitom zjistíme, že patrně jsou i jiné vesmíry, než je ten "náš".

S něčím velmi obdobným se setkáme i při řešení problému majetkové diferenciaci. Zorný úhel, pod kterým odpověď na otázku "Proč jsou někteří bohatí a jiní chudí?" vyvstane jako zajímavý problém teprve z hlediska ekonomické teorie, která je schopna podívat se na realitu dostatečně rozvinutým prizmatem. Konkrétně prizmatem pohledu na "ekonomický vesmír" jako na vztah mezi vlastníky investičních příležitostí a investičních prostředků, včetně investičních příležitostí spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu.

Otázka pak zní takto: *"Proč nejsou investiční příležitosti, které jsou spojeny s rozvojem, uchováním a uplatňováním lidského kapitálu využívány dle míry jejich výnosnosti?"* (resp. co výše uvedenému brání). Současně s nastolením této otázky se podstatným způsobem mění i náš pohled na to, co vyjadřuje pojem „chudoba“ a co pojem „bohatství“.

Tady se již plně projevuje metodologická analogie s otázkou *"Proč je v noci tma?"*. Uvedeme některé aspekty:

- Prvním, kdo si tuto otázku velmi přesně uvědomil a konkretizoval na oblast vzdělání, byl Milton Friedman, již v roce 1955, známé jsou spíše jeho úvahy na dané téma v populárně psaném dílku *Kapitalismu a svoboda* (Friedman, 1961). Odpovídá, že obtížností kontraktů v dané oblasti.

- Obecněji lze říci, že příčinu můžeme hledat v tom, že lze velmi obtížně identifikovat míru výnosnosti investičních příležitostí spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidských schopností (více vlivů podmiňujících ekonomické efekty v této

oblasti, dlouhý horizont, ve kterém se efekty projevují, problém návaznosti jednotlivých investic apod.). Ale to nejdůležitější, proč chybí, resp. neprojevuje se alespoň příslušná tendence jdoucí tímto směrem, pouhou obtížností odhadnout míru výnosnosti, tím není zodpovězeno. Doložitelně přitom existuje fenomén averze vůči reformám, které by umožnily využívání a rozdělování efektů souvisejících s využíváním investičních příležitostí v oblasti nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu podle míry jejich výnosnosti nezávisle na tom, kdo disponuje investičními prostředky (je jejich vlastníkem).

- Otázka formulovaná v rovině využívání investičních příležitostí má ještě jeden aspekt. Jde v ní o vertikální mobilitu. O to, aby možnost svobodného rozvoje schopností člověka a jejich uplatnění spojeným s příslušným společenským vzestupem a příjmovými efekty byla co nejméně omezována výchozí majetkovou a příjmovou situací země, rodiny, etnika apod.

- Do uvedené problematiky vstupuje i historie vývoje ekonomické teorie. Jedním ze slavných řešení problému bohatství a chudoby je Marxova teorie nadhodnoty. Ta předpokládá, že konkurencí mezi kapitalisty a konkurencí mezi dělníky samotnými (v podmínkách existence "rezervní armády nezaměstnaných", tj. nezaměstnanosti v dělnických profesích) je cena práce stlačována na úroveň reprodukčních nákladů. Tj. to, že kapitalista tlačí na to, aby dělník měl co nejnižší mzdu, je dáno "motorem konkurence". Jenže proč "motor konkurence", který by působil s dostatečnou vehemencí, nejsme schopni identifikovat v podmínkách, kdy investování do kvalifikace dělníka (do jeho lidského kapitálu) by mohlo kapitalistovi přinést zásadní konkurenční výhodu? Mj. – dnes již na místě kapitalisty sedí správní a dozorčí rady reprezentující akcionáře, z velmi velké části fondy, v nichž si lidé spoří na penzi či zdraví. Těm by přece vůbec nemělo vadit hledání cest k získání konkurenčních výhod založených na rozvoji, uchování a uplatnění lidského kapitálu, kterým firmy disponují.

Pokud použijeme k vyjádření výše uvedené mikroekonomické problematiky teorii kooperativních her, můžeme – jak uvidíme – výše uvedené otázky přeformulovat takto: *Proč nelze kontrakty v oblasti využívání investičních příležitostí podle míry jejich výnosnosti popsat dostatečně plně prostřednictvím Nashova vyjednávacího problému?* To nám umožní výše uvedené otázky ještě přesněji zacílit na podstatu problému.

Epikurejské nekonečno v ekonomii

Paradox temné noční oblohy se mohl stát paradoxem teprve z pohledu epikurejské představy o nekonečnosti vesmíru. Tato představa se v době vzniku moderní astronomie na dlouho dobu ukázala být vynikajícím modelem, na základě kterého tato věda vzkvétala a přivedla nás až k představě několika typům mnohosvětovosti a kvalitativního pojetí nekonečnosti.

Co je z hlediska námi sledované analogie obdobou epikurejské nekonečnosti v ekonomické teorii?

Všimněme si, že mnohé z toho, co pociťujeme jako příjemné, má dlouhodobou historii. Lov ryb v našich podmínkách je dnes spíše zábavou než cestou k zajištění obživy domácnosti. Nicméně rybář pociťuje příjemný pocit již ve chvíli, když si kupuje rybářský prut. Ze vzduchovky má radost každé dítě, právě tak jako zdatný šedesátník, když dostane k narozeninám loveckou pušku.

Můžeme tedy shrnout: Mnohé z toho, co je pro nás prospěšné, se pro nás (z hlediska historického i individuálního vývoje) stává postupně i příjemným. Ať již se jedná o činnost, kterou k dosažení určitého prospěšného cíle vykonáváme, nebo o statek,

jehož použití je k dosažení cíle potřebné. Naše prožitky nezůstávají neměnné. Mají tendenci přenášet se z cíle na prostředky dosažení cíle. Ale to ještě není to nejdůležitější.

V roce 1957 v práci "*Teorie spotřební funkce*" (Friedman, 1957) přišel tento americký ekonom s originálním řešením toho, jak se vyrovnat s problematikou dvojího ocenění statku:

- Ocenění formou **užitku** (subjektivně pociťovaného prožitku), kdy je statek **spotřebním statkem** (ve smyslu neoklasické ekonomie).

- Ocenění formou **budoucího příjmu**, kdy je statek **investičním statkem** (ve smyslu neoklasické ekonomie).

(Příkladem může být nejen například vzdělání, ze kterého má člověk potěšení i budoucí příjem, ale třeba i značková kabelka, že které má dívka, která si ji pořizuje, nejen potěšení, ale od které očekává i zlepšení svého image s pozitivními důsledky na budoucí příjem, aniž by si to třeba uvědomovala.)

Podle M. Friedmana **domácnosti rozdělují svůj současný příjem tak, aby maximalizovaly současnou hodnotu budoucího příjmu z aktiv, které jím tímto vznikají**. Šlo spíše o postřeh, který mu sloužil k provedení některých úvah týkajících se rozdělení příjmů domácností na spotřebu a úspory. Patrně si ani neuvědomil, že tím překročil práh stávající ekonomické teorie a otevřel cestu ke konstituování ekonomie, která nahrazuje teorii užitku nástrojem mnohem účinnějším a která spotřebu domácností chápe (převážně) jako produktivní fenomén. Tak tomu už bývá, že každá myšlenka, aby se zaskvěla v plné kráse, chce svůj čas.

"Podle Friedmana lidé přizpůsobují svou potřebu změnám svého dlouhodobě očekávaného důchodu - permanentního důchodu, a jen málo pozornosti věnují přechodným změnám důchodu.

Permanentní důchod je ta složka běžného důchodu, o které se domácnost domnívá, že má relativně stálý charakter. Nepatří do ní například mimořádné odměny zaměstnanců nebo zvýšené příjmy farmářů z nenadále dobré úrody. Naopak, do permanentního důchodu člověk započítává budoucí očekávané příjmy (může-li je očekávat s poměrnou jistotou).

Permanentní důchod se rovná diskontované hodnotě očekávaného toku budoucích důchodů. Je tedy závislý na velikosti bohatství domácností (do něhož patří také lidský kapitál), úrokové míře a očekávaných pracovních příležitostech. Vývoj spotřeby domácností je podle Friedmana závislý výhradně na očekávaném permanentním důchodu mimo jiné i proto, že domácnost zůstává věrná svým spotřebním zvyklostem a plánům nezávisle na tom, zda její příjmy krátkodobě odpovídají plánovaným výdajům.

Friedmanova hypotéza permanentního důchodu změnila pohled ekonomů na spotřební funkci. Vyplývalo z ní totiž, že spotřeba je mnohem stabilnější, než se předpokládalo.

Friedman využil hypotézu permanentního důchodu ve své teorii poptávky po penězích, na podporu svého tvrzení, že je poptávka po penězích stabilní. Jelikož transakční poptávky po penězích závisí na spotřebních výdajích a ty na permanentním (nikoli na běžném) důchodu, je i poptávka po penězích poměrně stabilní." (Holman, s. 433)

Z konceptu permanentního důchodu, který si Friedman vytvořil k analýze spotřební funkce, vyplývá mnohem zásadnější závěr, totiž právě to, že vývoj trh a vstup trhu i na půdu lidského kapitálu "probouzí" v domácnostech cílovou orientaci založenou na maximalizaci současné hodnoty budoucího důchodu. Pod vstupem trhu na půdu

lidského kapitálu lze chápat dvojí - jednak tržní ocenění investic do lidského kapitálu v podobě zvýšeného příjmu z jeho pronájmu na trhu profesí, zde je tento vstup zřejmý, jednak rozšíření kapitálového trhu na oblast investování do lidského kapitálu, které teprve začíná.

V kontextu toho, o co M. Friedmanovi bezprostředně šlo (dokázat stabilitu poptávky domácnosti po penězích), je celkem zřejmé, proč použil pojem "permanentní", tj. stálý důchod. V širším kontextu Friedmanových úvah však nejde o permanentní ve smyslu stálý, ale o orientaci na dlouhodobé zvyšování tohoto důchodu. (Lze uvést citace z Friedmanova díla, která jednoznačně dokládají, že právě to měl na mysli, nepřimo to vyplývá i z výše citované pasáže.) Pak ovšem stačí již jen málo - říci explicitně, že **cílovou orientací domácnosti je právě maximalizace současné hodnoty budoucího důchodu z investic do "rodinného portfolia", které je vytvářeno z disponibilního současného důchodu. Tím se ovšem ekonomická věda dostává na zcela jinou úroveň.** Jakmile si to uvědomíme, stává se pro nás (subjektivní) teorie užitku pouze oním žebříkem, po kterém je nutné vylézt nahoru a který pak můžeme odhodit.

Zajímavé je, že i K. Marx o produktivním charakteru osobní spotřeby věděl. Svědčí o tom následující pasáž z jeho Rukopisů "Grundrisse":

"Úspora pracovní doby se rovná růstu volného času, tj. času pro plný rozvoj individua, který zase působí zpětně na produktivní sílu práce jako největší produktivní síla. Z hlediska bezprostředního výrobního procesu může být pokládána za produkci fixního kapitálu, přičemž tento fixní kapitál je sám člověk. Rozumí se ostatně samo sebou, že bezprostřední pracovní doba nemůže zůstat v abstraktním protikladu k volnému času - jak se jeví z hlediska buržoasní ekonomie." (Marx, 1974, s. 343)

Vyvrátil tím ovšem svou vlastní teorii nadhodnoty. Investice do "fixního kapitálu", kterým je "sám člověk", není ničím jiným než investicí do lidského kapitálu. Výnos z této investice je nutně obsažen ve mzdě, přitom nikoli jen jako reprodukční náklady, ale včetně nákladů obětované příležitosti. Jakmile dochází k investování do lidského kapitálu, přestává být mzda rovná ceně pracovní síly a tudíž reprodukčním nákladům, ale obsahuje i výnos z investic do lidského kapitálu. Tím padá i možnost aplikovat teorii nadhodnoty na tuto oblast. O tom, že si K. Marx uvědomoval i širší kontext této problematiky svědčí obsáhlé pasáže na s. 233-345 citované práce.

Můžeme tedy shrnout. Užitek se v ekonomické teorii chápe:

1. Původně a převážně jako subjektivní fenomén typu pociťovaného požitku (prožitku, slasti-strasti...).
2. Někdy a později spíše jako projev preferencí, aniž by byla specifikována jejich povaha či podoba.

V jedné i druhé interpretaci se předpokládá dvojí - **finalitu a exogenní charakter užitku ve vztahu k ekonomickému systému:**

1. Finalita užitku znamená, že racionální rozhodování je vztaženo k dosahování užitku (jakkoli interpretovaného), který nemá zpětnou vazbu na ekonomické procesy.
2. Exogenní charakter užitku znamená, že způsob fungování ekonomického systému nemá žádný vliv na utváření (jakkoli interpretovaného) užitku.

K finalitě užitku podrobněji: Přijetí tohoto předpokladu znamená, že ze spotřeby lze vyčlenit absolutně konečnou spotřebu, která definitivně končí vyvoláním užitku a která nemá produktivní charakter v tom smyslu, že by vedla k nabývání vlastnictví nějakého

výrobního faktoru (např. lidského či sociálního kapitálu), který je vstupem do výroby a který je jako takový oceňován a tím se stává i zdrojem příjmu.

Podíváme-li se na reálný ekonomický systém, pak v něm doložitelně a prokazatelně roste role produktivních aspektů spotřeby, od nichž nelze abstrahovat a které nelze považovat za nepodstatné reziduum. Tatáž spotřeba (v podobě konzumace vzdělávacích služeb, vytváření společenských kontaktů prostřednictvím okázalé či klubové spotřeby apod.) je současně jak tím, co vyvolává užitek (jako subjektivně pociťovaný fenomén), tak současně vede k nabývání lidského či sociálního kapitálu, který je jako výrobní faktor vstupem do výroby a tudíž i zdrojem budoucího příjmu.

K exogennímu charakteru užitku podrobněji: Exogenní charakter užitku ve vztahu k ekonomickému systému znamená, že vztahy či mechanismy o nichž pojednává ekonomická teorie, v níž se nacházejí lidské ekonomické subjekty navzájem (jednající lidé), nehrají žádnou roli při vytváření jejich subjektivně pociťovaných prožitků.

I v tomto případě lze na řadě příkladů doložit, že tento předpoklad nejenže není v reálném ekonomickém systému splněn, ale že to, co lidé považují za užitek, resp. pociťují jako užitek, je výrazně podmíněno mj. charakterem vzájemného působení (včetně rozporů) dočasných a trvalých monopolů.

K mechanismu vzniku užitku jako subjektivně pociťovanému prožitku: Jak vlastně vznikají naše prožitky, resp. subjektivně pociťované užitky? Velmi důležitou roli hraje časová dimenze. Prakticky všechna naše rozhodnutí se týkají budoucích užitků. To znamená, že v naší hlavě musí být mechanismus, který je schopen přenést odhad budoucích prožitků z různě vzdálené budoucnosti a porovnat je mezi sebou (tj. mechanismus "oddiskontování" budoucích prožitků). (Popisem tohoto mechanismu se podrobně zabývá G. Becker.) Ukazuje, že schopnost člověka přenést budoucí prožitky do současnosti (podmíněná tím, co G. Becker nazývá "představivostní kapitál"), má při lidském rozhodování rozhodující roli. Přitom dochází nejen k přenosu budoucích prožitků do současnosti, ale i k jejich syntéze a zafixování jako relativně trvalých zdrojů motivace. V reálném světě tedy nevystupuje spotřebitel s neměnnou strukturou užitků, ale člověk (byť chápaný "jen" z hlediska ekonomického), jehož struktura prožitků se neustále vyvíjí a to výrazně i pod vlivem ekonomického systému. Úkolem ekonomické teorie pak mj. je ukázat, jak reálný ekonomický systém působí na vytváření prožitkové struktury.

Těmto otázkám jsme se věnovali z trochu jiného zorného úhlu v podkapitole 2.1. *Vstup do problematiky: Fisherův graf a jeho kontexty* v předcházející monografii *Ekonomie produktivní spotřeby: Teoretický základ analýzy role produktivních služeb* (Valenčík a kol., 2019, s. 17-23).

Důležitá poznámka na závěr této části – Chvála epikurejství:

Analogie epikurejského pojetí vesmíru s epikurejským pojetím ekonomie je mnohem větší, překvapující a velmi poučná. Epikurejci totiž interpretaci hédonismu spojovali s plným rozvojem osobnosti člověka, bez kterého by nebylo možné dostatečně plně prožívat slasti světa. A nejen to, **schopnosti nabyté vlastním rozvojem dávali do přímé souvislosti se společenským uplatněním, a to jak při poznávání světa (které stavěli velmi blízko nalézání smyslu žití), tak v oblasti společenské angažovanosti (kde jim šlo o svobodu každého člověka právě ve smyslu jeho svobodného rozvoje)**. Pokud uvažovali ekonomické otázky, bylo jejich pojetí velmi blízké našemu pojetí ekonomie produktivní spotřeby jako otevřeného, vnitřně neomezeného procesu (jehož dobové limity jsou dané jen přírodními omezeními, které je ovšem možné stále více překonávat rozvoje lidského poznání převtělujícího se do

technologií). Jejich pojetí vesmíru i pojetí člověka se vzájemně doplňovalo a předběhlo dobu o mnoho století. Dodnes je mnohem dál, než si to v obou oblastech uvědomuje převažující (a výrazně převažující) část obyvatel naší planety Země. V určitém smyslu bylo za limity i neoklasického chápání ekonomie. Této problematice se budeme podrobněji věnovat v 8. kapitole.

Odlišnost "epikurejský" nekonečné ekonomie od neoklasické (a proč se jedná o nekonečnost)

Neoklasická ekonomie a hlavní proud, který na ni navazuje, považují ekonomické dění za "jednoaktovku", která se sestává z výroby a spotřeby statků. Spotřeba statků končí vyvoláním užitku jako subjektivního prožitku. Maximalizace užitku je cílem každého spotřebitele.

Z hlediska ekonomie produktivní spotřeby je ekonomické dění nekonečným procesem přeměny současných příjmů z produktivní spotřeby ve využití investičních příležitostí, kterými ekonomické subjekty disponují, přičemž každý z nich v souladu s individuální racionalitou využívá tyto investiční prostředky podle míry jejich výnosnosti, tj. upřednostňuje ty, které mají nejvyšší výnosnost.

Otázka, kterou si od počátku klademe, pak zní takto: **Proč v celém ekonomickém systému nejsou investiční příležitosti využívány podle míry jejich výnosnosti, a to bez ohledu na to, kdo je vlastníkem těchto investičních příležitostí a kdo je vlastníkem investičních prostředků?**

Výše uvedenou otázku lze přeformulovat i takto: **Co brání tomu, aby v reálném ekonomickém systému působil princip kolektivní racionality v oblasti využívání investičních příležitostí? Tj. aby investiční příležitosti byly využívány podle míry jejich výnosnosti (čímž se zabezpečí maximální efektivnost celého systému) a výnosy byly určitým způsobem rozděleny mezi vlastníky investičních prostředků a investičních příležitostí tak, aby si obě strany zvýšily svůj příjem oproti výchozímu stavu?**

"Epikurejský" nekonečná ekonomie se od neoklasické a od hlavního proudu liší ještě jedním důležitým aspektem, který má rovněž analogii s epikurejským pojetím vesmíru. Určitým způsobem totiž "pročišťuje" ekonomickou realitu. Vyčleňuje z ní subjektivní svět užitků, které přestávají být součástí reality, ale stávají se z vnitřního cíle ekonomických procesů vnějším nástrojem rozhodování při hledání nejvýhodnějších alternativ přeměny současného příjmu v budoucím. Oba světy – tj. vnější svět ekonomických procesů a vnitřní svět tvořený psychikou člověka, jehož součástí je i rozhodování o alternativách – působí na sebe navzájem, ale jsou od sebe metodologicky odděleny.

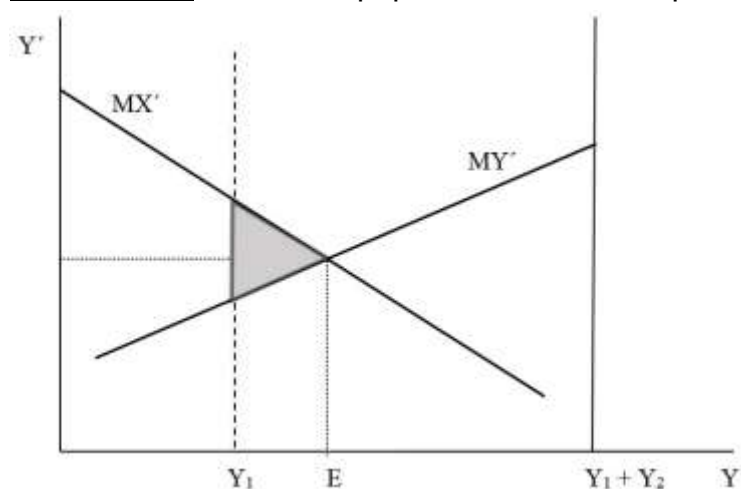
To, že máme schopnost pociťovat prožitky a kombinovat pociťování prožitků s racionální úvahou, je vlastnost naší psychiky, která se vyvinula v rámci přírodně historického procesu tak, aby umožnila efektivní rozhodování v online čase. Jako takové může si selhávat a my tato selhání můžeme zkoumat. Tím se jak ekonomická teorie, tak i vědy popisující lidskou psychiku (například psychologie) dostávají do metodologicky mnohem výhodnější pozice.

V této souvislosti je nutné zmínit ještě jeden důležitý aspekt přístupu, v rámci kterého hledáme odpověď na otázky spojené se vztahem bohatství a chudoby a který je zvláště aktuální v českém prostředí. Jednou z nejprodávanějších knih s ekonomickou tematikou (přesněji nejprodávanější knihou v posledních dvou desetiletích) byla *Ekonomie dobra a zla* T. Sedláčka (2009). Veřejností byla přijata mnohem příznivěji

než odbornou sférou, což samo o sobě je významným faktem, který je nutné respektovat. Pozorný čtenář, který se seznámil s dílem T. Sedláčka, si všimne, že námitky, které používá vůči hlavnímu proudu ekonomické teorie, neplatí, pokud jde o náš přístup. Na první pohled se to zdá být paradoxní, protože náš přístup na první pohled "odlidišťuje" ekonomickou teorii mnohem více než hlavní proud. Ve skutečnosti tomu tak není, protože výše tematizovaným metodologickým rozdělením můžeme mnohem přesněji zkoumat souvislost ekonomického dění se specificky lidskými aspekty vývoje společnosti.

Tuto část naší monografie uzavřeme grafickým vyjádřením toho, co bylo doposud řečeno. Ukážeme graf, na kterém vůči sobě navzájem vystupují dva subjekty, z nichž každý vlastní investiční prostředky a investiční příležitosti. Ukážeme, jak by tomu bylo, pokud by došlo k využití investičních příležitostí podle míry jejich výnosnosti.

Obrázek 3.1: Nabídka a poptávka investičních prostředků a investičních příležitostí³

Zdroj: Vlastní zpracování

Y je současný příjem

Y' je budoucí příjem

MX' je křivka mezního výnosu z investičních příležitostí prvního subjektu A, pro zjednodušení budeme při takovém rozdělení příjmů používat též pojem "chudšího subjektu"

MY' je křivka mezního výnosu z investičních příležitostí druhého subjektu (B), pro zjednodušení budeme při takovém rozdělení příjmů používat též pojem "chudšího subjektu"

Y₁ je současný příjem subjektu A (v dalším budeme používat též pojmenování "chudšího subjektu")

Y₂ je současný příjem subjektu B (v dalším budeme používat též pojmenování "bohatšího subjektu")

E je bod, ve kterém platí, že **MX' = MY'**

³ Tento graf byl rovněž uveřejněn v podkapitole 2.1. *Vstup do problematiky: Fisherův graf a jeho kontexty* v předcházející monografii *"Ekonomie produktivní spotřeby: Teoretický základ analýzy role produktivních služeb"* (Valenčík a kol., 2019, s. 21), kde jsme návazně na něj názorně ukázali některé aspekty řešení problému bohatství a chudoby v případě, že by investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu byly využívány podle míry jejich výnosnosti.

Šedě zabarvený trojúhelník ukazuje možnost zvýšení budoucího příjmu, pokud budou investiční příležitosti podle míry jejich výnosnosti nezávisle na tom, kdo disponuje příslušnými investičními prostředky (je jejich vlastníkem).

Výše uvedený graf může popisovat i situaci, ve které jde o využívání investičních příležitostí spojených s nabýváním uchování a uplatněním lidského kapitálu. Jako takový umožňuje udělat si velmi dobrou představu o tom, jak by tomu bylo, pokud by investiční příležitosti a investiční prostředky, kterými disponují jednotlivé subjekty, byly využívány podle míry jejich výnosnosti bez ohledu na to, kdo je jejich vlastníkem.

Z grafu je rovněž zřejmé, že jeden ze subjektů se v případě využití vlastních investičních prostředků k využití cizích investičních příležitostí stává věřitelem a druhý dlužníkem. Věřitelem se může stát proto, že má přebytek investičních prostředků, ale i proto, že má nedostatek investičních příležitostí. Jedno i druhé může mít různé příčiny a souvisí s problematikou vztahu bohatství a chudoby, kterou budeme s využitím teoretických nástrojů, které si postupně vytváříme, dále analyzovat.

Investiční prostředky jsou určeny pouze kvantitativně (svou velikostí a podle této velikosti se v daném kontextu odlišuje bohatý od chudého), zatímco investiční příležitosti jsou individuální, vytvářejí jedinečnost každého člověka a jejich využití jedním člověkem může být (při vytvoření příslušných společenských podmínek) přínosem pro každého jiného člověka.

Doplnění některých teoretických zdrojů ekonomie produktivní spotřeby a na co bude další kapitola navazovat

Myšlenka chápat spotřebu jako produktivní (částečně produktivní, převážně produktivní, plně až na výjimky produktivní) fenomén je natolik přitažlivá, že se nezávisle objevuje u různých autorů v různých částech světa s velmi blízkou interpretací. Jedním z jejích hlavních představitelů rozpracování této myšlenky je M. Steger, který k tomu dal podnět svým článkem *"Productive consumption, the intertemporal consumption trade-off and growth"* (Steger, 2002). V jeho pojetí produktivní spotřeba umožňuje uspokojení současných potřeb a zároveň zvyšuje produktivní potenciál práce. Zdůrazňuje, že se tím podstatně mění pohled na mezikasovou volbu. Produktivní spotřebu dává do bezprostřední souvislosti s přírůstkem zásoby lidského kapitálu a na základě toho vytváří jednoduché růstové makroekonomické modely.

Za jeden z nejpřínosnějších příspěvků k vymezení a analýze produktivní spotřeby lze považovat článek *"Inclusive growth through creation of human and social capital"* (Soumyananda, 2014), který částečně navazuje na již zmíněný článek Stegera, opírá se ale i o další zdroje, z nichž některé rovněž zmiňují problematiku produktivní spotřeby. V oblasti produktivní spotřeby rozlišuje lidský a sociální kapitál. Sociální kapitál chápe jako předpoklad uplatnění lidského, neidentifikuje však fenomén, který označujeme za investování do společenské pozice, kdy možnost získání či uplatnění lidského kapitálu jedním subjektem se děje na úkor subjektu druhého. Za velmi podnětné lze považovat to, že produktivní spotřebu dává bezprostředně do souvislosti s odstraňováním inkluze vzniklé majetkovými rozdíly a s vytvářením rovnosti příležitostí pro společenský vzestup. V tomto smyslu interpretuje i pozitivní roli sociálního kapitálu. Podrobně si všímá role vzdělání a péče o zdraví. K vyjádření svých myšlenek využívá jednoduché, převážně mikroekonomické modely, viz též (Soumyananda et al., 2000).

Za zmínku stojí některé další přístupy k využití myšlenky produktivního charakteru spotřeby. D. Zwick (2013) problematiku produktivní spotřeby posunuje až do polohy

filozofických úvah sociálních vizí spojených s překonáním rozporů mezi prací a kapitálem. Jeho práce je inspirativní, je však dost vzdálená reálným ekonomickým procesům. W. Suen a H. Mo (1994) ve své starší práci přišli se zajímavou myšlenkou vycházející z toho, že každý akt spotřeby má (jak jsme již uvedli) dva typy efektů – užitkový a příjmový. Na základě zohlednění příjmového efektu konstruuji tzv. "stínovou cenu" a snaží se o určité analýzy, které nejsou zcela přesvědčivé. Mj. proto, že do toho, co pociťujeme jako užitek, se v lidské psychice promítá i očekávaný příjem. D. Ichiroh (2010) interpretuje produktivní spotřebu z hlediska dynamiky populačního růstu a s využitím vhodného matematického modelu ukazuje, že mezi produktivními aspekty spotřeby a populačním růstem v méně rozvinutých zemích je velmi těsná souvislost. Domácnosti porovnávají budoucí výnosy z rozšíření počtu členů domácností s možnostmi investování do lidského kapitálu za účelem nabývání a uchování schopností, přitom poměrně racionálně, viz též (Yerznkyan et al., 2017).

V ČT M. Psárská (2019) využívá teoretická východiska produktivní spotřeby k analýze chování domácností na Slovensku. Všimá si odchylek od plně racionálního chování a z hlediska postupů behaviorální ekonomie se snaží o vysvětlení jejich příčin. Z metodologického hlediska se jedná o přínosný postup, protože "vyšší míra racionality", která je do teoretických východisek ekonomie produktivní spotřeby vtělena, se přímo nabízí ke konfrontacím s reálným chováním lidí. Psárská shromáždila a analyzuje obsáhlý empirický materiál týkající se reálného chování domácností a s využitím teorie produktivní spotřeby formuluje některá doporučení pro oblast různých sazeb DPH.

Poznatky získané studiem prací změřených na problematiku produktivní spotřeby či zmiňující problematiku produktivní spotřeby lze ve stručnosti shrnout takto:

- Přestože je pojem "produktivní spotřeba" je poměrně frekventovaný, používaný v různých kontextech a různých částech světa, je jeho obsah interpretován velmi obdobně a myšlenka významu produktivních aspektů spotřeby jak z teoretického, tak i praktického hlediska se postupně šíří.
- Při analýze podvojnosti užitkových a příjmových efektů nelze odhlédnout od toho, že očekávané příjmové efekty se promítají přímo do generování subjektivně prožívaných užitků, tj. při zkoumání role produktivní spotřeby nevystačíme s jednoduchým doplněním neoklasického přístupu.
- Rozhodování na základě produktivních aspektů spotřeby je spojeno s vyšší mírou racionality a modely, které vycházejí z produktivních efektů spotřeby, jsou velmi vhodným doplňkem (zrcadlem) jevů, které identifikuje behaviorální ekonomie.
- Jedním z nejvýznamnějších úkolů při konstituování teorie produktivní spotřeby jako významného přesahu stávajícího hlavního proudu ekonomické teorie bude přesné rozlišení investování do rozvoje schopností a případně i předpokladů jejich uplatnění, které není na úkor ostatních, a investování do sociálního kapitálu, které je zaměřeno na omezení rovných příležitostí vyplývajících z majetkových a příjmových nerovností; k analýze jevů v této oblasti nestačí dosavadní teoretické nástroje.
- S tím souvisí i to, že na současném stupni teoretického rozpracování problematiky produktivních (zejména příjmových) efektů spotřeby je významné vyvíjet vlastní metody ekonomie produktivní spotřeby, bez kterých tato oblast bádání nevyzraje do podoby relativně samostatné a perspektivní teorie.⁴

---

⁴ V diskusích o perspektivní, srozumitelné a realistické vizi neustále narážíme na setrvačné vidění reality, na stereotyp. To je příčinou řady nerozumění a kontroverzí. Například mnoho lidí se nedovede rozloučit s představou, že za všechno zlo může "kapitalismus", že cestou vpřed je "socialismus", který

Podstatu ekonomie produktivní spotřeby lze vyjádřit následovně: tato teorie odmítá jeden z klíčových předpokladů neoklasické ekonomie, že spotřebitel maximuje svůj užitek v souladu se svými preferencemi. Ekonomie produktivní spotřeby považuje mechanismus preferencí založený na subjektivně pociťovaném prožitku nikoli za cílotvorný, ale rozhodovací, a to z hlediska orientace na dlouhodobou strategii využití současného příjmu do pořizování a využívání aktiv umožňujících zvyšovat současnou hodnotu budoucího příjmu. Ekonomie produktivní spotřeby zdůrazňuje, že lidé ve svém jednání zpřítomňují dříve prožité a vztahují své jednání k budoucímu. Lidé neusilují pouze o současné užítky, ale uvažují, jaký vztah bude mít jejich současné jednání vzhledem k jejich budoucnosti. Ekonomie produktivní spotřeby si uvědomuje, že velká část lidského jednání je vztažena k budoucnosti (více či méně vzdálené). Člověk při svém jednání působí (ovlivňuje, přetváří) vnější svět, aby uspokojil své potřeby, a tak dosáhl užítku. Používá přitom určité předměty, vykonává určité činnosti, dostává se do určitých situací, přičemž vychází ze svých minulých zkušeností. Ilustrativně: rybář používá rybářský prut (předmět) při chytání ryb (činnosti), přičemž spolupracuje nebo naopak si konkuruje s ostatními rybáři (situace), vychází z minulých zážitků při lovení ryb, aby uspokojil svou potřebu hladu. Potřeba, o kterou člověk usiluje, ovšem ovlivňuje jeho ocenění a prožívání předmětů, činností a situací, které jsou s touto potřebou spojeny. Samotné předměty, činnosti a situace se stávají potřebami (člověk chce vlastnit prut, rybařit, spolupracovat nebo konkurovat s ostatními rybáři). Tyto potřeby zpětně působí na původní potřebu (zde potřebu hladu). V realitě, vzhledem ke komplexnosti lidského života i k tomu, že ve svém jednání člověk zpřítomňuje již prožité, je přitom obtížné určit, která potřeba byla původní. Navíc jak určitý prostředek, tak určitá činnost a situace zpravidla slouží k uspokojování většího množství potřeb. Dochází tedy k syntéze prožitků z uspokojování řady potřeb. Produktem této syntézy je vznik dalších potřeb, které opět vycházejí z minulých zkušeností a působí na další potřeby.

Skutečnost, že lidé ve svém jednání neusilují pouze o maximalizaci současného užítku, ale berou v úvahu i to, jak jejich současná spotřeba ovlivňuje jejich budoucí výnosy, je obecnou zákonitostí lidského jednání. V tomto ohledu ekonomie produktivní spotřeby logicky navazuje a překonává neoklasickou ekonomii. Zároveň souvisí s dalšími teoriemi usilujícími o přesah tohoto ekonomického přístupu:

- Svým přístupem ekonomie produktivní spotřeby přebírá některé inspirace a poznatky behaviorální ekonomie, které poukazují na to, že lidská psychika se rodila v určitém prostředí, její fungování má určitou setrvačnost a existují výrazně odchyly faktického rozhodování jednotlivců a skupin jednotlivců od optimálního rozhodnutí. Ekonomie produktivní spotřeby si všímá takových jevů, jakými jsou například přenos prožitků z

---

vznikne (tentokrát, když už jsme poučení předcházejícím neúspěchem) "rozumným znárodněním a rozumnou regulací".

Překonat výše uvedený stereotyp nebude jednoduché. Jednou z cest je představit výrazně nové základní teoretické paradigma nahlížení na ekonomickou realitu. Podle našeho názoru tímto paradigmatem může být právě ekonomie produktivní spotřeby jako přesah hlavního proudu ekonomické teorie v hlavním směru jejího vývoje. Cesta od teorie k praxi tak vede přes pozvednutí teorie až na úroveň nejobecnějších otázek. Ale to odpovídá známé pravdě, že ten, kdo si dobře nezapne první knoflík, ten se už dobře neobleče, resp. ten, kdo se pouští do řešení dílčích otázek, aniž by si je vyjasnil v obecné rovině, ten bude na neřešenost otázek v obecné rovině narážet na každém kroku, což ho nutně bude odsuzovat k nejistotě, chybným úvahám a konečkoncům i podřizování se manipulaci ze strany pozicičně silnějších. Ti, kteří se naivně a bláhově domnívají, že přijde někdo s nějakým kouzelným řešením současných problémů bez reflexe současné reality prostřednictvím původní a velmi silné teorie, žijí ve světě nesplnitelných utopií. Pravdivé pochopení současné reality, toho, o co jde a co dělat, je nutno vydrít a protpřít si.

finálního uspokojení potřeby na prostředky, činnosti a podmínky (situace), kterými může k uspokojení potřeby dojít. Fenomén přenosu prožitků na jedné straně zvyšuje intenzitu motivací vedoucích k naplnění dlouhodobé strategie, zefektivňuje volbu, může však současně vést k několika typům selhání lidské psychiky. Prostředky, činnosti a situace se mohou stát cílem samy o sobě, mohou odvádět člověka od jeho dlouhodobých cílů a vést tak k nejrůznějším problémům lidského jednání.

- Ekonomie produktivní spotřeby zásadním způsobem přehodnocuje a přepracovává koncept ekonomie blahobytu tím, že hranici dosažitelného užítku, s kterou teorie blahobytu pracuje, nahrazuje hranicí dosažitelného budoucího příjmu (resp. současné hodnoty dosažitelného budoucího příjmu). Ekonomie produktivní spotřeby prostřednictvím hranice budoucího příjmu ukazuje, že za určitých podmínek může být dosaženo optima, kdy rovnost (interpretována jako rovnost možností využívat investiční příležitosti dle míry jejich výnosnosti) je současně paretoefektivní, resp. splňuje požadavek kolektivní racionality. Předpokladem zde uvedeného ovšem je zdokonalování kapitálového trhu, a to zejména v oblasti investování do rozvoje a uchování lidského kapitálu tak, aby byly plně využity přírodou dané předpoklady, které má každý člověk dostatečné k tomu, aby svou jedinečností přispěl k rozvoji lidské pospolitosti. Na základě toho ekonomie produktivní spotřeby navrhuje komplex reform v oblasti sociálního investování a sociálního pojištění, které jsou nezbytné pro to, aby odvětví produktivních služeb mělo reálnou ekonomickou základnu pro svou expanzi jako dominantního odvětví.

Jako jedna z nejproblematictějších oblastí ekonomie produktivní spotřeby se ukazuje rozlišení mezi investováním do rozvoje schopností (nabývání lidského kapitálu) a investováním do společenské pozice (využití vlastního lidského kapitálu na úkor uplatnění lidského kapitálu druhým člověkem, které může přerůst až do různých forem ekonomické a sociální segregace, působit proti vertikální mobilitě ve společnosti, resp. proti vytváření rovných podmínek pro společenský vzestup nezávislý na výchozích majetkových poměrech. Pokud interpretujeme investování do rozvoje schopností a do společenské pozice, můžeme ukázat řadu odlišností mezi oběma formami investování, současně však můžeme ukázat, že v mnoha případech jedna z forem tohoto investování přechází ve druhou a jsou obtížně rozlišitelné. Je to mj. i proto, že se jedná o velmi významný teoretický problém.

V této oblasti si ekonomie produktivní spotřeby vyžaduje vytvoření vlastního teoretického aparátu. A právě v této oblasti se nabízí využití teorie her, zejména v návaznosti na postupy související s řešením Nashova (S, d) vyjednávacího problému. Abychom si více přiblížili význam vyjádření určitých specifických problémů prostřednictvím konceptů a modelů vycházejících z Nashova vyjednávacího problému, zařazujeme následující kapitolu, která ukazuje souvislost námi tematizované problematiky s otázkami týkajícími se vztahu mezi bohatstvím a chudobou.

Poznámka:

Všimněte si, že v této části věnujeme poměrně velkou pozornost tomu, jak vzniká a jak se rozvíjí prožitkové bohatství člověka, tj. dostáváme se až k otázkám existenciálního charakteru (co je původem lidského štěstí, reálným bohatstvím lidského života či přímo jeho smyslem). Uvedeným pasážím stojí za to věnovat pozornost, protože si každý sám na sobě může ověřit, zda jeho vlastní prožitkový mechanismus skutečně funguje tak, jak ho popisujeme. Zkuste to. Vytvořte si konkrétní představu toho, co vám přináší potěšení, z čeho máte radost, návazně se pak podívejte, od čeho se odvíjí vaše potěšení.

Z výše uvedeného pak vyplývá ještě jeden praktický závěr. **Potřeba rozvíjet a uplatňovat své schopnosti tak, aby to bylo ve prospěch i ostatních lidí, je tou nejpřirozenější a současně i "zastřešující" lidskou potřebou.** Orientace na uspokojování této potřeby vede k naplnění smyslu jak v rovině aktuálních prožitků, tak i v rovině existenciálního vztahování vlastního života k něčemu vyššímu. **Tato potřeba v tělesná a duševní schránce každého pak soupeří (ve stylu Jekyll-Hyde) s potřebou prosazení se na úkor druhého.** Výsledek chování pak není určen jen tím, kdo má více serotoninu či dopaminu, ale velmi podstatným způsobem společenskými poměry, v nichž z výše uvedeného hlediska hraje klíčovou roli **investování do společenské pozice, resp. poziční investování, ke zviditelnění a analýze, jehož role se postupně blížíme.**

Fenomén pozičního investování je o to významnější, že v této oblasti působí "motor konkurence" se stejnou silou (a v některých případech ještě s větší silou) jako v případě trhu, který tlačí na snižování nákladů a zvyšování výnosů. Zatímco v oblasti trhu o úspěchu podstatným způsobem rozhoduje **schopnost inovovat** (která je obecným projevem komplexu lidských schopností jako takových), tak v případě konkurence v oblasti pozičního investování rozhoduje velmi často schopnost **překračovat zábrany** a následně porušovat obecně přijaté zásady.

Propojení pozičního investování a porušování obecně přijatých zásad pak může vyústit do velmi závažných destrukcí institucionálního systému společnosti (formálních i neformálních institucí).

4. Problém bohatství a chudoby prizmatem teorie kooperativních her

Úvodní poznámka

Dostáváme se ke klíčové části monografie. Teorie kooperativních her, tak jak jsme ji rozvinuli do podoby vícebodového řešení Nashova (S, d) vyjednávacího problému, nám umožní ukázat podstatu problému bohatství a chudoby (tj. kdy rozdělení společnosti na bohaté a chudé přerůstá v problém bohatství a chudoby, jak k tomuto přerůstání dochází a proč se jedná o problém). Současně s tím dáme odpověď na otázku, kterou neustále sledujeme: **Co brání tomu, aby investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu byly využívány podle míry jejich výnosnosti?**

Tu odpověď dáme mnohem přesněji, než v dosavadních monografiích, konkrétně pak kapitole 4. *Investování do pozice a investování do schopností* předcházející monografie *Ekonomie produktivní spotřeby: Teoretický základ analýzy role produktivních služeb* (Valenčík a kol. 2019, s. 52-81), kde jsme se k řešení problému bohatství a chudoby velmi přiblížili.

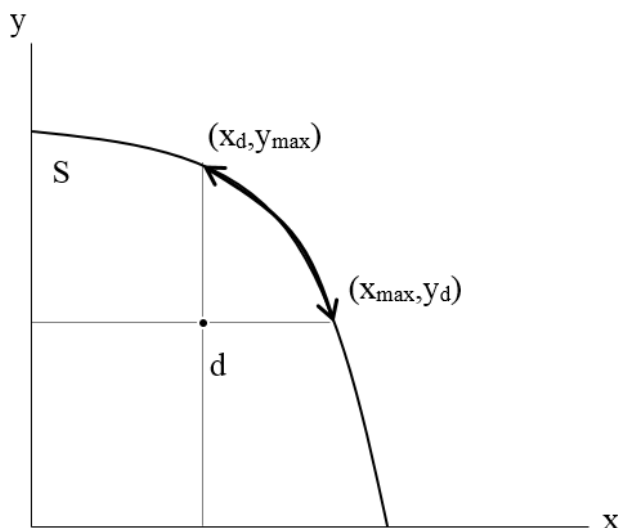
Abychom se dostali o něco dále, budeme si k odpovědi na otázku, kterou od počátku sledujeme, vypůjčit aparát teorie kooperativních her, konkrétně řešení Nashova (S, d) vyjednávacího problému. A nejen vypůjčit, ale také ho pro naše potřeby zdokonalit.

Kontrakty v oblasti nabýváním, uchováním či uplatnění lidského kapitálu a Nashův (S, d) vyjednávací problém

Protože přecházíme na půdu teorie her, budeme jednotlivé subjekty nazývat v příslušném kontextu též hráči.

Nashův (S, d) vyjednávací problém lze stručně následujícím obrázkem.

Obrázek 4.1: Grafické znázornění Nashova vyjednávacího problému pro dva hráče

Zdroj: Vlastní zpracování

Máme bod d (disagreement point) a množinu S , která představuje dosažitelné kombinace efektů x , které případnou jednomu hráči, a efektů y , které případnou

druhému hráči. Tučně zvýrazněná křivka ohraničená šipkami představuje množinu, která splňuje požadavky dosažitelnosti, individuální a kolektivní racionality. Řešením Nashova vyjednávacího problému je některý z bodu uvnitř ní. Podrobně viz (Thompson, 2010).

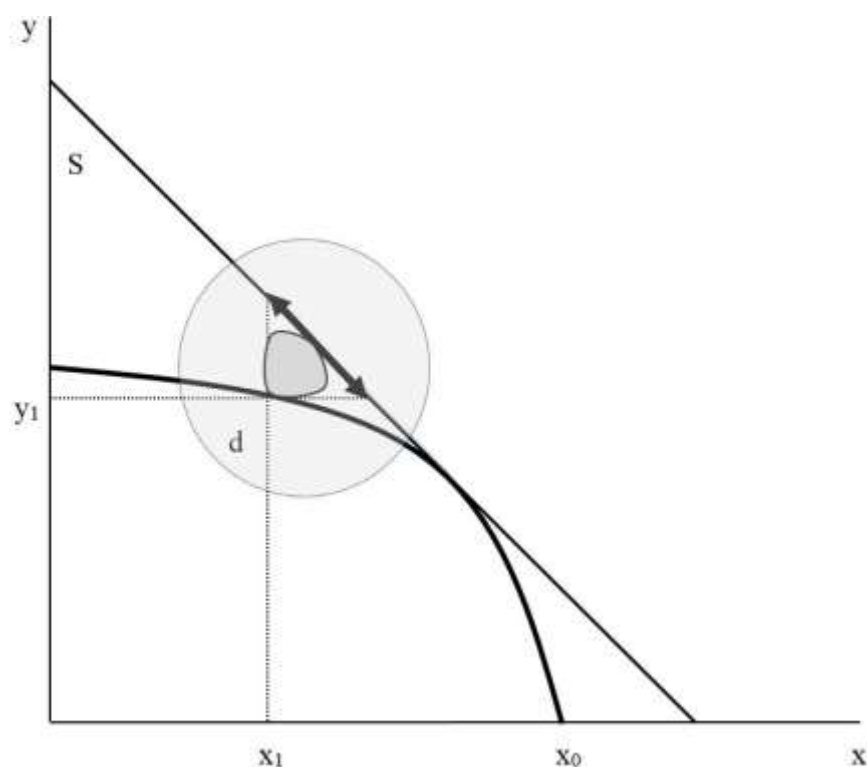
Výše uvedené schéma se zdá být poměrně jednoduché. Ve skutečnosti však umožňuje formulovat velmi složité úlohy, přesněji celé spektrum velmi odlišných úloh. Velmi podstatnou roli hraje to, zda výplaty hráčů jsou chápány jako užitky (odpovídající preferencím hráčů a které jsou vzájemně nesouměřitelné), nebo jako finanční částky, které mají stejnou peněžní jednotku.

Teorie značnou pozornost věnuje prvnímu typu problémů, mj. i proto, že druhý typ problémů má v mnoha případech velmi prosté řešení. V našem případě budeme výplaty chápat jen a jen jako finanční veličiny, dostaneme se však k úlohám, které triviální nejsou.

Jak jsme již ukázali, nabídku a poptávku investičních prostředků a investičních příležitostí lze popsat obrázkem 3.1.

Odsud se dostaneme k Nashovu vyjednávacímu problému (je to tentýž vztah v jiných souřadnicích).

Obrázek 4.2: Vyjádření nabídky a poptávky investičních prostředků a investičních příležitostí jako Nashův (S, d) vyjednávací problém

Zdroj: Vlastní zpracování

d je bod nedohody; odpovídá situaci, kdy vlastní investiční prostředky nejsou využívány k realizaci cizích investičních příležitostí,

S je množina maximálních dosažitelných součtů příjmů při využití investičních příležitostí podle míry jejich výnosnosti nezávisle na tom, kdo je jejich vlastníkem; je

ohraničena linií se sklonem 45° se souřadnicovými osami vyjadřujícími výplaty jednotlivých hráčů,

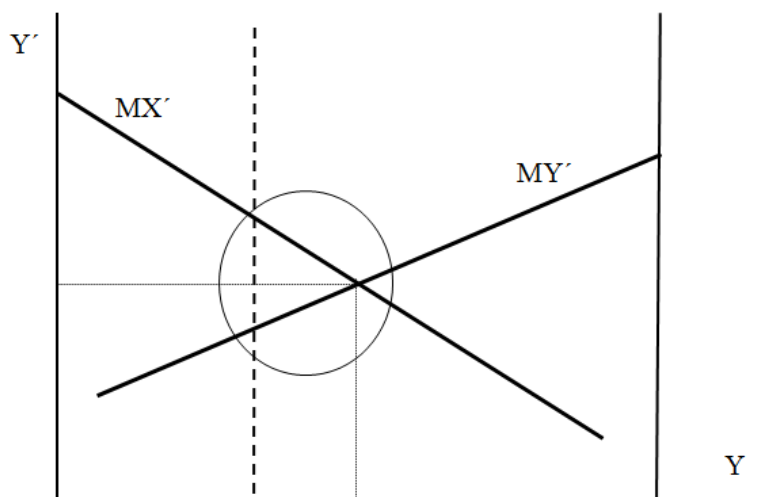
tučně zvýrazněná část linie ohraničující množinu S omezená šipkami je podmnožina množiny S , která vyhovuje požadavku individuální racionality, kolektivní racionality a dosažitelnosti,

šedě zvýrazněný útvar mezi bodem d a tučně zvýrazněnou částí linie ohraničující množinu S jsou body dosažitelného rozdělní příjmů s využitím vztahu věřitel-dlužník při daném rozpočtovém omezení (tj. když jeden hráč využívá investiční prostředky druhého hráče k realizaci svých investičních příležitostí tak, aby si alespoň jeden zvýšil svou výplatu, aniž by se druhému snížila).

Všimněme si, že množina S má specifický tvar a poloha bodu d je určena jednak křivkami mezního výnosu z investičních příležitostí, kterými jednotlivými hráči disponují (tím je dána křivka, na které leží), a rozpočtovým omezením hráčů (tím je dáno místo, ve kterém se na této křivce nachází).

Pro lepší pochopení uvádíme ještě následující obrázek.

Obrázek 4.3: Oblast paretovských zlepšení daných možností využívat investiční prostředky jednoho hráče k realizaci investičních příležitostí druhého hráče

Zdroj: Vlastní zpracování

Zde (v kroužku) je oblast paretovských zlepšení daných možností využívat investiční prostředky jednoho hráče k realizaci investičních příležitostí druhého hráče na grafu nabídky a poptávky investičních prostředků a investičních příležitostí patřících dvěma subjektům. Totéž vyjadřuje dříve prezentovaný obrázek 3, ve kterém jsou osami souřadnic výplaty jednotlivých hráčů.

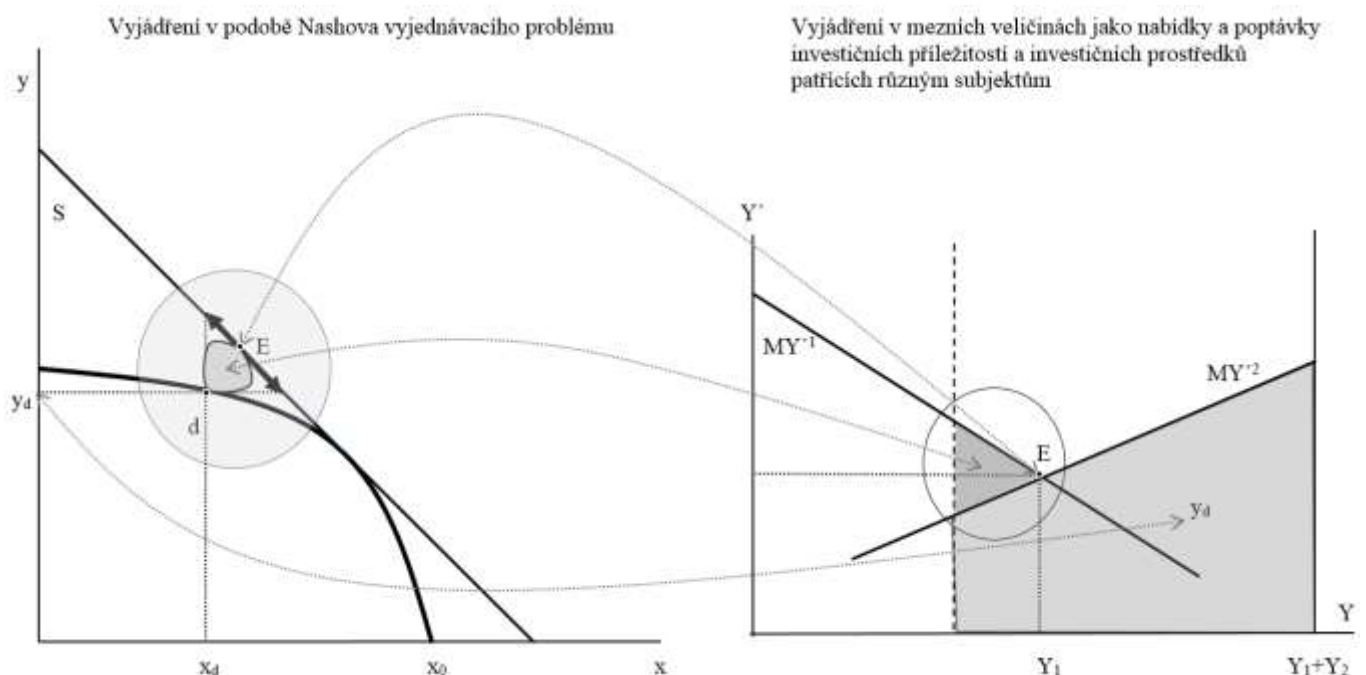
Výše prezentované duální vyjádření vztahu mezi věřitelem a dlužníkem, tj. vztahu, při kterém si oba hráči mohou zvýšit svoje výplaty na základě toho, že jeden z nich využívá investiční prostředky druhého hráče k realizaci vlastních investičních příležitostí (a z opačného pohledu – jeden poskytuje své investiční prostředky k realizaci investičních příležitostí druhého hráče) je velmi důležité pro odhalení důležitých jevů, které se vyskytují na reálných finančních trzích. V našem příspěvku se zaměříme na již zmíněnou otázku, *Proč nelze kontrakty v oblasti využívání*

investičních příležitostí podle míry jejich výnosnosti popsat dostatečně plně prostřednictvím Nashova vyjednávacího problému? Tu určitým způsobem budeme ještě trochu modifikovat.⁵

Nyní již můžeme udělat podstatný krok ke zviditelnění odpovědi na otázku: **Co brání tomu, aby investiční příležitosti spojené s nabytím, uchováním a uplatněním lidského kapitálu byly využívány podle míry jejich výnosnosti?**

Jedná se o obrázek, který ukazuje, jak souvisí vyjádření nabídky a poptávky investičních prostředků a investičních příležitostí prostřednictvím nástrojů mikroekonomie a prostřednictvím nástrojů kooperativních her.

Obrázek 4.4: Duální model kapitálového trhu

Zdroj: Vlastní zpracování

Levá strana modelu:

x, y výplaty chudšího a bohatšího hráče

d(x_d, y_d) bod nedohody, resp. nevyužití možností kapitálového trhu, je určen rozpočtovým omezením hráčům a křivkami mezního výnosu **MY¹** a **MY²**

E bod, ve kterém jsou plně využity všechny investiční příležitosti nezávisle na tom, kdo je vlastníkem investičních prostředků (lze interpretovat jako bod rovnováhy na kapitálovém trhu)

⁵ Zde je velmi dobře vidět, co je „nadhodnotou“ v daném případě. Je to celý šedě zabarvený trojúhelník, který ukazuje možnost zvýšení budoucího příjmu, pokud budou investiční příležitosti podle míry jejich výnosnosti nezávisle na tom, kdo disponuje příslušnými investičními prostředky (je jejich vlastníkem). Jedno z řešení Nashova vyjednávacího problému se nazývá „diktátorské“ a odpovídá situaci, kdy si celý příjem odpovídající této ploše přivlastní vlastník investičních prostředků („kapitalista“). To je možné jen v určitých případech, navíc to nemá na možnost nabytí, uchování a uplatňování investiční příležitosti chudšího hráče žádné negativní důsledky. Mnohem přesnější pohled na danou problematiku získáme, až zviditelníme a přesně popíšeme fenomén pozičního investování.

S množina všech možných rozdělení výplat mezi hráče

Linie se sklonem 45°: Hranice množiny **S**, pro všechny body na ní platí $\mathbf{x} + \mathbf{y} = \mathbf{s}$, kde **s** je maximální součet výplat daný tím, že jsou plně využity všechny investiční příležitosti nezávisle na tom, kdo je vlastníkem investičních prostředků

Zvýrazněná část linie se sklonem 45° omezená šipkami: Část hranice množiny **S**, která vyhovuje požadavkům individuální racionality, kolektivní racionality a dosažitelnosti

Šedě zvýrazněná uzavřená oblast mezi body **d** a **E**: Oblast paretovských zlepšení daných možností využívat vlastní investiční prostředky jednoho z hráčů k realizaci investičních příležitostí druhého hráče; oblast splňujících předpoklad individuální racionality a dosažitelnosti v příslušném $(\mathbf{S}, \mathbf{d})$ Nashově vyjednávacím problému daném možností využívat investiční příležitosti bez ohledu na to, kdo je jejich vlastníkem, jediný bod, který zde splňuje rovněž předpoklad kolektivní racionality (paretooptimality) je bod **E**; její tvar (hranice) jsou určeny průběhem křivek mezního výnosu z investičních příležitostí (v levé části obrázku $\mathbf{MY}'^1$ a $\mathbf{MY}'^2$)

Některé souvislosti mezi levou a pravou stranou modelu (zobrazené tečkovanými čarami se šipkami):

- (1) Bod **E** v levé části obrázku odpovídá bodu **E** v pravé části obrázku
  - (2) Trojúhelník zvýrazněný tmavší šedou barvou v levé části obrázku odpovídá bodu šedě zvýrazněná uzavřená oblasti mezi body **d** a **E** v pravé části obrázku
  - (3) Lichoběžník zvýrazněný světlejší barvou v levé části obrázku odpovídá veličině $\mathbf{y}_a$ (souřadnici bodu **d** bohatšího hráče) v pravé části obrázku
- (více souvislostí neuvádíme, abychom nesnížili přehlednost obrázku)

Nashův vyjednávací problém znamená, že hledáme funkci $\mathbf{f}: \{(\mathbf{S}, \mathbf{d})\} \rightarrow \mathbf{R}$, která vyhovuje zadaným požadavkům. Přitom

f je příslušná funkce

S je množina, která splňuje předpoklad dosažitelnosti, tj. řešení musí být její součástí

d je výchozí bod nedohody

R je prostor, ve kterém řešení hledáme

V našem případě:

- Pro **S** platí: $\mathbf{x}, \mathbf{y}$ patří do **S** $\leftrightarrow \mathbf{0} \leq (\mathbf{x} + \mathbf{y}) \leq \mathbf{s}$

- $\mathbf{R}^2$, tj. v případě dvou hráčů uvažujeme dvourozměrný prostor

- **d** patří do **S**

- výplaty hráčů, tj. $\mathbf{x}, \mathbf{y}$ interpretujeme jako budoucí výnos hráčů ze spojení investičních prostředků a investičních příležitostí

- pro $\mathbf{x}$ platí: $\int_0^{Y_1} x(Y) dY$

- pro $\mathbf{y}$ platí: $\int_{Y_1}^{Y_1+Y_2} y(Y_1+Y_2 - Y) dY$

- pro **s** platí: $\mathbf{s} = \max \left\{ \int_0^{Y_1} x(Y) dY + \int_{Y_1}^{Y_1+Y_2} y(Y_1+Y_2 - Y) dY \right\}$

Pravá strana modelu

Y současný příjem

$\mathbf{Y}'$ budoucí příjem

$\mathbf{Y}_1$ současný příjem (rozpočtové omezení) chudšího hráče

Y_2 současný příjem (rozpočtové omezení) bohatšího hráče

MY^1 mezní výnos z investičních příležitostí, kterými disponuje chudší hráč

MY^2 mezní výnos z investičních příležitostí, kterými disponuje bohatší hráč

E bod, ve kterém $MY^1 = MY^2$, plně jsou využity všechny investiční příležitosti nezávisle na tom, kdo je vlastníkem investičních prostředků (lze interpretovat jako bod rovnováhy na kapitálovém trhu)

Přerušovaná svislá čára: Hranice rozpočtového omezení chudšího hráče zprava a bohatšího hráče zleva

Trojúhelník zvýrazněný tmavší šedou barvou: Oblast paretovských zlepšení daných možností využívat vlastní investiční prostředky jednoho z hráčů k realizaci investičních příležitostí druhého hráče

Lichoběžník zvýrazněný světlejší šedou barvou: Výplata (budoucí příjem) bohatšího hráče v bodě nedohody, resp. v situaci, kdy nejsou využita paretovská zlepšení daných možností využívat vlastní investiční prostředky jednoho z hráčů k realizaci investičních příležitostí druhého hráče

Obrázek 4.4, resp. příslušný dvojobrázek prezentuje dva různé pohledy na tutéž realitu. Z čistě matematického hlediska nepřináší nic nového. Lidské poznání ovšem velmi úzce souvisí s tvorbou představ. To bude hrát v dalších úvahách velmi důležitou roli.

Bohatství a chudoba – podstata problému

Přiblížili jsme se k samotné podstatě toho, proč se stává vztah mezi bohatstvím a chudobou problémem. Připomeňme si – hlavní linie výkladu jde vedena takto:

1. První podoba problému **"Proč jsou někteří bohatí a někteří chudí?"**

2. Nový pohled na "ekonomický vesmír" jako na vztah mezi vlastníky investičních příležitostí a investičních prostředků, včetně investičních příležitostí spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu.

Otázka pak zní takto: **"Proč nejsou investiční příležitosti (včetně a zejména těch, které jsou spojeny s rozvojem, uchováním a uplatňováním lidského kapitálu) využívány dle míry jejich výnosnosti?"** (resp. co výše uvedenému brání).

Tady se již plně projevuje metodologická analogie s otázkou "Proč je v noci tma?". Připomeňme některé aspekty:

- Prvním, kdo si tuto otázku velmi přesně uvědomil a konkretizoval na oblast vzdělání, byl Milton Friedman již v roce 1955, známé jsou spíše jeho úvahy na dané téma v populárně psaném "Kapitalismu a svoboda" (1961). Odpovídá, že obtížností kontraktů v dané oblasti. Zde je analogie s tím, kdo poprvé nastolil otázku "Proč je v noci tma?", přímo fascinující. Thomas Digges, anglický astronom, který v roce 1576 domyslel důsledky nekonečnosti Vesmíru, navrhl řešení spočívající v tom, že lidské oko není schopné vnímat paprsky příliš vzdálených hvězd.

- Příčinu můžeme hledat v tom, že lze velmi obtížně identifikovat míru výnosnosti investičních příležitostí spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidských schopností (více vlivů podmiňujících ekonomické efekty v této oblasti, dlouhý horizont, ve kterém se efekty projevují, problém návaznosti jednotlivých investic apod.). Ale to nejdůležitější, proč chybí, resp. neprojevuje se alespoň příslušná tendence jdoucí tímto směrem, pouhou obtížností odhadnout míru výnosnosti, tím není zodpovězeno.

- Otázka formulovaná v rovině využívání investičních příležitostí má ještě jeden aspekt. Jde v ní o vertikální mobilitu. O to, aby možnost svobodného rozvoje schopností

člověka a jejich uplatnění spojeným s příslušným společenským vzestupem a příjmovými efekty byla co nejméně omezována výchozí majetkovou a příjmovou situací země, rodiny, etnika apod. (Mj. dnes existuje zjevná tendence překrýt tuto zásadní problematiku snahou určité části globálních elit o "duhovou emancipaci perverzít", což není přehnané označení, ale jeden z aspektů ideového střetu mezi racionalitou a iracionalitou.)

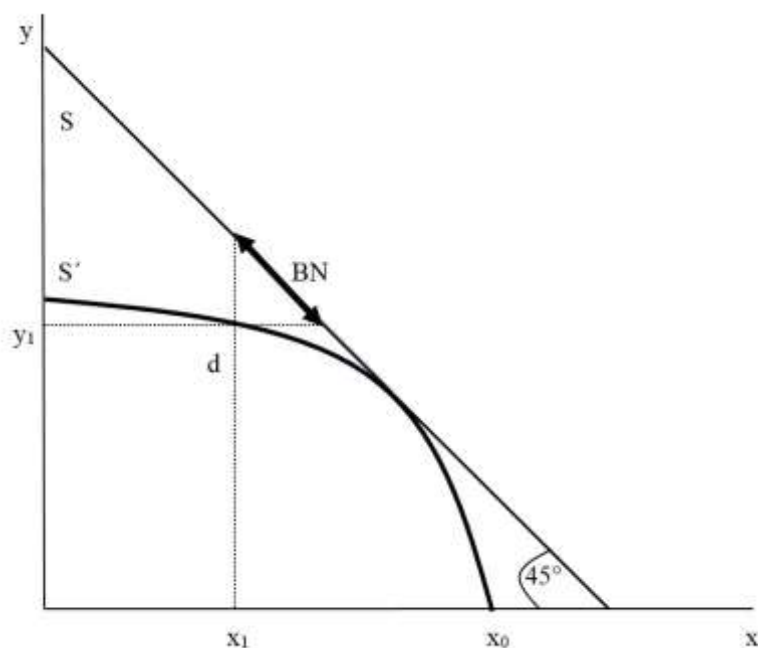
- Uvedená problematika má ještě jeden důležitý aspekt, do kterého mj. vstupuje historie vývoje ekonomické teorie. Jedním ze slavných dobových řešení problému bohatství a chudoby je Marxova teorie nadhodnoty. Ta předpokládá, že konkurencí mezi kapitalisty a konkurencí mezi dělníky samotnými (v podmínkách existence "rezervní armády nezaměstnaných", tj. nezaměstnanosti v dělnických profesích) je cena práce stlačována na nejnižší možnou, tj. na úroveň reprodukčních nákladů. Tj. to, že kapitalista tlačí na to, aby dělník měl co nejnižší mzdu, je dáno "motorem konkurence". Pokud by byl "dobrák", nemohl by dostatečně dynamicky inovovat a zkrachoval by, na jeho místo by nastoupil jiný kapitalista, menší "dobrák". Připravil by o zdroj živobytí "své" dělníky i sebe (alespoň takto to "dobrák kapitalista" viděl). Jenže proč "motor konkurence", který by působil s dostatečnou vehemencí, nejsme schopni identifikovat v podmínkách, kdy investování do kvalifikace dělníka (do jeho lidského kapitálu) by mohlo kapitalistovi přinést zásadní konkurenční výhodu? (Tomáš Baťa se o to před válkou celkem úspěšně snažil, ale dnes nejsme dále, spíše naopak.) Zde je asi zakopán pes či je jádro pudla. Dnes již na místě kapitalisty sedí správní a dozorčí rady reprezentující akcionáře, z velmi velké části fondy, v nichž si lidé spoří na penzi či zdraví. Těm by přece vůbec nemělo vadit hledání cest k získání konkurenčních výhod založených na rozvoji, uchování a uplatnění lidského kapitálu, kterým firmy disponují. Ale v praxi? I management takové firmy, jakou je Boeing, dal přednost levným programátorům pracujícím na jednorázovou zakázku před systematickým formováním vlastního kvalifikovaného a tvůrčího týmu (ve kterém je významný z hlediska vychytání všech much i mezigenerační přenos zkušeností) – a jak to dopadlo? Stovky mrtvých a firma v mimořádně obtížné situaci.

3. Tím se dostávám k tomu zásadnímu. Pokud použijeme k vyjádření výše uvedené mikroekonomické problematiky teorii kooperativních her, můžeme otázky přeformulovat takto: ***"Proč nelze kontrakty v oblasti využívání investičních příležitostí podle míry jejich výnosnosti popsat prostřednictvím Nashova vyjednávacího problému?"***

Po stručném výkladu dané problematiky budeme moci tuto otázku přeformulovat ještě úderněji či názorněji: ***"Co chybí na obrázku popisujícím využívání investičních příležitostí spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu, který vychází z modelu Nashova (S, d) vyjednávacího problému?"***

Obrázek 4.5: Vyjádření v podobně Nashova vyjednávacího problému

Zdroj: Vlastní zpracování

S je množina dosažitelného rozdělení budoucích výnosů v případě využití investičních příležitostí podle míry jejich výnosnosti

S' je množina dosažitelného rozdělení budoucích výnosů bez působení kapitálového trhu

d je bod nedohody, tj. bod, kdy nejsou využity možnosti kontraktů na kapitálovém trhu

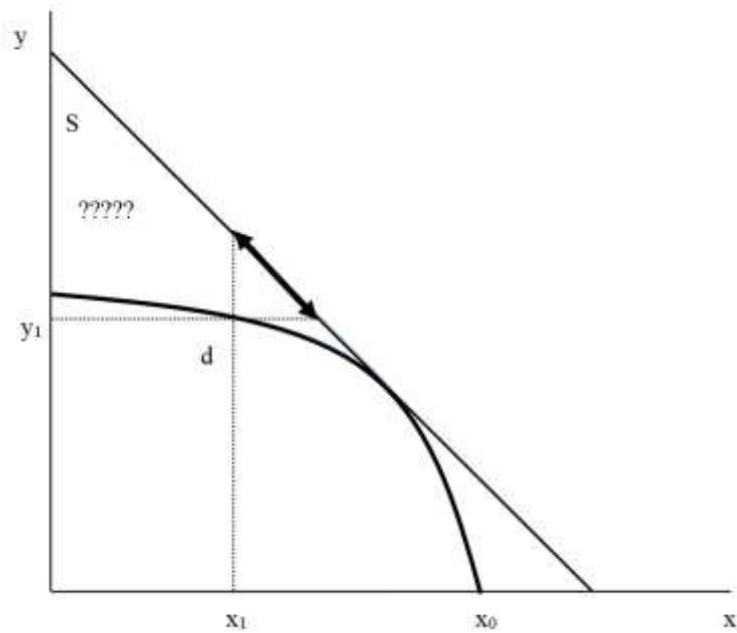
BN linie omezená šipkami je oblast, která oproti bodu **d** vyhovuje požadavkům dosažitelnosti, individuální a kolektivní racionality (na množině bodů, která je řešením Nashova vyjednávacího problému).

Právě v tomto obrázku 4 něco z hlediska reálných situací chybí. Dobře se na něj podívejte. Oba hráči by měli mít zájem podělit se o výplaty v množině **BN**, která tvoří linii omezenou šipkami. Je to oblast, která oproti bodu **d** vyhovuje požadavkům dosažitelnosti, individuální a kolektivní racionality.

Podívejme se nyní na následující obrázek. Pro oblast označenou otazníky platí, že hráč s větším současným příjmem má větší výplatu, než v kterémkoli bodě množiny **BN** či alespoň lepší výplatu než v některých bodech množiny **BN**. (Podrobnější rozlišení uvedeme na dalším obrázku.)

V oblasti označené otazníky musí být nějaký bod, a to alespoň jeden bod (budeme ho označovat **p**), který může být dosažitelný pro hráče s vyšším současným příjmem a kterému dá tento hráč přednost, právě proto, že mu přinese vyšší budoucí příjem než v případě, že by rozdělení příjmů mezi hráče vzešlo z řešení příslušného Nashova vyjednávacího problému.

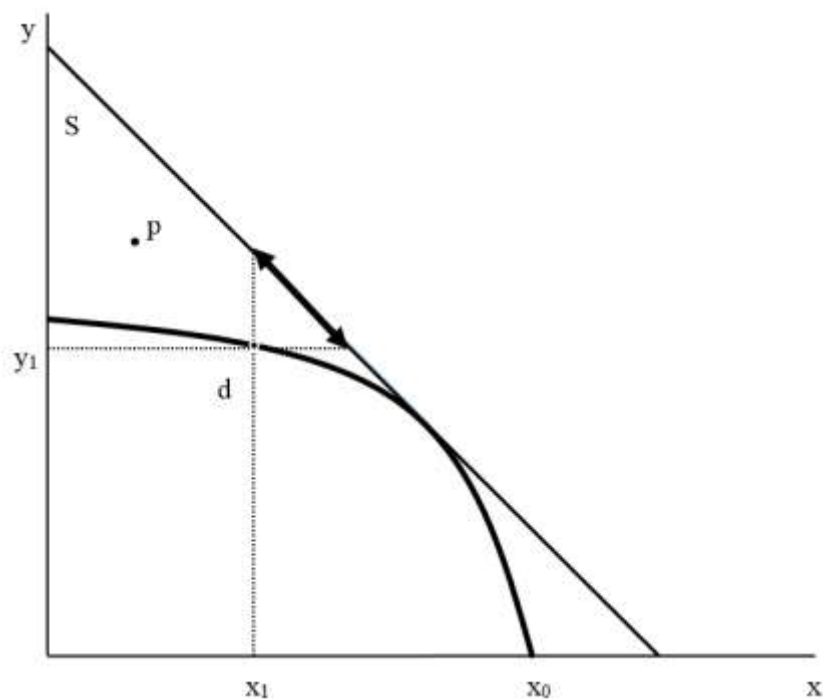
Obrázek 4.6: Hledání neviditelné bariéry investičního řešení

Zdroj: Vlastní zpracování

Jediná možná interpretace toho, že bohatší hráč má alternativní možnost (případně i více alternativních možností). Jak si zajistit větší výplatu. Na následujícím obrázku ukážeme nejjednodušší případ.

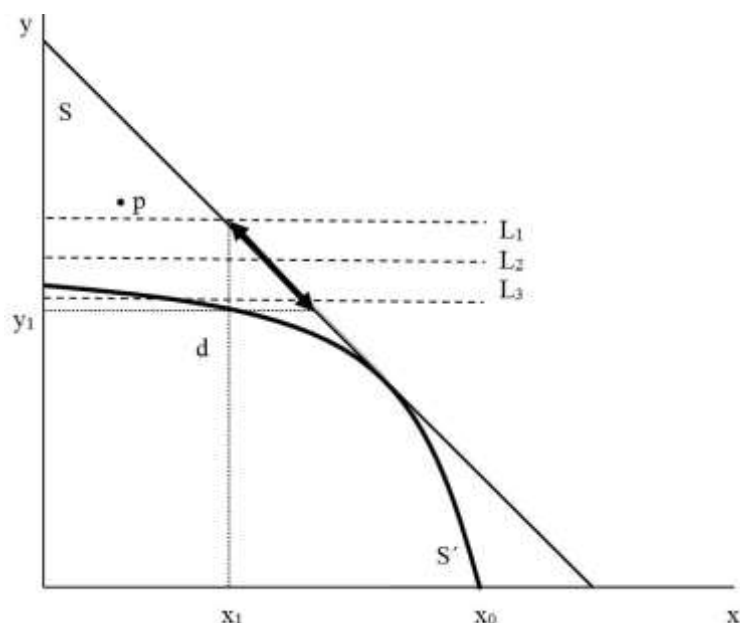
Obrázek 4.7: Alternativní příležitost bohatšího hráče. Bod **p**

Zdroj: Vlastní zpracování

Pokud má bohatší hráč možnost využít své majetkové převahy k tomu, aby dosáhl rozdělení v bodu p (a chudší hráč nebude mít možnost na to reagovat), nebude mít zájem (z hlediska individuální racionality) o účast na řešení Nashova vyjednávacího problému. To by mohlo být klíčem k odhalení podstaty jevů, které v souvislosti se vztahem bohatství a chudoby pozorujeme. Uvažování role bodu p ve vztahu k původnímu Nashovu vyjednávacímu problému můžeme chápat a návazně pojmenovat jako vícebodové rozšíření Nashova vyjednávacího problému. Prozatím nebudeme uvažovat možnost reakce druhého hráče na volbu strategie odpovídající bodu p , což by odpovídalo dalším bodům rozšíření Nashova vyjednávacího problému. Podívejme se nyní na to, jaké situace z hlediska polohy bodu p mohou vzniknout.

Obrázek 4.8: Polohy bodu p

Zdroj: Vlastní zpracování

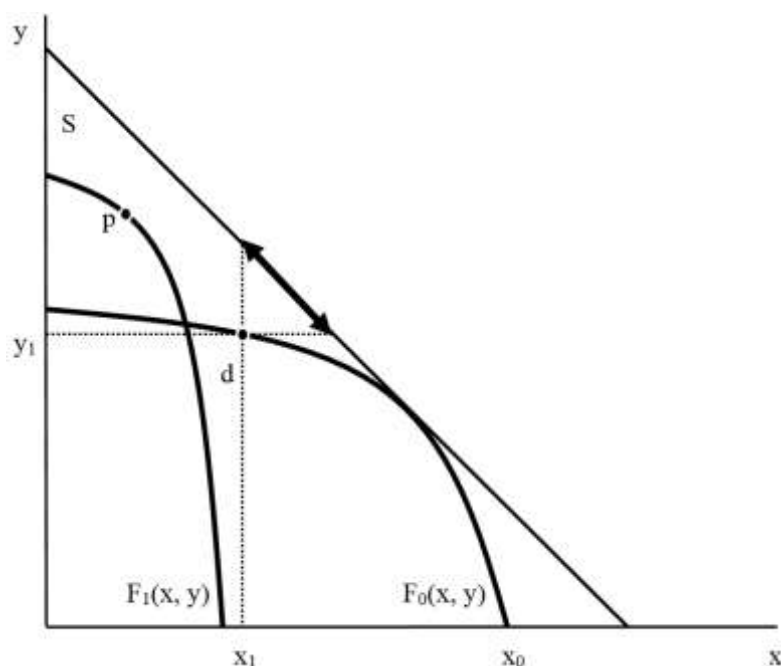
Můžeme rozlišit následující možnosti

- Pokud je bod p nad linií L_1 nebo na ní, bohatší hráč se rozhodne pro tento bod.
- Pokud je bod p na linií L_2 a ta leží mezi liniemi L_1 a L_3 bude řešení Nashova vyjednávacího problému ovlivněno polohou bodu p .
- Pokud je bod p pod linií L_3 nebo na ní, neovlivní hru.

Co bohatšímu hráči umožňuje „sáhnout“ si na řešení v bodě $p(x_p, y_p)$? Umožňuje mu to fenomén, který nazýváme **investování do společenské pozice**, resp. stručněji **poziční investování**. Jedná se o přeměnu výhody, která je dána tím, že jako bohatší hráč disponuje většími investičními prostředky, ve výsadu, která mu umožňuje získat více na úkor druhého hráče i na úkor efektivnosti celého systému (tj. v daném případě součtu výnosů).

Dostáváme se ke klíčovému momentu. Obrázek 4.7 si vyžaduje určité doplnění, protože i poté, co bohatší hráč využije možnost pozičního investování, existuje i v nové situaci množina investičních příležitostí, kterou má jeden i druhý hráč, jak ukazuje následující obrázek.

Obrázek 4.9: Interpretace pozičního investování

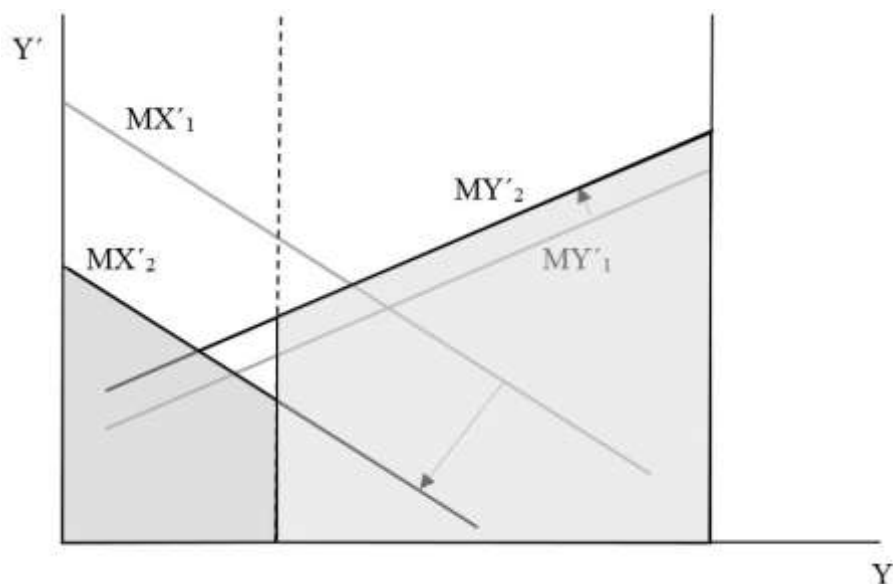
Zdroj: Vlastní zpracování

Při interpretaci bodu **p** hraje mimořádně významnou roli to, co vyčteme přímo z obrázku. Pokud by se nezměnila množina ohraničená křivkou $F_0(x, y)$, tj. odvozená od křivek mezní výnosnosti, kterou jednotliví hráči disponují (tj. bod **p** by musel ležet uvnitř či na hranici této množiny), nemohl by v obecném případě mít takovou polohu, aby výrazně (coby obětovaná příležitost a z hlediska principu individuální racionality) ovlivnil orientaci hráčů na řešení dané Nashovým vyjednávacím problémem. Lze si sice představit případy, kdy by toto tvrzení neplatilo, ale ty jsou spíše výjimkou. **Poziční investování tedy musí ovlivnit výnosnost investičních příležitostí, kterými hráči disponují.** To je velmi důležitý závěr, který vidíme přímo z obrázku 4.9. Můžeme zformulovat následující závěry:

1. Pokud by nedošlo ke zvýšení výnosnosti investičních příležitosti bohatšího hráče, nenastala by v obecném případě situace, za které by se mu vplátilo poziční investování. (Pod „obecným případem“ máme na mysli takový průběh křivek, které v realitě odpovídají běžným situacím.)
2. To, že bod **p** leží na křivce $F_1(x, y)$, je dáno předpokladem individuální racionality každého z hráčů.
3. Efektivnost systému se sníží.
4. I v nové situaci jsou možná zlepšení prostřednictvím finančního trhu.
5. Závisí na očekávané budoucí efektivnosti systému, tj. na očekávání, zda se budou investiční příležitosti rozšiřovat, nebo jich bude ubývat.
6. Dochází ke konkurenci v oblasti pozičního investování. **Motor této konkurence působí proti motoru konkurence zaměřenému na využívání investičních příležitostí spojených s investováním do lidského kapitálu podle míry jejich výnosnosti a nezávisle na tom, kdo je vlastníkem investičních prostředků.**

Výše uvedenému obrázku 4.9 odpovídá následující obrázek 4.10, který vyjadřuje totéž, ovšem prostřednictvím mezních veličin v grafu nabídky a poptávky investičních prostředků a investičních příležitostí.

Obrázek 4.10: Změna výnosnosti investičních příležitostí, kterými jednotlivé subjekty disponují, v důsledku pozičního investování

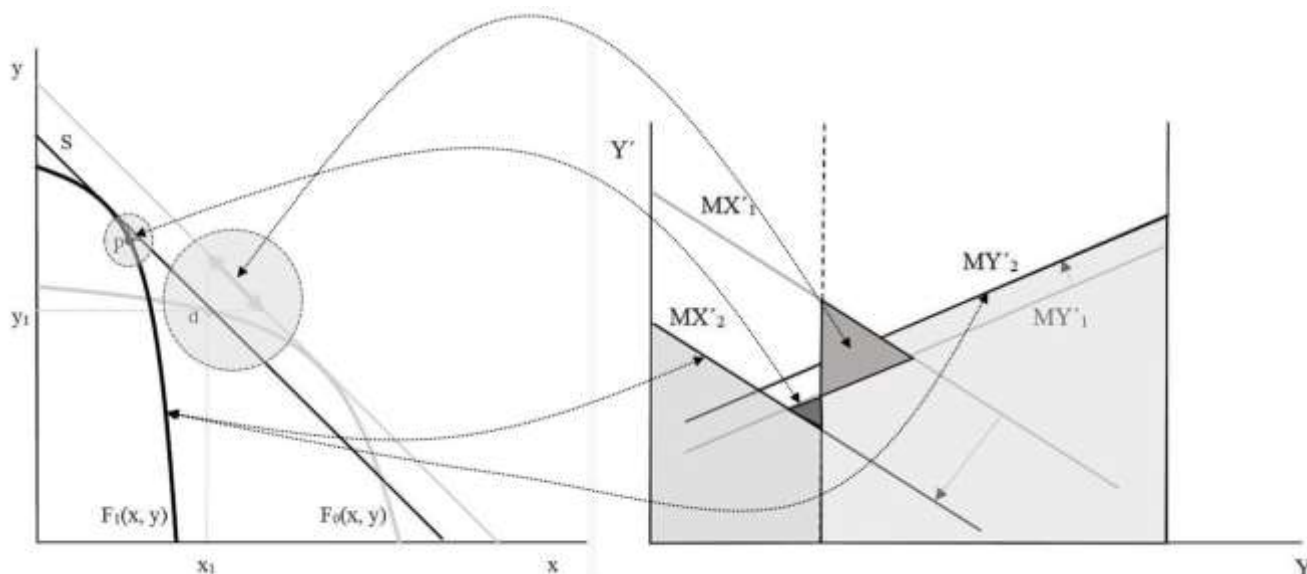
Zdroj: Vlastní zpracování

Na obrázku jsou šipkami vyjádřeny posuny křivek mezního výnosu z investičních příležitostí, kterými jednotliví hráči disponují. Zde je vidět i to, že se věřitel mění v dlužníka a dlužník ve věřitele. To vidíme i v realitě. Chudší mají zpravidla méně investičních příležitostí, a tak spíše spoří na horší dobu, zatímco bohatší s jejich úsporami investují do výnosných projektů. Dnes sice v řadě zemí dochází k zadlužování obyvatelstva, ale to již je navazující fenomén, který by bylo možné analyzovat samostatně.

Mechanismus fungování pozičního investování si nyní ukážeme prostřednictvím duálního modelu.⁶

⁶ Metodologická poznámka: Stručně se zmíníme o významu "čtecích modelů", tj. modelů, prostřednictvím kterých můžeme v realitě odhalit to nejdůležitější. Mohou mít analytickou podobu (být vyjádřeny systémem funkcí), nebo grafickou, tj. názornou (být vyjádřeny prostřednictvím grafů). Tam, kde při konfrontaci modelu s realitou nepotřebujeme či nemůžeme použít výpočet (například proto, že nejsme schopni přesně naměřit číselné hodnoty), jak tomu bývá, pokud je předmětem bádání společenská realita, je vhodnější používat názorné vyjádření prostřednictvím jednoduchých grafů. Klasickým příkladem může být Lafferova křivka. V našem případě jsme si ukázali, že poziční investování musí ovlivnit výnosnost investičních příležitostí, kterými hráči disponují, že v tom je podstata jeho fungování a dosahování efektů pro hráče, který má možnost pozičního investování.

Obrázek 4.11: Vztah mezi pozičním investováním a výnosem z investičních příležitostí toho, kdo je iniciátorem pozičního investování a kdo je jeho obětí

Zdroj: Vlastní zpracování

K tomu, co vidíme na obrázku:

- V levé části je graf výnosu z investičních příležitostí, kterými disponují dva subjekty s výplatami x , y v celkových veličinách, v pravé části v mezních veličinách.
- Poziční investování vede k transformaci křivky na křivku $F_0(x, y)$ na křivku $F_1(x, y)$, čemuž odpovídají posuny křivek MX^1 , MY^1 a MX^2 , MY^2 v pravé části obrázku.
- Původní situace je upozaděna šedivým odstínem křivek, situace po pozičním investování je zvýrazněna černým odstínem.
- Veličinám v kroužku v pravé části odpovídají útvary v podobě trojúhelníků v pravé části.
- bod p je bod pozičního investování.

Empiricky lze doložit fenomén vynuceného poskytování vlastních investičních prostředků k realizaci cizích investičních příležitostí ze strany chudých (v důsledku absence vlastních realizovatelných investičních příležitostí) ve prospěch využití investičních příležitostí (kterými disponují bohatí právě v důsledku pozičního investování). Zkrátka chudí jsou nuceni spořit, aby se zajistili i pro horší období, s jejich úsporami realizují bohatí své vysoce výnosné investiční příležitosti. To je hlavní příčinou, proč místo toho, aby kapitálový trh vedl k vytvoření podmínek pro rovnost využití investičních příležitostí spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním schopností, působí přímo opačně, urychluje proces bohatnutí bohatých a chudnutí chudých.

Návazně na to je nutné dát odpověď na otázku: **Vede každá forma pozičního investování k potlačení investičních příležitostí toho, proti komu (jakožto chudšímu, jakožto tomu, kdo nemá možnost investovat do společenské pozice a ani nemá možnost se investování svých investičních prostředků tomuto investování bránit), a současně ke zvýšení výnosnosti vlastních investičních příležitostí toho, kdo investuje do společenské pozice?**

Zdá se, že ano. V případě, že tomu tak skutečně je, získáváme poměrně přesný a rozvinutý koncept pozičního investování s významnou vypovídací hodnotou.

Poznámka 1 (upozorňující na další aspekt významu dosaženého výsledku):

Důležitým poznatkem je nejen samotné odhalení pozičního investování a jeho logiky, ale také to, že mezi investory (aktuálními i potenciálními) do společenské pozice existuje konkurence, tedy **motor konkurence**, který je nutí k určitým typům chování. Jedním z aspektů této skutečnosti je, že se musí snažit získat příjmovou výhodu oproti svým konkurentům mnohdy doslova za každou cenu. Třeba i za cenu porušení obecně přijatých zásad. A tady začíná pro každý společenský systém velký problém. Vzniká tím totiž situace, která podporuje vznik struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad kdy ti, kteří na sebe vědí něco difamujícího, se vzájemně kryjí, vzájemně vydírají a vzájemně protěžují v oblasti pronikání do institucí, které mají porušování obecně přijatých zásad zabránit.

Pokud nevstupuje do hry fenomén pozičního investování, má společnost dostatek mechanismů, aby se bujení struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad a jejich pronikání do svého institucionálního systému bránila. Jakmile je však generování struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad spojeno s pozičním investováním, dochází k velmi značným deformacím institucionálního systému společnosti. Synergické působení pozičního investování a tvorby struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad je pak velmi výraznou překážkou toho, aby **investiční příležitosti (včetně a zejména těch, které jsou spojeny s rozvojem, uchováním a uplatňováním lidského kapitálu) byly využívány dle míry jejich výnosnosti.**

Poznámka 2 (upozorňující na metodologický aspekt):

Z metodologického hlediska je uvedený podvojný model velmi důležitý. Přestože se na první pohled zdá být dost složitý, není tomu tak. Jakmile pochopíme jeho základní prvky, tak jak jsme se je snažili postupně prezentovat sérií jednoduchých modelů, z nichž se sestává, stává se jednoduchým. Model i sdělení, které obsahuje. K jeho chápání přispívá i to, že tutéž realitu vyjadřuje ze dvou vzájemně se doplňujících pohledů. Proto nelze než doporučit i laickému čtenáři, aby se jej pokusil pochopit a naučit se jeho prizmatem vidět realitu.

Platí totiž, že v každém konkrétním případě pozičního investování (ať se jedná o relativně neškodné či naopak velmi perfidní formy) je celá struktura vztahů popsána modelem obsažena. Jakmile kterýkoli případ pozičního investování uvidíme prizmatem podvojného modelu, začínáme v něm odhalovat to, co jsme před tím neviděli a můžeme identifikovat souvislosti, které jsme před tím neviděli.

Právě investování do společenské pozice, tedy poziční investování, a ne nic jiného, je tím původním zdrojem problémů, které přivedly současný vývoj do slepé uličky. Chceme-li například řešit problém struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad a tím i vznik „skryté moci“, která ovládla podstatnou část institucionálních systémů států a která má globální zastřešení, musíme řešení problémů, které tím vznikly, hledat zcela jinde. Ve **vytvoření podmínek pro eliminování role pozičního investování v těch oblastech, které mají klíčový význam pro to, aby řetězce investičních příležitostí spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu nebyly narušovány.** To lze realizovat prostřednictvím vhodných reforem, o kterých si můžeme udělat dostatečně konkrétní představu právě s využitím podvojného modelu.

5. Netriviální úlohy spojení s vícebodovým rozšířením Nashova vyjednávacího problému

Výchozí předpoklady

Pokud má bohatší hráč možnost využít své majetkové převahy k tomu, aby dosáhl rozdělení v bodu p (a chudší hráč nebude mít možnost na to reagovat), nebude mít zájem (z hlediska individuální racionality) o účast na řešení Nashova vyjednávacího problému.

Mohou vzniknout tři situace:

- $y_p \geq y_{\max}$ bohatší hráč bude volit strategii pozičního investování
- $y_{\max} > y_p > y_{\min}$ řešení Nashova vyjednávacího problému ovlivněno polohou bodu p
- $y_{\min} \geq y_p$ možnost pozičního investování neovlivní hru

Jednou z interpretací pozičního investování je, že se zvyšuje výnosnost investičních příležitostí bohatšího hráče a snižuje výnosnost investičních příležitostí chudšího hráče. Patrně se jedná nikoli jen o jednu i interpretací, ale o interpretaci dominantní.

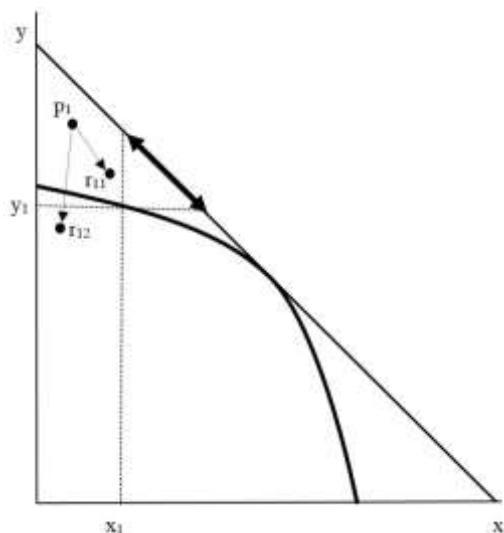
Hry s odvetnou reakcí hráčů

Doposud jsme uvažovali pouze případ, kdy jeden (ten bohatší) z hráčů může investovat do své společenské pozice tak, aby si zvýšil výplatu. Buď tím, že ovlivní příslušnou kooperativní hru, nebo tím, že dosáhne vyšší výplaty než v kooperativní hře. Druhý (chudší) hráč neměl možnost na rozhodování bohatšího hráče reagovat. V realitě ovšem velmi často nemusí chudší hráč jen trpně přihlížet, ale může projevit odpor, resp. reagovat tak, aby:

- si vymohl zvýšení své výplaty,
- dosáhl snížení výplaty bohatšího hráče (buď s tím, že ho potrestá, především však proto, aby ho od strategie investování do společenské pozice odradil, a to případně i za cenu snížení vlastní výplaty).

To popisuje následné obrázek 5.1:

Obrázek 5.1: Reakce chudšího hráče na poziční investování

Zdroj: Vlastní zpracování

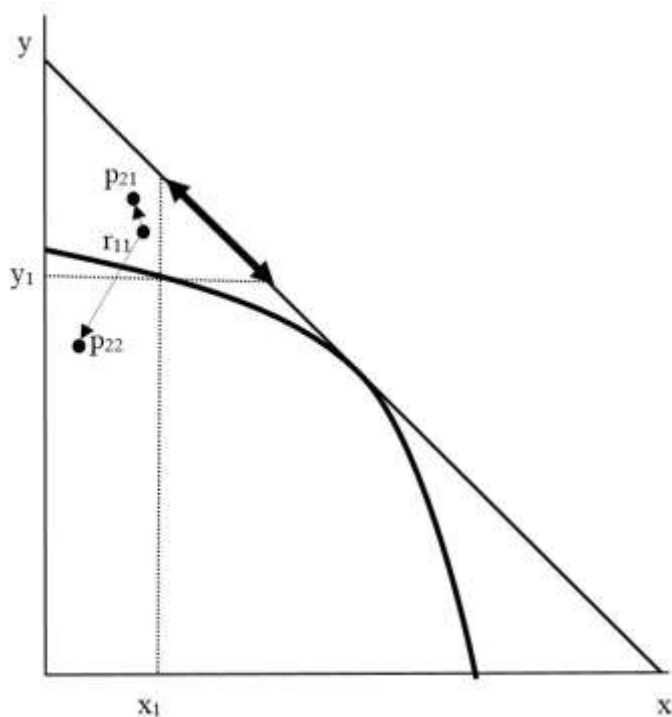
Zde body r_{11} a r_{12} představují reakci chudšího hráče na poziční investování prvního hráče (realizované či zamýšlené), přičemž:

- V případě dosažení bodu r_{11} převažuje efekt zvýšení příjmu chudšího hráče formou jeho odporu a snížení výplaty bohatšího hráče (potrestání bohatšího hráče) je doprovodným efektem.

- V případě dosažení bodu r_{12} převažuje efekt potrestání bohatšího hráče, a to i za cenu snížení vlastní výplaty. To může mít dvojí příčinu. Buď se chudší hráč snaží bohatšího hráče odradit od strategie pozičního investování, nebo se připravuje na navazující hru spojenou s využití možnosti pozičního investování.

Reakci chudšího hráče nemusí bohatší hráč ponechat bez odpovědi. Může na ni rovněž reagovat, přitom také bude zvažovat dva různé efekty – buď bude chtít dosáhnout snížení výplaty chudšího hráče (aby jej potrestal, nebo aby si vytvořil lepší podmínky pro poziční investování v navazující hře), nebo aby přes odpor chudšího hráče dosáhl zvýšení své výplaty. Názorně to můžeme vyjádřit následujícím obrázkem.

Obrázek 5.2: Reakce bohatšího hráče na reakci chudšího hráče

Zdroj: Vlastní zpracování

Na obrázku 5.2 je uveden případ, kdy bohatší hráč reaguje na bod r_{11} (chudší hráč se pokusil odporem vůči pozičnímu investování dosáhnout navýšení své výplaty), přitom:

- V případě dosažení bodu p_{21} mu jde zejména o zvýšení vlastní výplaty.

- V případě dosažení bodu p_{22} převažuje efekt potrestání chudšího hráče za odpor vůči pozičnímu investování, a to i za cenu snížení vlastní výplaty, což i v tomto případě může mít dvojí příčinu obdobnou jako v případě chudšího hráče.

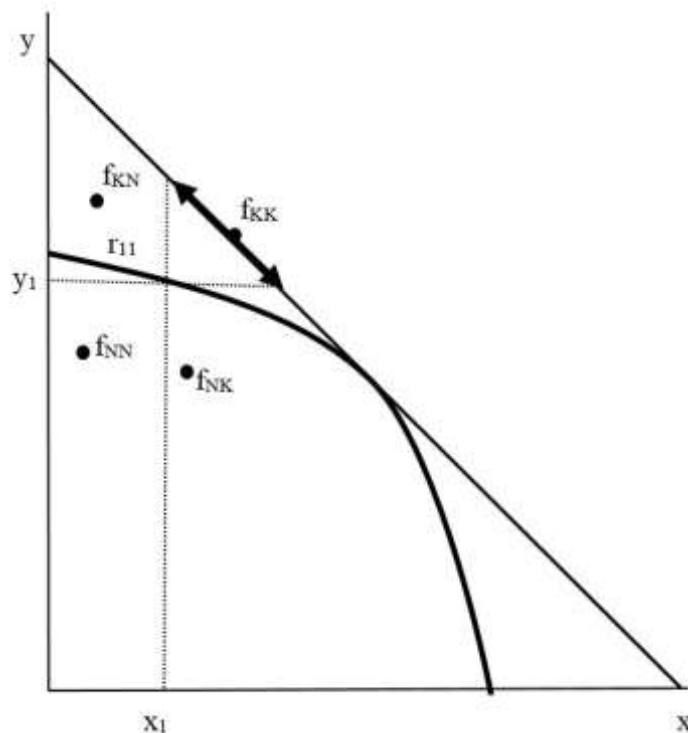
Chudší hráč může na reakci bohatšího hráče reagovat, bohatší hráč může odpovědět další reakcí atd. atd. K analýze takového řetězce reakcí můžeme přistoupit dvojím způsobem:

- Buď máme možnost vyjádřit prostřednictvím nějakého modelu (například hry v explicitním tvaru) celý řetězec reakcí a zkoumat ho dosažitelnými metodami. To bývá možné jen ve výjimečných případech.

- Nebo budeme předpokládat, že oba hráči jsou schopni nějakým způsobem ocenit koncové body řetězce reakcí odvíjejících se od výchozího pozičního investování. Tím příslušnou velmi komplikovanou, mnohokolovou hru redukuje na jednokolovou a její analýzou můžeme získat cenné poznatky.

Ať již budeme analyzovat nějakou hru, která se hraje jen jednokolově, nebo budeme mít hru, která vznikla redukcí řetězce události na jednokolovou hru, získáme situaci následujícího typu.

Obrázek 5.3: Model s finálními stavy po vzájemných reakcích

Zdroj: Vlastní zpracování

Zde:

f_{KK} je finální situace, kdy oba hráči kooperují, v tom případě řeší příslušnou kooperativní hru

f_{KN} je finální situace, kdy chudší hráč kooperuje a bohatší nikoli

f_{NK} je finální situace, kdy bohatší hráč kooperuje a chudší nikoli

f_{NN} je finální situace, kdy oba hráči nekooperují

Obecné pravidlo, které zde platí, je, že při nekooperaci jednoho z hráčů má druhý hráč, pokud kooperuje, nižší výplatu, než pokud nekooperuje.

Pokud jde o vztah mezi výplatami v jednotlivých případech, mohou zde nastat nejrůznější možnosti, které si uvedeme v dalším pokračování.

Lze poměrně snadno vypočítat, že hodnoty výplat hráčů v jednotlivých případech lze převést do tabulky dvouhrou, kde příslušné body mají následující hodnoty:

$f_{KK}(x_{KK}, y_{KK})$

$f_{KN}(x_{KN}, y_{KN})$

$f_{NK}(x_{NK}, y_{NK})$

$f_{NN}(x_{NN}, y_{NN})$

Tabulka 5.1:

		Bohatší hráč B	
		kooperuje	nekooperuje
Chudší Hráč A	kooperuje	$x_{KK} : y_{KK}$	$x_{KN} : y_{KN}$
	nekooperuje	$x_{NK} : y_{NK}$	$x_{NN} : y_{NN}$

Zdroj: Vlastní zpracování

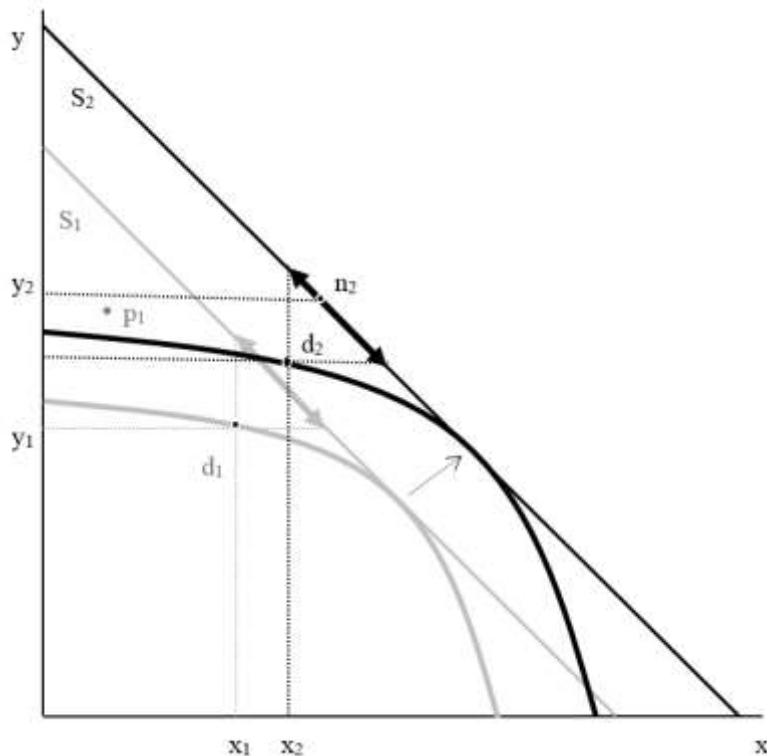
Podle příslušných nerovností se pak může jednat o různý typ dvouhrou nekooperativní hry, přičemž velmi často nastane případ hry typu věžňovo dilema. Tak je tomu i na našem obrázku.

Možnost na bázi konceptu kooperativní hry spojené s pozičním investováním a odvetnou reakcí získat dvouhrou je dost významným netriviálním výsledkem našeho přístupu, který má významné praktické aplikace.

Zvýšení výnosnosti investic do lidského kapitálu, reformy a averze k reformám

Nyní se podíváme na velmi zajímavou problematiku postoje hráčů k reformám, které umožňují zvýšit výnosnost investic v oblasti nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu (např. zlepšit kvalitu vzdělání či péče o zdraví motivováním poskytovatelů příslušných služeb). Tj. těch reforem, které jsou předmětem našeho zájmu především. Budeme uvažovat situaci, kdy došlo k rozšíření množiny S_1 na S_2 v důsledku reforem uvedeného typu.

Obrázek 5.4: Důsledek reformem zvyšujících výnosnost investic v oblasti nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu

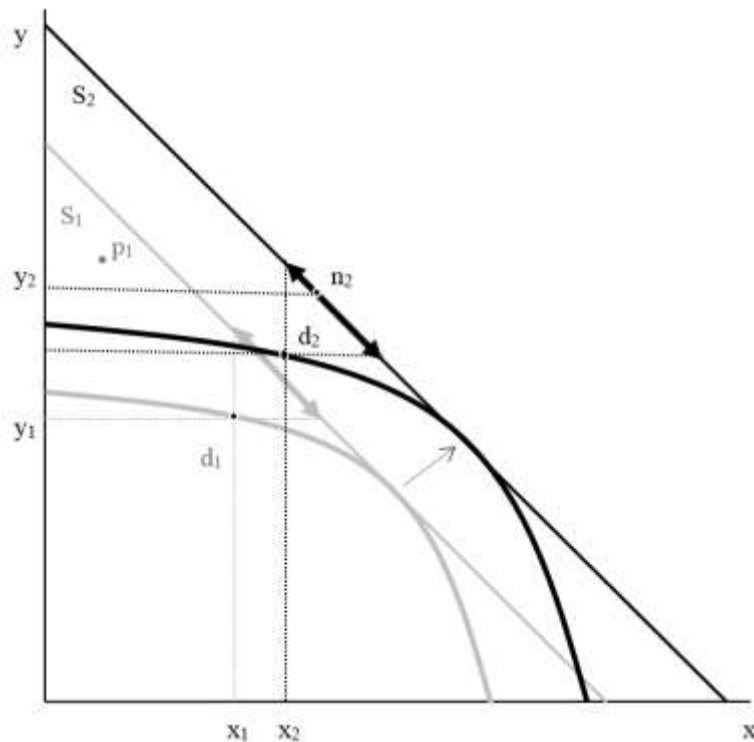
Zdroj: Vlastní zpracování

Šedivou barvou upozadujeme původní situaci, situace, která by nastala po provedení reformem je vyjádřena černou barvou. Došlo k posunům, na které ukazuje i šipka vložená do obrázku.

V případě uvedeném na obrázku 5.4 nastal jeden z možných případů, kdy bohatší hráč, pro kterého bylo v původní situaci výhodné poziční investování, si po provedení reformem může zvýšit svou výplatu. Jeho výplata v bodě n_2 (při kooperativní hře po provedení reformem) je vyšší než v bodě p_1 (v bodě pozičního investování před provedením reformem). Bohatší hráč by tedy mohl reformy podpořit. Pochopitelně s tou výhradou, že musíme uvažovat možnost změny podmínek pro poziční investování ve hrách s opakováním, čemuž se budeme věnovat v další části.

Na následujícím obrázku vidíme odlišnou situaci:

Obrázek 5.5: Další důsledek reformem zvyšujících výnosnost investic v oblasti nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu

Zdroj: Vlastní zpracování

Výplata bohatšího hráče v bodě $y_{\max 2}$ (největší možná při kooperativní hře po provedení reformem) je nižší než v bodě p_1 (v bodě pozičního investování před provedením reformem). Bohatší hráč tedy nemá zájem reformy podpořit.

V návaznosti na to se můžeme setkat i s aktivním odporem části bohatších hráčů proti reformám. Důvod je následující. Část bohatších hráčů (těch méně bohatších) by byla reformy ochotna podpořit, protože by jim to zajistilo vyšší výplatu. Pak by mohlo dojít k podpoře reformem „shora“. Tím by ovšem část bohatších hráčů (těch více bohatších) mohla přijít o výhodu pozičního investování.

S uvedenou situací se velmi často setkáváme v praxi. Záměrně je deklarována jen možnost takových reformem, které jsou na úkor chudších občanů, aby v jejich očích byly reformy jako takové diskreditovány.

Vytváří se tak spojení více bohatších hráčů (s většími možnostmi pozičního investování) a chudších hráčů (v jejich případě na základě averze k reformám) proti možnému spojení méně bohatších a chudších hráčů k prosazování reformem, které by vytvořily větší míru rovnosti příležitostí.⁷

⁷ V ČR se toto spojení bohatších s chudšími projevilo v odporu vůči reformě financování vysokého školství navrhované v roce 2002 týmem P. Matějů, kdy šlo o to, aby vysoké školy byly financovány podle toho, jak se uplatňují jejich absolventi, a tudíž měly zájem na co nejlepším vzdělání a uplatnění svých absolventů bez ohledu na jejich výchozí majetkovou či příjmovou situaci. Po likvidování tohoto pokusu o reformy následovala devastace vysokého školství, kterou můžeme pozorovat v přímém přenosu. Logickým pokračováním je snaha výrazně oslabit výuku matematiky, aby se ještě více snížila vzdělanostní úroveň, což lze chápat jako určitou prevenci proti případně „recidivě reformem“ v oblasti vysokého školství, které by vedly ke zvýšení jeho kvality.

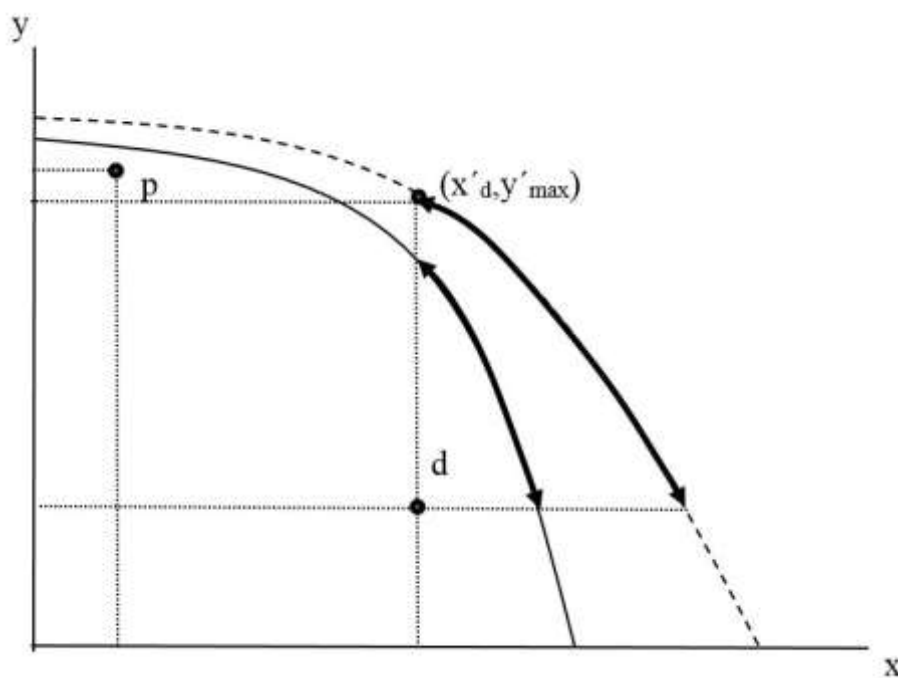
Jak jsme uvedli, podle polohy vyznačených bodů lze rozlišit situace, které mohou nastat. Koncept však může sloužit k interpretaci reálných dějů ještě jinak. Může být využit k rozlišení hráčů podle toho, jak vidí svoji reálnou situaci.

Případ 1:

Chování hráče **Y** v případě, kdy hráč vidí situaci tak, jak je na obrázku 5.5, tj. kdy $y_p > y'_{\max}$

(Výplata, kterou může hráč **Y** dosáhnout v případě kooperativní hry po rozšíření množiny S na množinu S' je nižší, než v případě bodu pozičního investování.)

Obrázek 5.6: Pohled z pozice hráče, který nevidí možnost zlepšení

Zdroj: Vlastní zpracování

Bod $p(x_p, y_p)$, bod pozičního investování, se posunul až nad úroveň bodu $(x'_p, y'_{\max})$. Hráč, který vidí situaci tak, že si pozičním investováním může zajistit dosažení bodu p v té poloze, v jaké je uveden na obrázku 5.6, bude proti reformám. Je pro něj důležité dosáhnout bodu, který je výsledkem pozičního investování. Pokud by se prosadily

---

Podobné protireformní spojenectví na bázi pěstování averze proti reformám vidíme v současné době v oblasti penzijního systému. Je samozřejmě nutné najít způsob, jak udržet rozumný poměr mezi produktivně činnými, u nichž pojistná situace ještě nenastala a kteří do systému přispívají, a těmi, u nichž pojistná situace nastala a kteří v důsledku stárí jsou nuceni z penzijního systému čerpat. Zde se nabízejí dvě možnosti:

- Jít cestou paušálního a vynuceného zvyšování věku odchodu do důchodu.
- Jít cestou zvýšení motivací k dobrovolnému prodloužení doby produktivního uplatnění, což znamená zabudování pozitivních motivací do penzijního systému současně s prohloubením solidární báze penzijního systému.

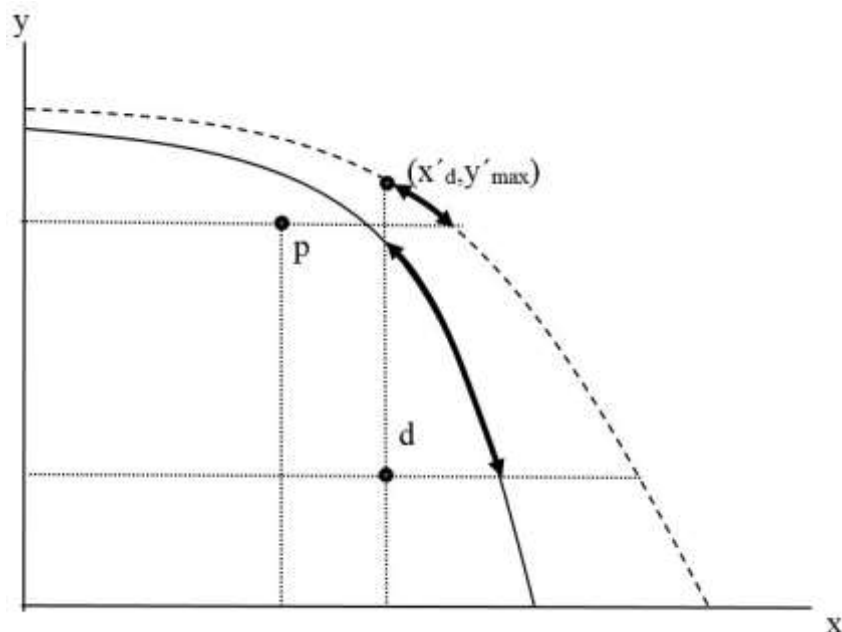
To, že se tupe prosazuje první cesta a možnost druhé cesty je zcela zřetelně vytlačována z veřejných diskusí i diskusí na půdě kompetentních institucí, je zcela zřetelným projevem záměrného pěstování averze vůči reformám.

reformy, ztratil by svoji výsadní pozici i výplatu. Možnost reforem totiž může ovlivnit další hráče, kteří by bez reforem rovněž upřednostnili poziční investování. A to mohou napomoci reformy prosadit. Podrobněji to uvidíme v Případě 2 hráče, který popisuje situaci hráče, který bez reforem upřednostňuje poziční investování, v případě prosazení reforem upřednostní to, aby se hrála příslušná kooperativní hra.

Případ 2:

Chování hráče **Y** v případě, kdy hráč vidí situaci tak, že $y_p < y'_{\max}$ (výplata, kterou může hráč **Y** dosáhnout v případě kooperativní hry po rozšíření množiny S na množinu S' je vyšší, než v případě bodu pozičního investování).

Obrázek 5.7: Pohled z pozice hráče, který vidí možnost zlepšení

Zdroj: Vlastní zpracování

Hráčovi, který vidí situaci tak, že si pozičním investováním může zajistit dosažení bodu **p** v té poloze, v jaké je uveden na obrázku 5.7, se vyplatí podpořit reformy. Výplata, která se mu nabízí v případě řešení příslušné kooperativní hry, je vyšší, než v případě pozičního investování. V praxi mohou nastat dvě situace:

- Pokud se budou prosazovat reformy "shora" (těmi, kteří mají možnost využít poziční investování), budou nositeli reforem právě tyto hráči.
- Pokud se budou prosazovat reformy "zdola" (těmi, kteří nemají možnost využít poziční investování), budou tyto hráči spojencem nositelů reforem.

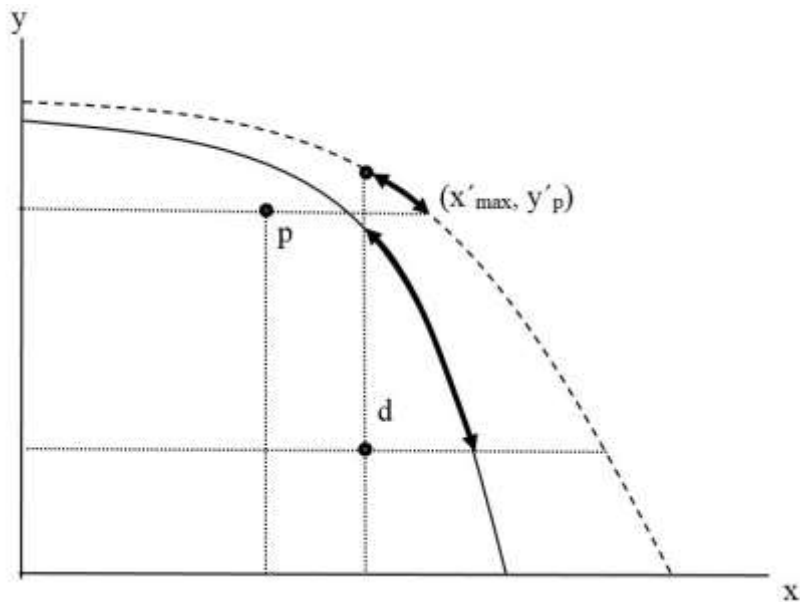
V případě, že se reformy prosadí, budou mít hráči uvedení v Případu 1 nižší výplatu. Proto právě tyto hráči představují pro hráče uvedené v prvním případě značné nebezpečí.

Případ 3:

Chování hráče **X** v případě, kdy hráč vidí situaci tak, jak je na obrázku 5.8, tj. kdy $x_d < x'_{\max}$

(Výplata, kterou může hráč **X** dosáhnout v případě kooperativní hry po rozšíření množiny S na množinu S' je vyšší, než v případě bodu nedohody.)

Obrázek 5.8: Výplata, kterou může hráč **X** dosáhnout v případě kooperativní hry po rozšíření množiny S na množinu S' je vyšší, než v případě bodu nedohody

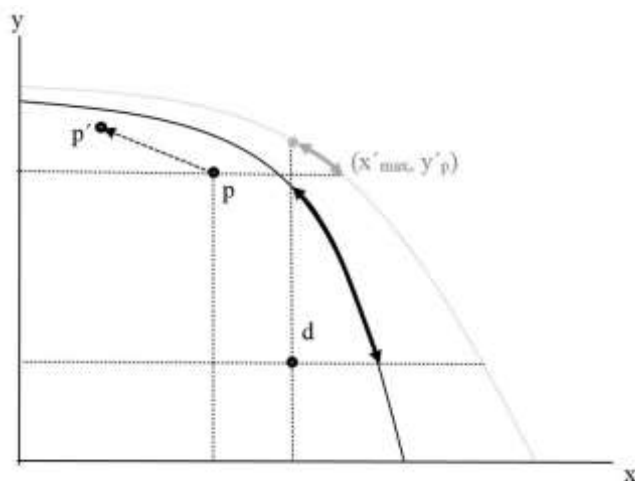
Zdroj: Vlastní zpracování

Jedná se o stejný obrázek, jak v přecházejícím případě. Situaci, která vznikla, uvažujeme z hlediska hráče **X**. a to v případě, že je ochoten přistoupit na kooperativní hru, která vyhovuje hráči **Y**. V tomto případě budou hráči **X** i **Y** spolupracovat na prosazení reform.

Případ 4:

Chování hráče **X** v případě, kdy hráč vidí situaci tak, jak je na obrázku 5.9, tj. kdy $x_p < x_{p'}$ (a $y_{p'} > y_p$)

Obrázek 5.9: Chování hráče **X** v případě, kdy $x_p < x_{p'}$ (a $y_{p'} > y_p$)

Zdroj: Vlastní zpracování

Hráč **X** vidí v reformě možnost lepšího pozičního investování pro hráče **Y** a nevidí to, že reformy vedou ke kooperativní hře, ve které si oba hráči polepší právě na úkor přechodu od nekooperativní hry ke kooperativní. Hráč **X** bude proto reformám.

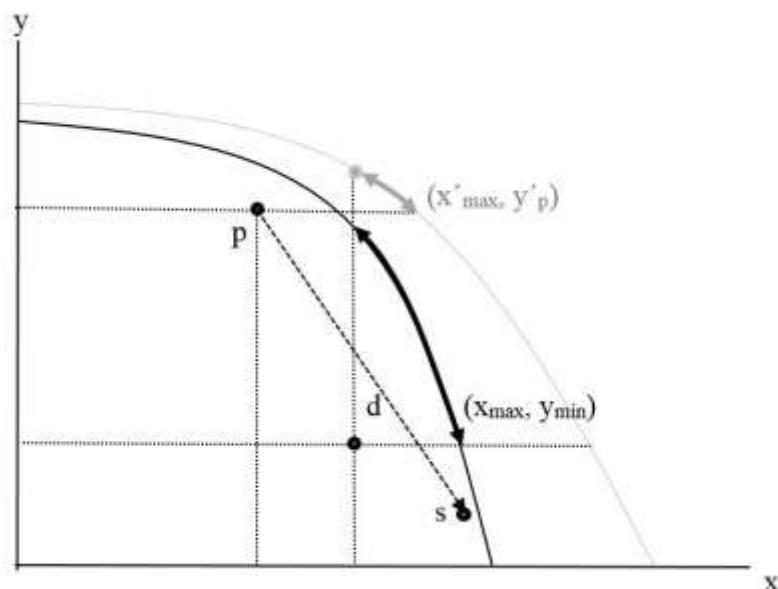
Jedná se o velmi častý případ, který je výrazem určitého zakotvení zkušeností z kvazireforem, prostřednictvím kterých se situace popsaná v obrázku 5.9 skutečně prosazovala. V ČR to byl například pokus o zavedení 2. pilíře penzijního pojištění.

Význam této situace spočívá v tom, že averze k reformám mohou využívat ti hráči, kteří byli popsáni v Případu 1, k zablokování skutečných reforem.

Případ 5:

Chování hráče **Y** v případě, kdy hráč vidí situaci tak, jak je na obrázku 5.10, tj. kdy $x_d < x_{max}$

Obrázek 5.10: Chování hráče **Y** v případě, kdy $x_d < x_{max}$

Zdroj: Vlastní zpracování

Hráč **X** nevidí přínos reformy, ale vidí možnost zásadního zlepšení své výplaty formou sankcionování hráče **Y** (vzpoury vůči jeho snaze o poziční investování).

Hráč **X** bude proto reformám.

Jedná se o též o poměrně častý případ, který je výrazem určitého zakotvení zkušeností z kvazireforem. V tomto případě hráč **X** uvěří v možnost dosáhnout zlepšení formou radikalizace. V praxi se projevuje ve dvou formách:

- V latentní podobě jako snění o možnosti "systémové změny" (v této podobě je to užitečné pro hráče **Y**, jak je to popsáno v Případě 1, protože se tím odvádí hráči **X** od možné podpory skutečných reforem).
- V podobě radikalismu až násilí (v této podobě je to rovněž užitečné pro hráče **Y**, jak je to popsáno v Případě 1, protože se tím odvádí hráči **X** od možné podpory skutečných reforem a současně diskredituje odpor zdola).

Poznámky k výše řečenému:

1. Je nutné důsledně odlišovat to, jaká je reálná situace (to, jaké důsledky by reformy měly), od toho, jak jsou reformy interpretovány.
2. Popsali jsme jen pět případů z mnoha dalších, které mohou nastat. Podle nás ty nejdůležitější, které jsme v tuto chvíli schopni identifikovat.
3. Z případů, které jsme popsali, vyplývá řada závěrů ve dvou směrech:
  - Jaké koalice se mohou vytvářet, resp. jakou strukturu může mít proreformní a protireformní koalice v případě skutečných reforem.
  - S jakou "ideologií" mohou pracovat jednotlivé subjekty. (Pod ideologií chápeme snahu určitého hráče o to, aby druhý hráč chápal situaci (dominantní hru, která se hraje, a případně její kontexty) určitým způsobem (přitom nikoli nutně tak, jak ji chápe on sám, či většinou odlišně).⁸

Závěrem k této části:

V této kapitole jsme použili k vyjádření reality abstrakce pouze na úrovni konceptů. K tomu aby přešli od konceptů k modelům, by bylo nutné:

1. Analyzovat situaci prostřednictvím modelů s více hráči a možností tvorby koalic (což je ten menší problém).
2. Vyrovnat se s problematikou různého odhadu reálné situace různými hráči, různého vidění reality jednotlivými hráči (což je velmi složitý problém).

Poziční investování s opakováním, rovnováha v pozičním investování

Velmi zajímavou, perspektivní, ale i náročnou oblastí je analýza pozičních her s opakováním. Bohatší hráč si v nich nechce zhoršit předpoklady pro možnost pozičního investování, chudší hráč nechce, aby se možnosti bohatšího hráče pro poziční investování zlepšily.

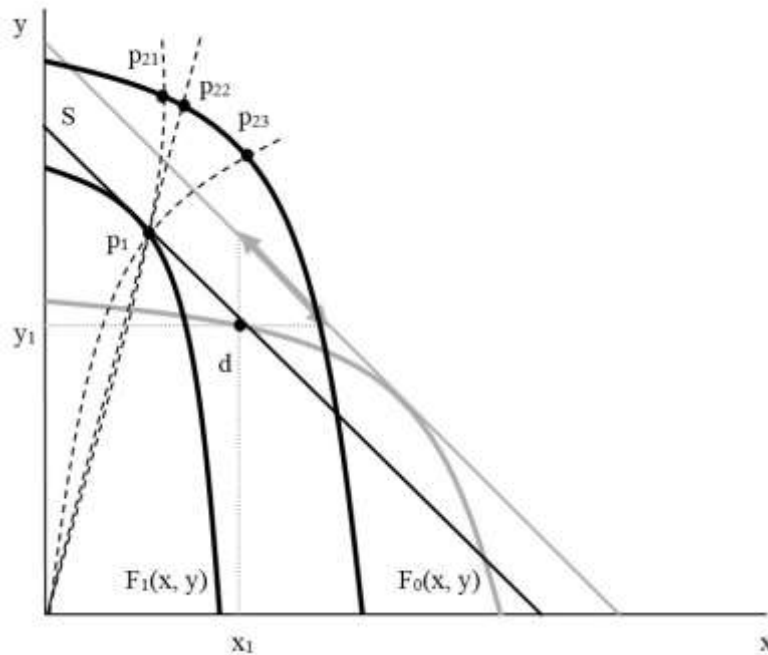
Zde se budeme pohybovat pouze na úrovni konceptů, protože identifikování a separování jednotlivých her a jejich vyjádření vhodným modelem je úkol dlouhodobého charakteru a výsledky předpokládající identifikování a formulování tohoto úkolu byly dosaženy v nedávné době.

Předpokládejme, že v první hře se oběma hráčům zvýšily příjmy, přitom tak, že vznikla situace neutrální (rovnovážná) z hlediska předpokladů pro poziční investování v navazující hře. Následující dva obrázky (5.11 a 5.12) ukazují, jak vypadá nová situace s uvážením různých situací, ke kterým může dojít.

---

⁸ Při prosazení skutečných reforem je mimořádně důležité správně volit první startovní minimální kroky, které jsou dostatečně srozumitelné, jejich přínos zřejmý a nesporný. Na základě jejich prosazování pak odhalovat, kdo a proč brání skutečným reformám a jaké jsou dominantní hry, které se hrají. Paradoxní či spíše příznačné je, že takovému postupu (pečlivému odkrokování změn, aby se ukázalo, kde se skrývají skutečné bariéry pozitivních změn) nejvíce brání ti, kteří podlehlí snění o možnosti "systémové změny". Tato pozice vede k intelektuální lenosti, ztrátě schopnosti vidět situaci, jaká je, setrvačnému pohledu na svět. Nic lepšího si ti, kteří ovládají společnosti a rozdělení světa na bohaté a chudé nemohou přát.

Obrázek 5.11: Poziční rovnováha

Zdroj: Vlastní zpracování

Bohatší hráč dal přednost pozičnímu investování.

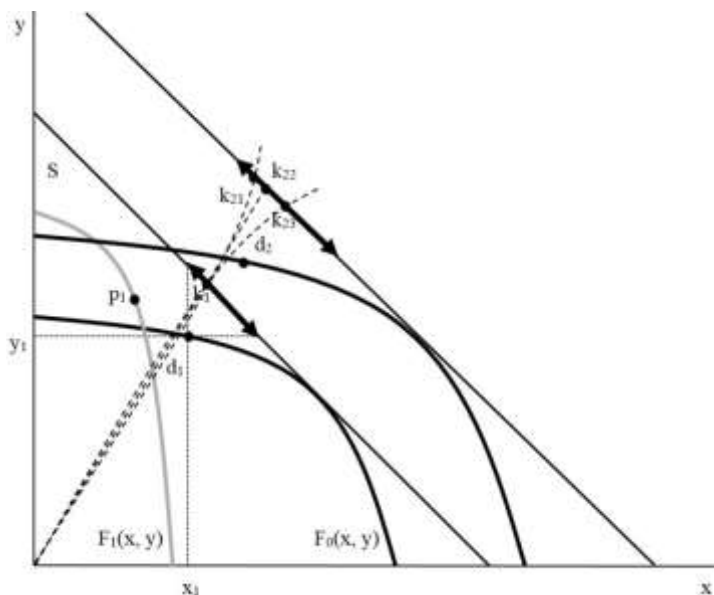
Šedou barvou je upozaděna situace původní kooperativní hry.

Přerušovanými čarami jsou uvedeny případy:

- nadproporcionálního vývoje neutrálního poměru pozičního investování, který odpovídá bodu p_{21} dosažitelnému v navazující hře pozičním investováním
- proporcionálního vývoje neutrálního poměru pozičního investování, který odpovídá bodu p_{22} dosažitelnému v navazující hře pozičním investováním,
- podproporcionálního vývoje neutrálního poměru pozičního investováním, který odpovídá bodu p_{23} dosažitelnému v navazující hře pozičním investováním.

Zde se nabízí otázka, která z těchto alternativ nejvíce odpovídá realitě, případně jaké jsou předpoklady, toho, aby příslušná alternativa odpovídala realitě. Odpověď na tuto otázku zatím neumíme dát.

Obrázek 5.12: Poziční rovnováha v případě možností reforem zvyšujících výnos z investičních příležitostí

Zdroj: Vlastní zpracování

Bohatší hráč dal přednost modifikované kooperativní hře (modifikované o náklady obětované příležitosti spojené s možností využití pozičního investování).

Šedou barvou je upozaděna situace v případě původního pozičního investování bohatším hráčem.

Přerušovanými čarami jsou uvedeny případy:

- nadproporcionálního vývoje neutrálního poměru pozičního investování, který odpovídá bodu k_{21} dosažitelnému v navazující modifikované kooperativní hře,
- proporcionálního vývoje neutrálního poměru pozičního investování, který odpovídá bodu k_{22} dosažitelnému v navazující modifikované kooperativní hře,
- podproporcionálního vývoje neutrálního poměru pozičního investování, který odpovídá bodu k_{23} dosažitelnému v navazující modifikované kooperativní hře.

Nyní můžeme grafické vyjádření porovnávat s realitou a hledat interpretace situací znázorněných na obrázku. Grafické vyjádření vzájemného vztahu mezi veličinami plní v určitém smyslu podobu výpočtu, který nám říká, které situace jsou reálné, resp. za jakých podmínek by mohly být reálné, zda se jedná o situace, které mohou běžně nastat, nebo o situace, které nastávají jen za výjimečných podmínek. To je poměrně náročná práce, která si vyžaduje delší čas. Nicméně v rámci ní lze odhalit mnohé zajímavosti.

Všimněme si jednoho důležitého momentu. Pokud by poměr dělení výnosů z transakcí, do kterých vstupuje možnost pozičního investování, závisel na možnosti reforem spojených s investováním do nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu, pak se by "reakční tendence" (snaha zablokovat tyto reformy) objevila právě v době, kdy se pro tyto reformy nabízí příležitost. A to v o to ve větší míře, čím by tyto reformy byly přínosnější.

Došlo by pak ke spolenectví nositelů nekooperativních strategií, tj.:

- části bohatších hráčů, kteří nechtějí přistoupit na kooperativní řešení, protože si chtějí udržet výhodu pozičního investování;

- části chudších hráčů, kteří nechtějí přistoupit na kooperativní řešení, protože očekávají výrazné polepšení v případě odvetné reakce na poziční investování.

Obě tyto skupiny si pak vytvářejí ideologii, která je akčně propojuje.

Shrnutí této kapitoly

Ukázali jsme, že poměrně elementární model pozičního investování (který má triviální řešení) lze rozšířením v několika směrech rozvinout do podoby modelů či v některých případech alespoň konceptů. Ty mají netriviální řešení a samotné řešení či vyjádření příslušné situace konceptem má netriviální a přínosné aplikace, pokud jde o identifikování významných jevů v oblasti společenské reality. Na základě toho lze formulovat praktická doporučení.

Uvažovali jsme rozšíření v následujících oblastech:

- Možnost odvetných reakcí hráče, který nemá možnost pozičního investování, i reakcí hráče, který možnost pozičního investování má, na tyto reakce. Ukázali jsme, že v případě dvou hráčů mohou být některé situace vyjádřeny ve formě dvoumaticových her.

- Prezentovali jsme koncept, který umožňuje vyjádřit důsledky zvýšení výnosnosti investičních příležitostí hráčů formou reform, a ukázali, že může dojít k fenoménu averze k reformám, dokonce i k tomu, že za určitých situací může dojít ke spolenectví hráčů, kteří očekávají největší výhodu z pozičního investování v odvozené dvoumaticové hře (a volí nekooperativní strategii v této hře), s hráči, kteří největší výhodu očekávají od možnosti odvetné reakce v odvozené dvoumaticové hře (a rovněž volí nekooperativní strategii v této hře). Vzniká tak křížmo spolenectví hráčů volících nekooperativní strategii z řad nejchudších i nejbohatších hráčů.

- Otevřeli jsme problematiku her obsahujících možnost pozičního investování s opakováním.

- Nezabývali jsme se dříve řešenou problematikou zádrhele, který vzniká ve hře bez pozičního investování a který rovněž komplikuje možnost využití investičních příležitostí podle míry jejich výnosnosti bez ohledu na to, kdo je vlastníkem investičních příležitostí a kdo vlastníkem investičních prostředků. Rozbor této problematiky byl dán již dříve a jak z hlediska výsledků teoretické analýzy tak i praktických interpretací vyplývá, že se jedná o mnohem menší překážku, než jakou je poziční investování (Černík, Valenčík 2017).

Za největší odchylku konceptů a návazně i modelů od reality považujeme to, že hráči odhadují jak výchozí situaci (možnosti své i ostatních hráčů), tak i možné změny (zejména pak důsledky případných reform) výrazně odlišně. Tato odlišnost ocenění reálných situací a jejich změn (i z hlediska ekonomie produktivní spotřeby) se projevuje jako odlišnost preferencí ve vztahu k alternativám, které se nabízejí. K vyšetření těchto situací se podle nás nabízí využití aparátu (či případných modifikací tohoto aparátu) řešení teoretického problému „spravedlivé krájení dortu“, tj. dělení dělitelného, heterogenního zboží. Výsledkem vyjednávání by v tomto případě bylo dosažení shody na tom, jaký komplex reform realizovat, jak řadit jednotlivé kroky a jak nastavit parametry těchto reform.

Hlavní sdělení, které spočívá k rozklíčování problematiky příčin a současně i nejzávažnějších důsledků rozdělování společnosti na bohaté a chudé, návazně pak navržení reforem, které vedou k perspektivnímu řešení problémů vyvolávaných rozdělením společnosti na bohaté a chudé, si takovýto široký záběr vyžaduje. Pokus o řešení dílčích problémů bez jejich obecně teoretického zastřešení není dle našeho názoru reálný. Souvislosti, v nichž jsme se pokusili problém bohatství a chudoby z hlediska reforem, které vytvářejí podmínky pro využívání investičních příležitostí spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu podle míry jejich výnosnosti nezávisle na tom, kdo je vlastníkem těchto investičních příležitostí a kdo je vlastníkem investičních prostředků, považujeme za minimální. Minimální ve smyslu vymezení badatelského prostoru, ve kterém lze problém bohatství a chudoby (resp. komplex problémů, které s rozdělování společnosti na bohaté a chudé souvisejí) řešit.

6. Praktické aplikace konceptu pozičního investování

Investiční řetězce v oblasti nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu

K upřesnění logiky polarity investování do schopností (jejich rozvoje, uchování a uplatnění) a investování do společenské pozice je vhodné přejít k analýze **investičních řetězců**, tj. posloupnosti na sebe navazujících investičních aktů, kdy se **plný investiční efekt projeví až po realizaci celého investičního řetězce**. Narušení některého z článků investičního řetězce vede k eliminování, případně alespoň podstatnému snížení výnosu celého investičního řetězce.

Pokud je hypotéza o tom, že poziční investování vždy působí na potlačení výnosnosti investičních příležitostí těch, kteří jsou obětí pozičního investování, a pokud má většina významně výnosných investičních příležitostí podobu investičního řetězce, pak bychom měli být schopni dokázat empirickou analýzou konkrétních forem pozičního investování, že vždy, v konkrétně daných společenských podmínkách cílí na nejcitlivější články investičních řetězců.

Přitom je nutné počítat s tím, že **vývoj forem pozičního investování a jejich intervenování do narušení investičních řetězců má převážně spontánní charakter**, není záměrně a cíleně ovlivňován.

Cenný empirický materiál se patrně skrývá v nejnovějších dějinách vysokoškolského vzdělání jako faktoru vertikální mobility a jako faktoru, který může za určitých podmínek eliminovat roli pozičního investování. Jinými slovy – empirická analýza odhalí cílené působení historicky se vyvíjejících se forem pozičního investování proti roli univerzitního vzdělání jako faktoru vertikální mobility.

Na celý problém lze nahlížet i z opačného hlediska. Pokud identifikujeme největší ztráty efektivity a nejintenzivnější zásahy proti zvyšování efektivity, měly by mít jako svou více či méně skrytou příčinu poziční investování, které potlačuje výnosnost investičních příležitostí jedněch či které vyřazuje jejich investiční příležitosti ze hry (kooperativní hry) a zvyšuje výnosnost investičních příležitostí těch, které mají možnost pozičního investování a využívají ji. Takovými citlivými momenty, které narušují řetězce investování v rámci celoživotního programu člověka vědomě či nevědomě orientovaného na nabývání, uchování a uplatnění schopností jsou:

- **Kvalita vysokoškolského vzdělání (potlačení role vysokoškolského vzdělání v řetězci založeném na společenském vzestupu umožněném vzděláním).**
- **Tvorba absolventských sítí jako protiváhy působení sítí propojujících struktury založené na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad s pozičním investováním.**
- **Odstavování tvůrčích mezigeneračních týmů na "druhou kolej" a jejich náhrada outsourcing výkonů externími subjekty tak, aby dominantní postavení manažerských týmů navázaných na poziční investování ve velkých firmách nebylo ohroženo lidmi schopnými generovat kvalitní týmové výkony. (Příklad Boeingu.)**
- **Dominance dotačních zdrojů a zdrojů ze státních zakázek pro velké firmy ovládaná strukturami napojenými na poziční investování a krytí porušování obecně přijatých zásad.**
- **Omezení přímých exportních možností firem na úrovni malých a středních podniků, které by mohly využít jako konkurenční výhodu tvůrčí mezigenerační**

týmy, formou sankcí vyhlašovaných mezi státy (které jsou pro malé a střední firmy nepřekonatelné, ale velké firmy je mohou obcházet).

- Omezení nezávislého rozhodování mladých lidí v počátečních stádiích jejich kariéry ve velkých firmách a státních institucích existenčním vydíráním na bázi "hypotéční poslušnosti", tj. omezení standardních možností podpory a rozvoje nájemního bydlení, natlačení mladých lidí do hypoték, preferování vydíratelných lidí s hypotékami při jejich zaměstnávání ve velkých firmách, státních firmách a státních institucích.

- Masivní podpora zaměstnávání nejméně kvalitních absolventů nejméně přínosných oborů v systému neziskových organizací.

- Potlačení motivační role penzijního systému k prodloužení doby produktivního uplatnění.

Cílů pozičního investování v podobě citlivých článků investičních řetězců je patrně více a každý z nich má svoji historii, logiku, vazby na ostatní řetězce a články řetězců. **Problematika penzijního systému** hraje velmi důležitou roli, protože do ní podstatná část řetězců vyúsťuje. Jedná se zejména o investování:

- do celoživotního vzdělávání,

- péče o zdraví,

- vytváření společenských kontaktů včetně absolventských sítí vysokých škol,

- začlenění do tvůrčích mezigeneračních týmů.

Vše, co umožňuje prodloužení zenitu i horizontu produktivního uplatnění, je součástí investičních řetězců. **Pokud se podaří potlačit motivační roli penzijního systému k prodloužení doby produktivního uplatnění, pak je podlomena i návaznost jednotlivých článků příslušných řetězců.** Proto je spor o podobu penzijního systému a posílení jeho motivační role k prodloužení doby produktivního uplatnění člověka tak zásadní povahy.

Připomeňme, že:

1. Vhodným nastavením zásluhovosti spojeným s posílením vnitřní solidarity systému průběžného penzijního pojištění lze jeho motivační roli k prodloužení zenitu i horizontu produktivního uplatnění podstatně zvýšit.

2. Existují dvě cesty, jak motivační roli k prodloužení zenitu i horizontu produktivního uplatnění podstatně oslabit:

- **Paušálním, administrativním, nuceným prodloužením doby odchodu do důchodu.**

- **Vytunelováním systému převedením prostředků systému průběžného penzijního pojištění do soukromých fondů. Dilema altruismu a egoismu z hlediska investování do rozvoje schopností a společenské pozice**

Tato část je psaná s empatií k vlastním zkušenostem většiny lidí a porovnává jejich uvažování s teoretickými koncepty v předcházejících částech. Očekáváme od ní, že lépe napomůže pochopení smyslu náročnějších teoretických pasáží.

V rámci teorie produktivní spotřeby hledající alternativu k neoklasickému přístupu spotřebitele maximalizujícího svůj užitek často zaznívá i problematika současné hodnoty jeho budoucího příjmu a otázka jeho nakládání s přebytky, které v této souvislosti investuje více či méně produktivními směry. Tato teorie vyzdvihuje jednu část spotřebitelského spektra investující své prostředky do rozvoje, zachování a případně uplatňování lidského kapitálu v podobě schopností oproti druhé skupině

spotřebitelů, která podléhá fenoménu tzv. investování do společenské pozice, spojeném s řadou negativních dopadů nejen z pohledu budoucího rozvoje ekonomiky daného subjektu, ale především z pohledu možného nebezpečí vytěsňování investičních příležitostí ostatních tržních aktérů a souvisejících socioekonomických demotivací v komunitě.

Z tohoto hlediska se zkoumá i typologie a vývoj prožitků a souvisejícího dilematu egoismu a altruismu. Uvedené dilema souvisí se vztahem kooperativního a nekooperativního přístupu k investování do schopností či do společenské pozice, respektive efektivnějšího uchopení poměru, v jakém jsou zástupci těchto protichůdných mindsetů (postojů spojený se způsobem myšlení) ve společnosti zastoupeni a jaké faktory tento poměr ovlivňují a posouvají jedním, či druhým směrem. Pro účely lepší vizualizace této části problému budeme vycházet z teoretického předpokladu, že jedinec inklinuje ve svém počínání pouze jedním či druhým směrem a tyto dvě pozice při svém počínání nijak vzájemně nekombinuje, byť to v reálném životě není zcela vyloučeno, resp. dochází ke změně strategií člověka jako hráče v konkrétních společenských situacích.

Vzájemný poměr těchto dvou přístupů se v ekonomice v čase vyvíjí a mimo přirozených, místně, demograficky i socioekonomicky daných východisek je ovlivňován i řadou bariér a externalit, tedy faktorů, které mají v každém individuálním případě vliv na vychýlení jedince jedním, či druhým směrem.

Považujeme za přínosné podrobit detailnějšímu pohledu i některé **osobní motivace tedy těch, kteří investicemi do společenské pozice snižují výnosnost investičních příležitostí ostatních a podporují tak rostoucí sociální a ekonomickou segregaci, která k takovému jednání řadu jednotlivců může vést či případně je nechtěným důsledkem vlastního sebeprosazování.** Je totiž nasnadě, že i na této straně jsou někteří aktéři sami formováni danou situací a podléhají více či méně vědomě různým vlivům. Ne vždy jsou vedeni precizně formovaným a cíleným úsudkem s pevně uvědomělými činy neomylného predátora, jak by se z druhé strany pomyslné barikády mohlo zjednodušeně zdát.

Významným motivačním faktorem této na první pohled silové hry totiž v podobných případech může být i obyčejný lidský strach.

Podívejme se například na strach jedince ze sociálního vyloučení, ať už částečně, (tzv. marginalizace) či v případě exkluze, kdy se jedinec ocitne mimo svou komunitu zcela. Může jít i o strach z možného poklesu dosavadní materiální životní úrovně, strach ze ztráty dosavadní společenské pozice, ztráty dosavadního zařazení v rámci sociální stratifikace a ztráty souvisejících benefitů. Je nasnadě, že tyto emocionální tlaky mohou směřovat jedince i k potřebě ochrany své pozice formou souvisejícího charakteristického investičního chování, případně k potřebě vytěsňovat ostatní hráče ze hry. V tomto smyslu je jeho **osobní rozhodování výrazně podmíněno konkurencí v oblasti pozičního investování. Stejnou konkurencí pak může být dotlačen i do porušování obecně přijatých zásad.**

Existují jistě i reálné obavy ze ztrát na poli partnerského, vztahového, či sexuálního života, pod tíhou atavistické teorie ženy, která pro své budoucí potomky hledá nejlépe zajištěného a vybaveného partnera. Je snadné představit si až živočišně fundamentální situaci, kdy muž cílí na pokud možno nejdokonalejší ženu a v rámci měkké selekce teorie přirozeného výběru podléhá porovnávání a kompetici, pro kterou jsou imitační efekty a demonstrativní spotřeba (spojené často s investicemi do společenské pozice) charakteristické.

Vnímejme i typický strach z vlastní neschopnosti, kde ne zcela nevýznamnou roli hraje přirozená lidská potřeba uznání a úcty, teoreticky ukotvená i prostřednictvím jedné z úrovní dobře známé Maslowovy pyramidy. Okolí totiž často nezkoumá přímo okolnosti úspěchu jedince, ani pro to většinou nemá dostatek informací, takže poskytuje značný prostor pro imitační projevy a jakousi virtuální formu úspěchu a uznání, které se v jisté míře spolehlivě dostaví. Otázkou je, do jaké míry je Maslowova pyramida poplatná stavu společenské rigidity, kdy právě v důsledku pozičního investování dochází k výraznému blokování možností plného využití lidského potenciálu, plného rozvoje lidských schopností jako protiváhy pozičního investování.

Vrátíme-li se ale do ekonomického (tržního) prostředí, zmiňme především strach ze vstupu zdatnějšího a úspěšnějšího konkurenta do odvětví, strach z vlastní nepružnosti a blížící se inovační konkurence.

Pravým synonymem tohoto strachu je totiž dobře známý klientelismus a protekcionismus. Ten protekcionismus, který pak v makroekonomickém měřítku deformuje konkurenční klima, zvyšuje inflační tlaky, demotivuje investiční apetit a kvůli vlivu na korporátní marže dopadá na samotný hospodářský růst.

V navazující části *Hédonismus, blaho a sobectví, aneb dobývání štěstí* budeme tuto problematiku interpretovat na konkrétních datech získaných sociologickým šetřením.

Hédonismus, blaho a sobectví, aneb dobývání štěstí

V následující se budeme věnovat problematice hedonistické spotřeby, jež je nesporně výstižným ukazatelem míry bohatství, či chudoby obyvatel. Právě spotřeba je chápána jako důležitý a často i jako rozhodující ukazatel vyspělosti soudobé společnosti a doklad prosperity a spokojenosti. V této souvislosti je možné položit otázku, **nakolik a jak, (jakými vazbami a mechanismy) souvisí produktivní spotřeba s hédonistickou spotřebou.** Je to i jeden ze zásadních problémů, který se týká smyslu našeho žití a bytí.

Moderní spotřební společnost se vyznačuje vysokou produktivitou a nebývalou produkcí statků všeho druhu. Což ve svých důsledcích znamená nejen možnost uspokojování stále rostoucích potřeb, ale také například čerpání materiálních zdrojů a energie ohrožující svoji intenzitou životní prostředí a klade tak otázku trvalé udržitelnosti lidské společnosti. Kritika konzumní společnosti a nekontrolované honby za spotřebou jako zdroje uspokojení a blaha upozorňuje právě na ohrožení samotné existence a perspektivy lidské společnosti.

Zde je potřeba rozlišit dva aspekty řešení problému materiálně a energeticky neúnosné spotřeby:

- Jednak roli inovací, které mohou výrazně (a v podstatě neomezeně) snižovat množství materiálových a energetických vstupů na tvorbu statků či služeb sloužících k uspokojování potřeb člověka.
- Jednak proměnu samotných potřeb ze stávajících v takové, které vedou k většímu naplnění prožitkového bohatství člověka (hedonistický aspekt), aniž by vyžadovaly zvyšování materiálových či energetických vstupů k jejich uspokojení.

Návazně pak stojí otázka: Jak spolu tyto dva aspekty souvisejí?

V odborné literatuře je hédonismu věnována velká pozornost, je spojován právě hlavně se spotřebou. V této souvislosti například G. Lipovetsky píše, že byla překonána tradiční modernita a nastupuje postmodernismus. Je důležité že „*moderní ideál podřízenosti individuálních zájmů racionálním pravidlům zájmům kolektivním byl rozprášen*“ (Lipovetsky 2003, s. 19). **Éra postmodernismu se vyznačuje snahou**

člověka o kvalitní život, jeho odklonem od velkých názorových systémů, ideologií, citlivostí k ekologickým otázkám. Spolu s tím postupuje proces personalizace, tedy ve svých důsledcích individualizace, který znovu otevírá problém etického hodnocení smyslu spotřeby a života vůbec. Člověk, který je podle Lipovetského formován personalismem se stává narcistou, je svobodný, údajně tak jako nebyl nikdy před tím. Narcismus vede lidi k tomu „*aby snižovali emoční náboj vkládaný do veřejného prostoru, nebo do transcendentních sfér a naopak zdůrazňovali priority soukromé sféry*“ (Tamtéž, s. 13).

Abychom porozuměli době, musíme vycházet z konzumního světa, což je svět záplavy výrobků, obrazů, služeb a hédonismu říká Lipovetsky a dodává poněkud nadnesené krédo současného člověka: *“Všichni teď chtějí žít ihned, tady a teď”*. V charakteristice způsobu života v postmoderní společnosti bychom mohli pokračovat do dalších detailů. Podobný obraz současnosti najdeme i u mnoha dalších autorů, například Z. Bauman (2002, s. 257) rozebírá pojem individualizace ve vztahu k problému pospolitosti a občanství. Problematikou spotřební společnosti z pohledu kultury se zabývá práce P. Zahradky a kol. (2014). V různých souvislostech si všímá rovněž hédonismu jako jednoho z hlavních rysů spotřeby. Další autoři si všímají faktu, že v postmoderní společnosti je spotřební hédonismus, který byl dříve spíše jen záležitostí bohatých vrstev, výrazem postupující demokratizace a univerzalizace života lidské společnosti. **Smyslem lidského života se stále silněji stává vyhledávání a prožívání libých prožitků.** (W. Sombart, 1967)

Tyto charakteristiky hédonismu vystihují hlavní rysy životního způsobu naší doby. Současně však musíme konstatovat, že v mnohých podáních jsou příliš obecné, málo sledují fakt diferenciaci způsobu života ve společnosti. Domnívám se, že až **jednostranným důrazem zejména na spotřební hédonismus jako ústřední hodnotu současného každodenního života poněkud zjednodušují a pokřivují reálný obraz životního způsobu našich současníků, nerespektují dostatečně ani aktuální stav sociální struktury, jakoby nebyly rozdíly v příjmech, nebyly velké skupiny lidí žijících na hranici chudoby apod.** Mohou tito lidé, kterých podle statistiky je u nás kolem 10 %, hledat pocit blaha v spotřebním hédonismu? Chci tím také říci, že ne každý občan, byť každý je spotřebitel, zakládá svůj hédonismus (svoji radost ze života) jen na nákupu a spotřebě různých produktů, tedy jen na spotřebním hédonismu.

Spotřební hédonismus je dán v první řadě **potěšením z nákupu**, kde tou hlavní hodnotou je především samotný produkt a jeho užitná hodnota. K tomuto, jak uvádí behaviorální ekonomie, také patří užitek z transakce (Behaviorální ekonomie rozlišuje užitek z pořízení a užitek z transakce). *„Užitek z pořízení věci vychází ze standardní ekonomické teorie a odpovídá tomu, co ekonomové označují jako „přebytek spotřebitele“*. Lidé však většinou berou v úvahu i další aspekt nákupu a tím je kvalita uskutečněného obchodu. Což je *„rozdíl mezi cenou, která byla za daný statek skutečně zaplacen a cenou, kterou by člověk u této věci normálně očekával, tzv. referenční cenou“*. (Thaler 2017, s. 68)

Jednodušeji řečeno, jde o „výhodnou cenu“, nebo také ale o „vyhozené peníze“. Vzhledem k tomu, že lidé posuzují užitek z transakce, je běžnou praxí, že prodávající se snaží manipulovat s referenční cenou tak aby se vytvořila představa výhodné nabídky. S tím souvisí praktiky běžně označované jako prodej „v akci“, nebo „výhodná cena“ apod., které většinou úspěšně ovlivňují nákupní chování spotřebitelů. Všimněme si ale, že pokud jde o nákupní hédonismus, pohybujeme se i při behaviorálním přístupu stále v rovině ekonomických kalkulací. Tedy **zdrojem potěšení je dobrá (praktická**

užitečná, hezká atd.) věc a dobrá (výhodná) cena. Nakupování však obsahuje ještě další aktivity a s tím spojené zážitky a užitky, které mohou vyvolávat pocity spokojenosti, nebo i štěstí. Pro mnohé lidi je nakupování spojeno s předběžným aktivním informováním se o produktu a jeho ceně, s rozhodováním, vyjednáváním v sociálním okolí, ale také s prostředím nákupu, společenskou atmosférou místa prodeje a podobně. Hédonistické pocity jsou pro mnohé spotřebitele spojeny právě s prostředím, v němž se uskutečňuje nákup.

Praxe i výzkumy nákupního a spotřebního chování ukazují, že marketingové metody jsou ve své většině velice vlivné a úspěšné. Spotřební hédonismus může být, a často fakticky je, spojen s tím co bychom mohli pracovně nazvat *užitečnost* získaného produktu.

Zde se dostáváme blízko k podstatě toho, o co jde. Obecně platí, že **pozitivní prožitek (potěšení) se přenáší na činnosti, prostředky a situace, které jsou cestou k finálnímu uspokojení potřeby, která tento pozitivní prožitek (potěšení) přináší.** Návazně se tak výkon činnosti, pořízení prostředku, ocitání se v příslušné situaci samo stává potřebou a zdrojem potěšení. Platí to i pro transakční činnost (například nakupování), konkrétně:

- Samotné nakupování jako zdroj potěšení.
- Potěšení ze získání prostředků pro nakupování dalších statků jejich úsporou při nakupování předcházejících statků, tj. efekt „výhodné koupě“).
- Potěšení z pobytu v nákupních střediscích, tj. ocitání se v situaci, která nakupování umožňuje.

Je logické, že využití těchto efektů hraje při marketingu významnou roli. Je ovšem mnoho dalších oblastí, kde lze efekt přenosu potěšení na zprostředkování, která umožňují dosáhnout, evidovat. To si může každý vyzkoušet sám na sobě. Tyto další oblasti však z hlediska marketingu tak zajímavé nejsou. Pro teorii, která je zaměřena na efektivnost společenského systému, by však zajímavé být měly.

Dáváme jako podnět k zamyšlení: **Které další oblasti jsou důležité z hlediska přenosu prožitků (potěšení) na zprostředkující články?**

Nakupování cestovního kola například je spojeno s plánováním výletů a příjemných zážitků. Tento aspekt spotřeby není v literatuře týkající se spotřebního hédonismu dostatečně sledován. Zdůrazňuje se především potěšení, radost, z vlastního bezprostředního zážitku nákupu. Zkoumání hlavních a vedlejších efektů nakupování jako významné lidské aktivity a dokonce zkoumání řetězce dalších dopadů těchto efektů na společnost, či přírodu je sice prováděno, ale není již většinou spojováno s problematikou hédonistických prožitků spotřebitelů.

Jeden z typických příkladů přenosu potěšení na zprostředkování. Do samotného aktu (činnosti) pořizování se promítají prožitky vyvolané představou o tom, jak se budu (v daném případě) na kole prohánět.

Můžeme však jít ještě dál. Když si v mládí vydělávám na kolo formou studentské brigády, může mě bavit třeba i samotná výdělečná činnost, tj. „obyčejná práce“. Mechanismus přenosu prožitků na zprostředkující činnosti, prostředky činností a situace je výrazně individuální, ale účinně fungující.

Jedním z důležitých aspektů spotřeby se v této souvislosti zabývá ekonomická teorie produktivní spotřeby. Vychází z předpokladu, že spotřeba není koncovou záležitostí produkce zboží či služeb, ale že obsahuje potenciál dalších užitků: *„ekonomie produktivní spotřeby na rozdíl od standardního pojetí neoklasické ekonomie předpokládá, že spotřeba řady statků neslouží pouze k uspokojování současných*

potřeb, respektive k dosažení současného užitku, ale že má produktivní charakter a je zdrojem budoucího příjmu“. (Valenčík 2019, s. 12)

Ekonomie produktivní spotřeby respektuje, že velká část lidského jednání včetně spotřeby není okamžitá, ale vztahuje se k budoucnosti. V souvislosti s problematikou hédonistické spotřeby je významné konstatování, že: *„Ekonomie produktivní spotřeby zásadním způsobem přehodnocuje a přepracovává koncept ekonomie blahobytu tím, že hranici dosažitelného užitku, s kterou teorie blahobytu pracuje, nahrazuje hranicí dosažitelného budoucího příjmu (resp. současné hodnoty dosažitelného budoucího příjmu)“.* (Tamtéž, s. 13)

Právě ohled na důsledky lidského jednání, včetně spotřeby je významným předpokladem k pochopení dialektiky, celého procesu reprodukce a možností zachování trvale udržitelného rozvoje lidské společnosti. Současně ovšem musíme konstatovat, že v každodenním životě společnosti lidé kladou velký, ne-li největší, důraz na hédonismus a že většina lidí zřejmě hledá štěstí v oblasti spotřeby, převažuje tedy to, co označujeme jako spotřební hédonismus, nebo spotřební způsob života.

Připomeňme, že hédonismus je etické učení, podle kterého je dobro to, co lidem poskytuje rozkoš nebo je zbavuje utrpení a podle toho je jejich chování motivované výlučně snahou získat slast a vyhnout se strasti, přičemž rozum má sloužit jen k účelu hledání slasti a tuto činnost optimalizovat. Aristoteles tedy neučil hédonisticky, i když slast uznával jako základní požitek člověka. *„Aristoteles blaženost vyjadřoval jako vyrovnanost, spokojenost, sebeúctu, úctu k jiným organismům, nejen k člověku, přizpůsobivost, kde největší životní moudrostí je akceptování a respektování životních okolností bez toho, že by se s nimi někdo trápil.“* (Mihola, 2012)

Spotřební hédonismus (mj. vhodně vytvořený pojem) charakterizuje současnou ekonomiku velmi přesně. Ekonomika se „zadržla“, spotřeba nevyústíje v rozvoj schopností člověka, vývoj je setrvačný ve smyslu hromadění statků zatěžujících přírodu. Oblast, kde se uskutečňují transakce, se ne náhodou mění v zábavní parky se vším všudy.

Hédonismus, který tedy chápeme jako touhu po blahu, štěstí, či jako stav blaženosti, je jednou ze základních antropologických konstant. **Touha po blahu je přirozenou a jednou z nejdůležitějších lidských potřeb. Blaho je takový stav lidské existence, který obsahuje biologickou i duchovní vyrovnanost, uspokojení, radost, pocity štěstí. Touha po blahu každého jednotlivce, je součástí jeho identity a je proto spojena s nezbytnou mírou hledání vlastní identity.** Touto identitou v podmínkách nevyvinuté pospolitosti, v podmínkách, kdy investiční příležitosti spojené s rozvojem, uchováním a uplatněním investičních příležitostí, kterými lidé disponují, nejsou využívány podle míry jejich výnosnosti, může mít a zpravidla mívá podobu sobectví.

Stav blaženosti lze dosáhnout různým způsobem. Někdo třeba maximalizací nákupů, někdo jiný bude mít potěšení z toho, o čem se zpívá v závěru filmu „Císařův pekař“:

a děti pro radost,

a radost pro děti...

Nemusí tedy vždy jít o „sobectví“.

Sobectví tj. myšlení na sebe na vlastní potřeby a zájmy, je možno v základním významu nahlížet jako na nezbytný nástroj uchování lidského života. A. Randová ve své knize *Ctnost sobectví* (2014) zastává názor, že sobectví vylučuje jakoukoliv formu obětování, že člověk má jednat racionálně tak aby mohl v klidu žít a dosahovat štěstí. Rozumné jednání při tom nevylučuje pomoc druhým, či charitu, jde však o individuální a racionálně zdůvodněné a svobodné rozhodnutí o takovém jednání. Čemuž lze

rozumět tak, že i altruistické činy mají smysl, pokud tomu kdo je vykonává, přinášejí uspokojení, či pocit blaha. Nejsou ale v žádném případě jakousi vnější povinností, nebo dokonce jen systémovou či morální normou, nejsou určeny nějakými vnějšími všelidskými hodnotami.

Úvahy A. Randové jsou inspirující, ale bez pochopení toho, jak se vyvíjí struktura prožitků, tj. to, co subjektivně vnímáme jako „slati a strasti“ či „potěšení“, jak se ze stávajících prožitků rodí nové prožitky, se odpovědi na ně nedobereme.

Sobectví, sledování vlastního zájmu, prospěchu, štěstí, jako součásti lidského snažení a lidských činů vůbec, se vyznačuje významnými sociálními a etickými konotacemi. Usilování o hedonistické zážitky, či způsob života je vždy spojen s procesem hodnocení a jeho mravním aspektem. Jde o otázku, zda v zájmu dosažení určitého potěšení, je jedinec schopen posoudit příslušný čin z etického hlediska. V odborných filozofických diskusích se vede již dlouhodobě diskuse o tom, kde vlastně vznikají a jak fungují etické normy, či hodnocení ovlivňující morálku a chování lidí. Jde o to, zda například určité rozhodování, například zda máme vydat peníze za nákup nové věci pro uspokojení vlastní touhy i v případě, kdy tyto peníze potřebujeme na získání věci pro jiného člena skupiny, nebo dokonce pro poskytnutí pomoci nezaměstnanému, postiženému, nebo bezdomovci.

Jde o to, zda si tento problém vůbec uvědomujeme. Někteří autoři tvrdí, že etické normy a chování má svůj vnitřní původ ve vědomí člověka, jiní, že jde o externí společenské zdroje. Hlavní spor je v tom, jak má být řešen, nebo jak se řeší rozpor mezi „je“ a „má být“. Většina autorů se přiklání k řešení na základě epistemologických postupů a hodnocení konkrétních situací.

I pro tyto úvahy platí, že bez pochopení toho, jak se vyvíjí struktura prožitků, tj. to, co subjektivně vnímáme jako „slati a strasti“ či „potěšení“, jak se ze stávajících prožitků rodí nové prožitky, se odpovědi na ně nedobereme.

Zdrojem hédonismu nemusí být jen spotřeba

Chápání životního blaha jen jako záležitosti hédonistické spotřeby, je zjednodušující. Redukuje životní způsob jen na jednu, byť významnou oblast, aktivit, zanedbává celou řadu dalších souvislostí, které jsou nedílnou součástí životního způsobu i myšlení moderního člověka. Toto konstatování se může zdát samozřejmé, málokdo popírá komplexní povahu lidského života, **nicméně spotřeba, spotřební hédonismus, je nadále přeceňován, pokud je chápán jako nejdůležitější, jediná a určující složka životního způsobu a podmínka životní spokojenosti a blaha.**

To platí, i když je skutečností, že významná, ne-li rozhodující část populace nachází uspokojení právě v sledování nabídky produktů a jejich nákupu a užívání. V současné době je nákupní chování u nás ovlivněno příznivou ekonomickou situací, masivní a rafinovanou marketingovou komunikací, obchodními řetězci vyznačujícími se nejen vysokou nabídkou, ale také příjemným prostředím, většinou spojeným i s dalšími službami jako jsou možnosti stravování, či zábavy. Tato situace nesporně činí z procesu nakupování pro většinu lidí příjemnou záležitost, což by bylo možné empiricky prokázat například počtem lidí, kteří často s celými rodinami navštěvují tato obchodní centra. V naší sekularizované společnosti je to pro mnohé i jakási nevědomá substituce církevního svátku, nebo dokonce náhrada návštěvy kostela. Přihlédneme-li k těmto okolnostem je zřejmé, že samotný spotřební hédonismus je třeba chápat mnohem komplexněji než jen jako záležitost čisté, nebo i behaviorálně pojaté směny.

Jaké další složky může mít životní blaho, tj. prožitkové bohatství člověka, potěšení včetně naplnění existenciálního pocitu smysluplnosti? Není návštěva zábavně vybaveného obchodního střediska s celou rodinou něco jako substitut církevního obřadu v církevním kulturním stánku? Odpovídá to přirozeným tendencím společenského vývoje?

Ve snaze ukázat na výrazný rys životního způsobu soudobého světa, kterým nesporně hédonismus je, většina autorů podle mého soudu věnuje malou pozornost obecné antropologické podstatě hédonismu. Tou, jak již bylo uvedeno, je všudypřítomná touha člověka po blahu a štěstí. Takto pojatý hédonismus je založen nejen na spotřebě, ale má celou řadu dalších zdrojů, forem a souvislostí. Potěšení a blaho nacházíme i v jiných oblastech našeho života.

V této souvislosti vzniká řada otázek, z nichž některé souvisejí i se strategií výuky marketingové komunikace, do jejíhož předmětu daná problematika spadá:

- Je spotřební hédonismus skutečnou lidskou hodnotou?
- Má marketingová komunikace posilovat spotřební hédonismus?
- Je třeba korigovat tento hédonismus, případně jak, jakou metodou?
- Co je alternativou spotřebního hédonismu současného člověka?

Pokusíme se na tyto otázky alespoň částečně odpovědět.

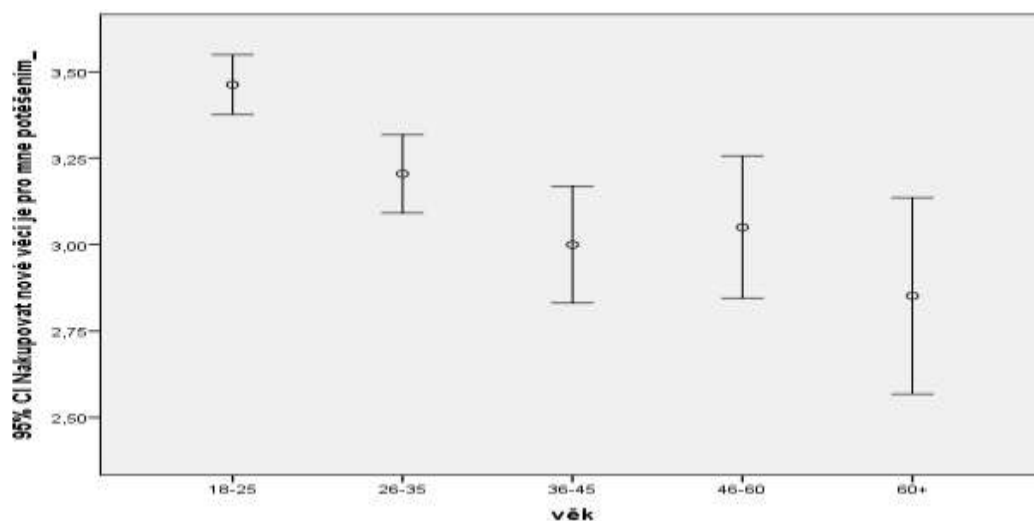
Hédonistické pocity, radost, štěstí, uspokojení může mít člověk i z jiných věcí a v jiných situacích, než pouze ve spojení s nákupem nových věcí a jejich spotřebou. Tento fakt sám o sobě není jistě překvapující nicméně v kontextu jednostranné pozornosti, která je věnována právě spotřební determinaci hédonismu stojí za pozornost. Pocit blaha také při tom nelze chápat jako jakýsi nepřetržitý dlouhotrvající stav mysli a života člověka. Svědčí o tom určitým způsobem i výsledky empirické sondy, kterou jsme uskutečnili v minulém roce u souboru převážně mladých lidí.

Významnou otázkou v této souvislosti je jak měřit hédonismus, tedy štěstí, spokojenost pohodu. Jak operacionalizovat pro empirické potřeby tento pojem? Použili jsme verbální test s několika výroky a požádali respondenty, aby výrok posoudili a stanovili, nakolik s ním souhlasí či nesouhlasí. Jsme si vědomi úskalí této metody, vycházím však z předpokladu, že lidé mají na určité věci svůj názor, že jejich mínění vyjadřuje dostatečně reálně jejich způsob myšlení a do značné míry i jednání. Jistě to neznámá, že lze považovat vyslovené verbální názory za rozhodující. Reálně jednání je jistě ovlivněno řadou dalších vlivů konkrétního prostředí. V naší výzkumné sondě jsme zkoumali nejen spotřební hédonismus, ale položili jsme také otázky, zda lidé pociťují uspokojení i z jiných než nákupních, či spotřebitelských činností. **Nicméně pokud respondent souhlasí například s tvrzením, že „K tomu, abych si mohl/a užívat života, nepotřebuji více věcí, než mám“, nebo „Radost a štěstí mohu nalézt jedině v práci“ svědčí to o tom, že si alespoň připouští, že jde o něco co je součástí jeho spokojenosti.**

V testu se především podle očekávání potvrdilo, že většina dotazovaných vyslovuje souhlas s tím, že nalézá uspokojení v nákupu nových věcí. S výrokem: *Nakupovat nové věci je pro mne potěšením* vyslovilo celkově jednoznačný souhlas „rozhodně ano“ 40 % a „spíše ano“ 44 %. Zbývající pak odpovídali, že je nakupování netěší. Není patrně překvapující, že častěji jsou nákupem nových věcí potěšeny ženy („rozhodně ano“ ženy 48 %, muži 32 %) a častěji takto pak vypovídají mladí respondenti (viz graf 6.1).

Graf 6.1: Průměrná míra souhlasu s výrokem *Nakupovat nové věci je pro mne potěšením*, podle věku

(Čím vyšší hodnota tím větší souhlas s výrokem)

Zdroj: Vlastní zpracování

Jak ovšem vyplývá ze struktury odpovědí na další výrok, zdrojem štěstí pro sledovanou skupinu respondentů není práce. S výrokem „*Radost a štěstí mohou nalézt jedině v práci*“ vyslovilo souhlas jen 10 % dotazovaných. Toto velmi radikální odmítnutí práce jako zdroje štěstí je zřejmě ovlivněno jednak dosti jednostranným tvrzením, konkrétně podmínkou „jedině v práci“ a jednak složením zkoumaného souboru, kde bylo silné zastoupení studentů. Proto je zde třeba vzít v úvahu, že pro studenty je hlavní „práci“ studium. Je i řada studentů, kteří si již vydělávají. Buď se jedná o ty starší, kteří chytili „druhou mízu“, nebo o ty, kteří jsou z chudších rodin a výdělečnou činností napomáhají svým rodinám. Ti mohou otázku „*Radost a štěstí mohou nalézt jedině v práci*“ chápat i jako určitý „chyták“ v tom smyslu, zda neupřednostňují práci před studiem.

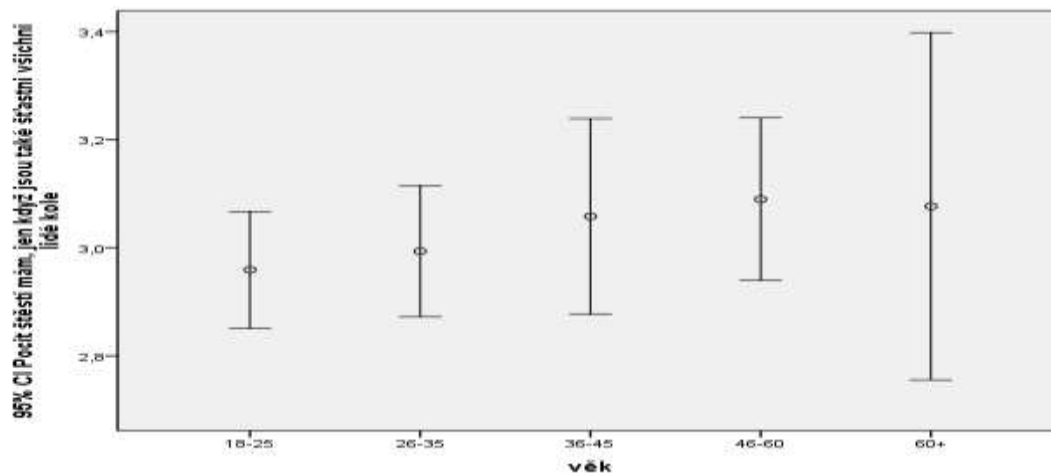
Zajímavá je souvislost hodnocení výroků týkající se pocitu štěstí dotazovaných se sociálním okolím. Výrok týkající podmíněnosti subjektivního pocitu štěstí sociálním prostředím je hodnocen většinou respondentů souhlasně. Opět se zde projevuje souvislost s výrokem podle věku. (Viz graf 6.2.) Pokud si všimneme souvislosti s pohlavím, pak se ukazuje, že pro ženy je v tomto ohledu sociální prostředí ještě významnější, než pro muže.

Podobně i u dalších výroků se hodnocení mužů a žen liší. Ženy například odpovídají, že jsou šťastnější než muži a rozdíl nacházíme i u hodnocení výroku, který se týká vztahu pocitu štěstí a sociálního prostředí.

Graf 6.2: Průměrná míra souhlasu s výrokem *Pocit štěstí mám, jen když jsou také šťastní všichni lidé kolem*

(Čím vyšší hodnota tím větší souhlas s výrokem)

Zdroj: Vlastní zpracování

Podobně odpovědi na další výroky svědčí o tom, že zdrojem spokojenosti, či štěstí mohou být záležitosti týkající sociálních vztahů a života ve společnosti. Tak například s výrokem *Postavit se za spravedlivou věc ve mně vyvolává pocit uspokojení*, souhlasí celkově 95 % dotázaných a z toho 45 % se hlásí k velmi radikálnímu odpovědi „určitě ano“. Na další výrok *Štěstí je dělat něco dobrého pro společnost* souhlasně odpovídá tři čtvrtiny dotázaných. I když jde samozřejmě o jiný typ zážitků, zdá se, že spokojenost a snad i určitý druh štěstí lze prožívat i při výkonu jiných činností a v jiných situacích, než je nákupní či spotřební chování.

Ve všech uvedených příkladech jde o přenos prožitků z cílové situace na zprostředkující činnosti, prostředky činností a situace. Žití ve spravedlivé společnosti je předpokladem uspokojení řady potřeb (bezpečnosti, možnosti obstarat si prostředky k životu výdělečnou činností apod.), tudíž i úsilí o spravedlivou společnost jako činnost sloužící k dosažení cílového stavu přináší člověku potěšení. Podobně je tomu v případě, kdy člověk dělá něco pro společnost, ve které žije.

Teoretický problém je především v potřebě vytvořit co nejvíce komplexní a co nejlépe strukturovanou hierarchii cílových stavů, ke kterým můžeme naši činnost vztáhnout tak, abychom z ní měli potěšení. A to není tak jednoduché. Můžeme uvažovat např. hierarchii RODINA – RODNÝ KRAJ – OKOLÍ MÝCH PŘÁTEL – PRACOVISTĚ – VLAST – NAŠE PLANETA apod.

Všimněme si rovněž, že fenomén přenosu prožitků souvisí s opačným jevem. Totiž s tím, že člověk má tendenci **vztáhnout svou činnost k něčemu, co jí dává smysl**, k něčemu "vyššímu", čemu tato činnost slouží. Přitom toto "vyšší" je určitým ekvivalentem uspokojení většího množství potřeb člověka.

Dalším teoretickým problémem by bylo zkoumat celý systém přenosu prožitků v jeho dynamice a z hlediska odlišností jednotlivých kategorií osob (podle věku, pohlaví, vzdělání, zaměstnání apod.), včetně nepochybně velmi zajímavého mezinárodního srovnání.

Touto úvahou jsme chtěli upozornit na problém složitosti a pestrosti toho co označujeme štěstí, nebo hédonismus. Jsou spojeny s každodenním životem lidí, v němž se člověk setkává s mnoha a mnoha okolnostmi, situacemi, které ovlivňují jeho

mentální stav, jeho náladu, myšlení a nakonec i jednání. Nelze proto podle mého soudu hledat štěstí jen v oblasti spotřeby, byť právě možnost vysoké a pestré spotřeby v současné době je nesporně důležitým faktorem celkové životní spokojenosti lidí. V tomto ohledu se však vliv spotřeby na pocit štěstí přeceňuje.

Způsoby a důsledky hédonistické spotřeby

Mnozí autoři upozorňují na problémy a důsledky jednostranného spotřebního hédonismu, jako je plýtvání, zdravotní důsledky z přejídání, negativní dopady na životní prostředí apod. (Srovnej například H. Librová, 2016). Další autoři si všímají důsledků, ke kterým vede nezřízená spotřeba v oblasti celkového životního způsobu lidí. Spotřeba vyžaduje prostředky a tím také práci a v důsledku toho mají lidé méně času na sebe sama, uvádí K. Soperová. Konstatuje, **že „ekonomický systém může vzkvétat pouze tehdy, když lidé neustále utrácí, což znamená, že musí neustále pracovat, což znamená, že mají méně času dělat věci pro sebe, že musí kupovat více věcí zboží a služeb, aby jimi vykompenzovali nedostatek času“**. (Soperová, Fafejta, 2014, s. 372). Tento způsob života (honba za penězi a následující honba za spotřebou) spolu s důsledky procesů reprodukce na životní prostředí vyvolává časté kritiky spotřební společnosti a zejména spotřebního hédonismu. L. Mlčoch se zabývá problematikou ekonomie rodiny a používá pojem „hédonistický žentour“, který dobře charakterizuje procesy honby za spotřebním hédonismem. Na schématu hysterese rodiny s ohledem na její postavení na trhu ukazuje, že zaměření na spotřebu vede v určité etapě života rodiny k onomu hédonistickému žentouru, čím se rozumí, že především potřeby a zážitky jsou neustále syceny novým nákupem, jsou intenzivní a neustále střídá jeden druhý. Štěstí je zde závislé na nabídce a na spotřebě, nebo alespoň na možnosti nové spotřeby. Kultura svádění, kterou rafinovaně produkuje marketing, zde hraje rozhodující roli. Autor však klade otázku, zda tento stav vede k trvalému štěstí rodiny (Mlčoch, 2014, 67).

Hledání změny je při tom ovšem velmi složité, ne-li nemožné, protože jakýmkoliv oslabením spotřeby se, v té či oné míře, dotýkáme samé podstaty úspěšného fungování současné ekonomiky a tím i sociální a politické stability společnosti. Přesto se poměrně často setkáváme s teoretickými koncepcemi, které se snaží nalézt způsob jak vstoupit do společenského reprodukčního cyklu a navrhnou změny životního způsobu v zájmu snížení negativních důsledků a posílení procesů trvalé udržitelnosti života.

Tím se dostáváme k nejdůležitější otázce: Co je alternativou? Přesněji – co je **přirozenou** alternativou? Když tuto otázku přeskočíme, objevují se i některé perverzní koncepce založené na přidělovací restrikci spotřeby, tedy na něčem ve stylu kasárenského komunismu. Z pozice mocenské autority se přidělí množství statků, které může člověk spotřebovat, užívat, přidělí se i limitovaný počet dětí apod.

Přítom přirozenou alternativou, která vychází ze samotné podstaty našeho světa (našeho vesmíru), která je založena na výjimečné schopnosti (právě toho našeho vesmíru) zobrazit v omezené části tohoto vesmíru (našem vědomí) stále plněji celý vesmír, a to nejen ten náš, ale i přesahující vesmíry, které tuto vlastnost nemají.

"Všeobecným ekvivalentem" uspokojení jakékoli potřeby, která přináší pozitivní prožitek či potěšení, je plný rozvoj schopností člověka (jehož těžištěm je poznávání našeho světa v rámci kulturního vývoje společnosti), přitom takový rozvoj schopností, který není na úkor nikoho druhého, ale je podmínkou plného rozvoje schopností všech, a současně je jako takový nejvýznamnějším faktorem ekonomického růstu a jako takový určuje i charakter tohoto růstu. Růstu založeného na vysoké inovační aktivitě,

kteří stále více snižuje závislost prostředků sloužících k uspokojování potřeb na materiálových a energetických vstupech, a to až k prahově nízkým hodnotám.

Otázkou je, proč toto řešení nevidí či nechce vidět velké množství lidí, kteří jsou vedeni touhou vyjadřovat se k obecným otázkám civilizačního vývoje. Je to tím, že uvízli v pasti omezeného vidění světa, které je vždy spojeno s představou o držbě či získání nějaké mocenské pozice, která umožňuje prosadit se na úkor druhého?

Zajímavé v této souvislosti již je samotné rozlišení způsobů spotřeby. Někteří autoři v souladu se společenskou realitou rozlišují různé typy životního způsobu. Například O. Roubal rozlišuje s odvoláním na autory zabývající se současným životním stylem dva základní typy hédonismu: *akční* „predátorský“ a *alternativní* hédonismu (Roubal, Zich, 2014). Predátorský hédonismus zdůrazňuje význam počítku štěstí, zábavného prožitku spojeného s něčím novým, prožitku, který nelze odkládat a který musí být rychle nahrazen podobným prožitkem novým. Tento typ hédonistické spotřeby charakterizuje: zážitek, okamžité uspokojení, instantní gratifikace, okamžitá spotřeba, bezohlednost, dokonalý spotřebitel. To je případ, kdy člověk rezignuje na hledání smyslu, nahrazuje existenciální dimenzi svého života spojenou se vztažením aktivity k cílovým situacím a neustálými přesahy tohoto vztažení, okamžitými prožitky z konzumace spotřebních statků.

Důsledným zastáncem alternativního hédonismu je výše uvedená autorka K. Soperová, která zdůrazňuje, že spotřební hédonismus nezvyšuje samotný pocit dlouhodobé spokojenosti člověka. (Soperová, 2014.) Alternativní hédonismus je naproti hédonismu predátorskému celkově ohleduplnější, úspornější, zohledňuje sociální a ekologické prostředí, je to rozvážnější typ spotřeby, zahrnuje ochotu plánovat a odkládat spotřebu. K alternativnímu životnímu stylu patří lidé, kteří hledají spokojenost a štěstí nejen v nákupu a spotřebě, ale také v dalších oblastech každodenního života. Vyznačují se tím, že jejich spotřeba standardních věcí a požitků, která je běžná u většiny společnosti, je redukována nebo je dokonce minimální.

Přitom z hlediska orientace na plný rozvoj schopností, tj. plné využití investiční příležitosti spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu vůbec nejde o to zříkat se prožitku, ale o rozvíjení prožitkového bohatství jako součástí všestranně se rozvíjejících schopností člověka, které zpětně působí na dynamiku a kvalitu ekonomického i celého společenského rozvoje. Tuto souvislost mezi lidským štěstím a ekonomickou efektivností "restriktivní" typu Soperové toto nikdy nepochopí. Rozdílů, které reálně existují v životním způsobu lidské populace, si všímá rovněž H. Librová. Alternativní hédonismus vymezuje jako obsahově jiný než je konzumní způsob života. Důsledně sleduje myšlenku ekologicky příznivého způsobu života, který je svého druhu alternativou spotřebního životního stylu predátorského typu. Jde vlastně o životní způsob, který je jakýmsi dobovým návratem k přírodě, založený na dobrovolné skromnosti. Librová nevyžaduje „úplný návrat k přírodě“, který fakticky, zejména hromadně, již není možný. Jde jí o odpovědnost každého člověka vůči přírodě, která znamená soucit se vším živým a uvědomění, že sami, každý z nás je součástí přírody. V tom vidí princip univerzálnosti lidské existence. I zde se setkáváme s určitou verzí restriktivismu, který bohužel napáchal, páchá a ještě napáchá velké škody.

K alternativnímu životnímu stylu patří lidé, kteří hledají spokojenost a štěstí nejen v nákupu a spotřebě, ale také v dalších oblastech každodenního života. Vyznačují se tím, že jejich spotřeba standardních věcí a požitků, která je běžná u většiny společnosti je redukována, nebo je dokonce minimální. Požadavek minima je základem spotřební teorie *minimalismu*. Jako určitý životní styl má své kořeny v oblasti umění, vznikl

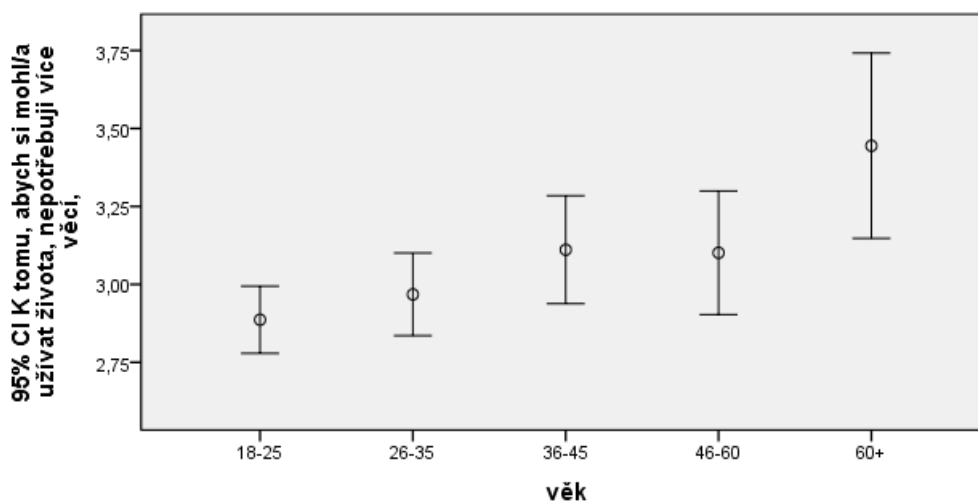
v polovině minulého století. Kritiky bývá spotřební minimalismus někdy označován jako módní trend ekonomicky zajištěných, tedy těch, kteří vědí, že si mohou cokoli materiálního kdykoliv zase pořídit (D. Brooks, 2001). Svůj status a identitu podtrhují vlastnictvím minima věcí ve špičkové kvalitě a až ikonickým designu. Minimalismus rozhodně však nepatří k mainstreamovým záležitostem soudobé společnosti. V naší výzkumné sondě byl posuzován výrok, který určitým způsobem identifikuje spotřební „minimalismus. S tvrzením *K tomu, abych si mohl/a užívat života, nepotřebuji více věcí*, souhlasí zcela, nebo z části 73 % dotázaných. Jak je zřejmé z následujícího grafu, tento postoj sdílí častěji starší respondenti. Je ovšem otázka, zda tento výrok skutečně měří minimalistické myšlení, zdá se, že spíše odráží reálnou vybavenost respondentů. Starší lidé mají většinou již většinu toho, co potřebují pro svůj život. Mají tedy blíže k ideji minimalismu. V současné době nemáme k dispozici dostatečné údaje o tom, jaký podíl obyvatel v naší republice žije tímto minimalistickým způsobem života. Pokud bychom ale vzali v úvahu výsledky výzkumu H. Librové, pak se jedná celkem o nevelký podíl obyvatel. Zásadní změny spotřebního životního stylu současné většiny západní společnosti cestou minimalistické spotřeby se patrně nedočkáme.

Je to taková záhada. Každý normální člověk má dlouhodobé potěšení z poznávání nového. Každý normální člověk má potěšení ze zdokonalování svých fyzických a intelektuálních dispozic (rekreační sportovní výkony, dobrá kondice, studium, procvičování myšlení různými typy her založených na použití úvahy či představitosti). Přitom teoretici odmítající konzumní hédonismus mají tendenci vnucovat člověku dobrovolné omezování spotřeby, místo aby mu nabízeli alternativu ve využití volného času k aktivitám, při kterých rozvíjí své schopnosti.

Obávám se, že v případě některých teoretiků je to "cíhání" na příležitost, že jednou, až získají moc, až se stanou součástí redistribuční moci, budou moci začít s restrikcí, budou mít možnost svou moc uplatňovat k omezování druhých. Musí to být hodně "slastná představa" budoucího.

Graf 6.3: Průměrná míra souhlasu s výrokem *K tomu, abych si mohl/a užívat života, nepotřebuji více věcí, než mám*

(Čím vyšší hodnota tím častější souhlas s výrokem)

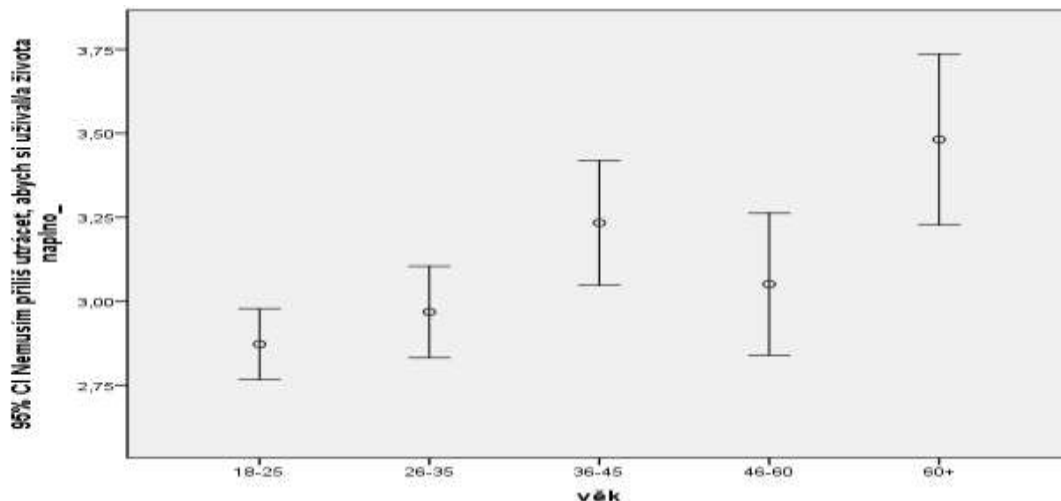

Zdroj: Vlastní zpracování

Současně také odpovědi na další výrok, který zjišťoval touhu po vlastnění věcí, ukazují jistou zdrženlivost (viz graf 6.3). V grafu se rovněž potvrzuje vliv rozdílné „vybavenosti“ respondentů pro užívání si života podle věku. Čím starší respondent, tím je vyslovován častěji souhlas s tímto výrokem. Nesouhlas celkově vyslovuje jen 25 % respondentů a o něco častěji ženy než muži.

Graf 6.4: Průměrná míra souhlasu s výrokem *Nemusím příliš utrácet, abych si užíval/a života naplno*

(Čím vyšší hodnota tím větší souhlas s výrokem)

Zdroj: Vlastní zpracování

Problém alternativního hédonismus spočívá ještě v dalších oblastech. Podle K. Soperové alternativní hédonismus neznamená odříkání a asketismus, nespočívá ani v definování tak zvaných „skutečných potřeb člověka“, ale spočívá v rozporuplných pocitech procesů vznikání lidských potřeb. Uvádí: *„Alternativní hédonismus tak není teorií o tom, co bychom měli potřebovat..., ale teorií, která se zabývá tím, co někteří spotřebitelé sami začínají zjišťovat o „anti“ nebo „kontra“ konzumeristických aspektech svých vlastních potřeb a preferencí“* (Soper, Fafejta, 2014, s. 375).

Spotřebitelé (někteří) sami dospívají k tomu, co jsou anti konzumní aspekty vlastní spotřeby, a předpokládá se, že se zachovají příslušným způsobem. Něco takového je ovšem v ostrém rozporu s celým procesem produkce a spotřebování, na němž je založena reprodukce současného společenského systému. Konkrétně je to také v rozporu se zájmy a strategií marketingu a marketingové komunikace, která by téměř okamžitě jakékoliv znejistění nákupu a potřeby propagovaných produktů, řešila účinným postupem. Alternativní spotřebitel není v zájmu marketingu. Alternativní hédonismus vyvolává určité naděje týkající se optimalizace spotřební společnosti. Soperová při tom odmítá jakékoliv nedemokratické a paternalistické snahy nastolení alternativního hédonismu. Píše: *„cílem je uvažovat nad hédonistickými touhami, které by byly hybatelem změn v prožívání nebo utváření potřeb, a nad dopady těchto tužeb na vznik nového politického mandátu, na základě kterého by bylo možno formulovat politiku sebekontroly nutnou pro trvale udržitelný život“*. Je tedy zřejmé, že dosažení žádoucí změny ve způsobu života soudobé společnosti se neobejde bez jisté

institucionalizace procesů prosazujících alternativní způsob života. To samo o sobě vyvolává další vážné otázky, kde jsou meze a jaké formy této institucionalizace jsou přijatelné, aniž by ohrožovaly liberálně demokratické hodnoty společnosti.

Řešení formou institucionální restrikce spotřeby je velmi problematické z hlediska základních hodnot společnosti. Naštěstí ani není nutné. Mnohem realističtější cestou je podpora tendencí k přirozenému pojetí spotřeby, tj. tomu, aby spotřeba (včetně vzdělávacích, relaxačních a rekreačních služeb) sloužila k nabývání, uchování a uplatnění lidských schopností.

Na závěr této části

S konzumní společností a potřebou pocitu blaha, radosti, či štěstí jako s faktickým stavem každodenního života lidí, který je možno nastolit, či ovlivnit pracuje cílevědomě marketingová praxe. Nabídka stále lepších a lepších nových a všech možných produktů sama o sobě navozuje u spotřebitele stav příjemného očekávání, vědomí toho co *mohu mít*, které se postupně mění v rozhodnutí: to *musím mít*. Nabídka produktů je doprovázena a podporovaná prostředky marketingové komunikace, jejichž konstrukce vychází ze znalosti očekávání nebo dokonce tvorby tohoto očekávání spotřebitele a rafinovaným způsobem podporuje jeho touhu vlastnit a užívat nabízený produkt. A nejen to marketingová komunikace umí zasít sémě nové potřeby. Zatím co zde diskutujeme o alternativním hédonismu, minimalismu, rozumné spotřebě atd. zuří ve veřejném životě bouře, která spouští nová a nová napětí mezi nabídkou a touhou vlastnit. V tomto textu jsme chtěli upozornit na dva problémy spojené s tím, co je nazýváno jako hedonistická spotřeba. Především jde o to, že spotřeba samo není jediným zdrojem hédonismu, ani jedinou možností dosažení lidského štěstí a spokojenosti. Druhý problém, což je jen druhá stránka předcházejícího, pak vidím v tom, zda je možné spotřební chování moderní společnosti svést do jakýchsi rozumných mezí. Zda tedy tak zvaný alternativní hédonismus je dosažitelný.

Je to možné, Ale ne tak, jak si Soperová představuje. Cesta restrikcí je nereálná a ve své podstatě perverzní. Mnohem lepší je formou vhodných reforem vytvářet podmínky pro to, aby investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidských schopností byly využívány podle míry jejich výnosnosti nezávisle na tom, kdo je jejich vlastníkem a komu patří investiční prostředky. Pak se do popředí dostává jiná otázka: Co tomu brání? Ekonomie produktivní spotřeby, jak jsme si ukázali, nalézá odpověď: Brání tomu fenomén investování do společenské pozice. Mj. podstatná část toho, co se jeví jako "hédonistická spotřeba" je forma investování do společenské prestiže, do okázalosti, do demonstrování majetkové převahy, a tím do následné ekonomické segregace společnosti.

Ve vztahu k teorii produktivní spotřeby je otázka nakolik ve „spotřební džungli“ soudobé společnosti je možné identifikovat, to co tato považuje za nedílnou součást většiny spotřebních procesů. Tedy především onu stránku spotřebních procesů, která vedle „prožitkového mechanismu“ obsahuje hodnoty a potenciál „budoucích výnosů“. Určité pochybnosti je možné vyslovit i ve vztahu k teorii alternativní spotřeby, zejména pokud jde o nezbytné procesy institucionalizace a jisté politické podpory pro jeho realizaci.

Alternativní spotřeba (alternativní vůči hédonistickému konzumu bez hranic jako samoučelu) není založena na restrikci. To je jeden z největších omylů některých současných teoretiků. Domnívají se, že negace přebujelosti spotřeby má podobu její restrikce.

Negací přebujelé spotřeby však není spotřeba redukována, ale spotřeba funkční, spotřeba podřízená tomu, čemu v historii vždy sloužila – přežití a rozvoji rodu. V tomto případě lidskému rodu, který má na základě rozvoje produktivity své činnosti poprvé v historii příležitost vytvořit podmínky pro plný rozvoj schopností každého, čím se vytvoří i nové společenské vztahy (protože to je možné jen v podmínkách, kdy plný rozvoj každého je podmínkou rozvoje vše ostatních) a uvolní nové produkční síly právě v podobě rozvoje produktivních lidských schopností. Výše uvedené je orientace vycházející z Marxova pojetí přírodně historického procesu (a jeho "Rukopisů "Grundrisse"" i Richtova pojetí role vědy (v "Civilizaci na rozcestí").

Pokud má někdo problém vytvořit si konkrétní představu o tom, o jaké reformy jde, tak jedním z konkrétních příkladů je taková reforma penzijního systému, která bude motivovat všechny účastníky společenského systému (především člověka samotného, ale i poskytovatele služeb zaměřených na nabývání, uchování a uplatnění lidských schopností) k prodloužení doby produktivního uplatnění v souladu s naplněním individuálního prožitkového bohatství, individuálního štěstí, a to dle individuálních psychických a fyzických dispozic každého. Přitom tak, aby každý krůček v daném směru kohokoli byl prospěšný pro každého dalšího člověka.

7. Aktuálnost odkazu epikurejského pojetí hédonismu

Úvodní poznámka

V návaznosti na „epikurejskou ekonomii“ se připomeňme přes dva tisíce let starou polemiku o podstatě lidského štěstí a smyslu života. Sociální realita se v éře pozdní modernity vyznačuje řadou bezprecedentních jevů (Roubal, 2014, s. 32), specifických fenoménů a složitých procesů, které utvářejí nové formy společenského života, kvality mezilidských vztahů, organizace výroby, produkce a spotřeby (Stillerman, 2015, s. 9). Dochází k proměnám prostorové a časové organizace života, vytvářejí se nové vzorce jednání a interakcí, objevují se nové způsoby výkonu moci (Thompson, 2004, s. 9). V neposlední řadě se v důsledku rozvolňování hierarchizujících struktur společnosti a procesu dezinstytucionalizace (Keller, 2008, s. 997), stále zřetelněji zesilují tendence uplatňování individualizovaných životních strategií, v nichž musí sociální aktéři neustále konstituovat a rekonstituovat své biografie (Beck, 1994, s. 13). Tvorba těchto biografii se odehrává v dynamice soudobého světa procesů globalizace, masové komunikace a deregulace, kdy se mobilita a změna stávají dominujícími atributy života (Mineva, 2007, s. 31). Identita člověka se tak stává výsledkem neustálého procesu konstrukcí a rekonstrukcí životního příběhu, připomínající autentické „umělecké dílo“, vznikající a potvrzující v aktech zvýznamňování a propojování fragmentů života v konkrétní smysluplný celek. *„Definujeme-li znovu sami sebe a snažíme-li se znovu uplatnit, vykonáváme tvůrčí destrukci. Každý den.“* (Bauman, 2010, s. 83) Ve svém souhrnu různé podněty vedou k takové životní strategii, ve které se více či méně konformně vytváří neuvědomovaný a měnící se soulad mezi spotřebou zaměřenou na rozvoj, uchování a uplatnění schopností na jedné straně, na druhé straně pak akceptování marketingově podporovaného konzumního typu spotřeby, které nese výrazné prvky okázalosti a přerůstání podoby pozičního investování. V tomto složitém procesu umírá, ale i znovuožívá přežití, rodí se, ale i ztrácí a ustupuje nové.

Hledání a (ne)nalézání smyslu žití a bytí

Pro mnohé jedince (zejména mladou generaci) může být verze života „ztrát a nálezů“ při hledání smyslu a perspektivy atraktivní a sympatická, slibující více mobility a flexibility, méně závazků a více volnosti. Někteří autoři v této souvislosti upozorňují na širší kulturní proměny společnosti, jejímž ústředním motivem se stává narcismus (Lach, 1978). Laschova koncepce „kultury narcismu“ či „narcistní společnosti“ je dále rozvíjena v řadě možných interpretací a revidována v různých filozofických či sociologicko-psychologizujících perspektivách (Fromm, 2000, s. 82-90). Narcismus má podle některých autorů představovat zcela novou formu individualizace, spoluutvářející soudobý étos uvolněného hédonismu a emocionálního konzumentství (Petrušek, 2006, s. 205). Laschova teorie „kultury narcismu“ dále získává nové významy v pozdně moderních podmínkách života společnosti, v níž se zřetelně prosazují hédonistické životní postoje, úzce propojovány právě s narcismem, posilovaným nejen rozvojem informačních technologií nebo aktivitami na sociálních sítích, ale i expanzí individualizované spotřeby podporované emocionálním marketingem.

Jde však o narcismus v podobě spíše „sebeposedlosti“ než „sebelásky“, odrážející se v přehnané starostlivosti v péči o vlastní tělo, vzhled a fyzický projev či v úzkostném „sebesledování“ niterných pocitů. Převažují názory, že hédonismus je životní

hodnotou, naplňovanou subjektivními a sobeckými zájmy dosahování vlastního blaha a smyslových potěšení v prostředí konzumních příležitostí psychologizované spotřeby (Toffler, 1990, s. 220).

Jen málo pozornosti se při tom věnuje otázkám toho, jestli se vedle konzumního typu hédonismu s narcistními rysy, realizovaného podle scénářů zážitkové ekonomiky, neobjevují i jiné, alternativní formy hédonistického přístupu k životu. Ty se mohou konstituovat v opozici k této dominantní a v konzumních společnostech široce sdílené jeho komercializované verzi, založené na tezi trvalého růstu produkce a spotřeby.

Cílem této kapitoly je upozornit na problém, objevující se v řadě teoretických a empirických studií, v nichž je hédonismus bez hlubší kritické reflexe ztotožňován či zaměňován s neomezovanou spotřebou a komercializovaným životním stylem. Snažíme se vysvětlit, že tento přístup vymezování hédonismu není korektní a neodpovídá ani realitě každodenního života, neboť hédonismus není praktikován v jediné své variantě konzumního typu, ale i formě alternativní, které se ve vědeckém diskurzu věnuje doposud jen malá pozornost. Hédonistické hodnoty se totiž nevyznačují výhradně jen predátorským konzumerismem, ale v různých formách a postojích orientují k hodnotám více kreativním, méně sobeckým a více ohleduplným, úspornějším a racionálnějším, citlivějším a smysluplnějším. Pozornost zaměřujeme dále k fenoménu ambivalentního charakteru soudobé spotřební kultury, odrážejícího se v řadě sociálních jevů spojených s akty spotřeby a konzumními praktikami, zahrnující i hédonistické postoje (Roubal, 2017, s. 220-221). Tuto skutečnost vysvětlíme právě na příkladu hédonismu, který může nabývat v ambivalentním prostředí spotřební kultury duální (polární) rozměr v situaci, kdy zintenzivňování jedné jeho polohy v podobě nevázaného požitkářství může postupně vyvolávat zcela opačné síly a protichůdné reakce, modelující paralelně koexistující životní praxi, založenou na zcela odlišných postojích a projevech. Právě na některé aspekty duality různých forem hédonismu se zaměříme v dalším textu.

Život v době ambivalence a polarita reality

V sociologickém diskurzu pozdní modernity se objevují i nejrůznější snahy pojmenovat či označit soudobou společnost, jež se v posledních desetiletích odpoutala od principů fungování průmyslové modernity, postupně konstituovala a rozvíjela nové principy sociální existence a předurčila zatím jen těžko předvídatelné směry dalšího vývoje v proudu rychlých změn globálního světa. Teoretické snahy vhodného označení soudobé společnosti jsou v podstatě snahou identifikovat a explicitně vyjádřit některý z dominantních aspektů či prioritních atributů života společnosti, věrohodně zachycujícího jeho esenciální podstatu (Petrušek, 2006, s. 23-24). Podle Kumara jsou tyto snahy na straně jedné výrazem neomezované plurality přístupů, na straně druhé projevem tendencí konvergence, sjednocování a nalézání univerzálního (Kumar, 1978, s. 197). Podobně jak lze v pluralitě těchto přístupů identifikovat stovky rozličných koncepcí a perspektiv pozdně moderní společnosti, často zcela protikladných a protichůdných, tak i v hledání univerzálně fungujících principů a sjednocujících prvků života společnosti je situace podobně nepřehledná. Přesto můžeme konstatovat, že určitá míra shody analytiků pozdně moderní společnosti - například Becka, Giddense, Baumana nebo Lipovetského - existuje v přesvědčení, že životy v pozdně moderní situaci neustále oscilují mezi vzájemně neslučitelnými podněty a protikladnými silami, jako jsou angažovanost a pasivita, nápodoba a invence, rutina a spontaneita či jistota a svoboda (Bauman, 2010, s. 91).

Podle Lipovetského je „každá skutečnost ambivalentní“ (Lipovetsky, 2013, s. 48). Přisuzuje tím pozdně moderní společnosti charakter, který má být typickým rysem soudobého života konzumních společností, pronikajícím do řady oblastí lidského života v podobě nejrůznějších paradoxů. Podle Robertse se například v blahobytných společnostech rostoucí životní úrovně, materiálního zajištění a expanze konzumních příležitostí nedostavuje na místo očekávané životní spokojenosti a štěstí, ale spíše rozčarování, zklamání a úzkost (Roberts, 2015, s. 10). Ambivalencí by měl být zasažen nejen veřejný prostor, ale sféra soukromého a intimního života. Tento jev je například zřetelně vidět na mnoha individuálních postojích, ukotvených v různě extrémních polohách posedlosti zdravého životního stylu, sebekontroly a sebezpozorování, v němž souběžně identifikujeme patologické projevy individuálního chování, zahrnujícího nadměrnou spotřebu, nevázanost, lhostejnost a totální absenci sebekázně a smyslu pro zodpovědnost. Můžeme tak pozorovat současný růst individualismu, zesilování významu smyslovosti a emocionality při zachování existence zodpovědného ducha, orientovaného na budoucnost, odolávajícího impulsům okamžitého uspokojování. Čím více se šíří zodpovědné chování tak stoupá i nezodpovědnost, samostatnost je doprovázena infantilizací, lidé méně poplatní ideologiím se snadno a rychle stávají stoupenci módních trendů, otevřenost se doplňuje s ovlivnitelností, kritičtější myšlení s povrchností, skepse s naivitou, co je osvobozující, stává se současně i zdrojem zneklidnění a nejistoty (Lipovetsky, 2013, s. 28).

Filozofický hledisko se na rozdíl od sociologizujících teorií vysvětlujících ambivalentní prvky sociální reality v této souvislosti spíše orientuje na problém polarit reality (Komárek, 2015, s. 39-41). Percepce světa má ve filozofické perspektivě vyznačovat polaritou, respektive přirozenou tendencí myslet a vnímat realitu a rozumět aspektům vnějšího světa v podobě protikladů (hmota x duch, dobrý x zlý, pravda x lež, odvaha x zbabělost, moudrost x hloupost...).

Jeden z podstatných rysů postmoderní éry je ukotven v symbióze principů, generujících protikladné síly, současně podporující jak hodnoty individuálních svobod a autonomie tak i závislosti a omezení. Jde o to, že řada protikladných a vzájemně si odporujících sil v důsledku nevytváří statický soubor opačně působících a vzájemně dichotomických světů, ale dynamickou a vzájemně propojovanou komplexní realitu vztahů, v níž se polarit mohou sjednocovat a slučovat v souběžně koexistující „hybridní“ celky. Například hodnoty individuální svobody tak mohou být současně prožívány za přítomnosti pocitů nových forem závislosti a limitů, aniž by tento prožitek musel být nutně naplňován buď jen prvním, nebo druhým případem. Tento jev lze identifikovat na příkladu archaických indoevropských jazyků, kdy jedno slovo původně označovalo oba konce téhož polárního páru – latinsky *altus* (vysoký i hluboký), *farmakon* (jed i lék), *hagios* (svatý i ohavný) (Komárek, 2015, s. 39-41). Tomu převedeno do sociologického myšlení lze rozumět i tak, že současná společenská situace v podmínkách pozdní modernity *de facto* funguje na strukturách tvořených polaritami protikladných vlastností vzájemně působících sil, konstituujících zcela specifickou sociální realitu. Vedle konzumního požitkářství a bezstarostnosti se souběžně objevují projevy strachů a úzkostí nebo vedle lehkovážné hravosti života a odlehčenosti se rodí obavy, zranitelnost a nejistota.

Podobně i hédonismus jako významná součást soudobé spotřební kultury a výraz hypertrofujícího individualismu pozdní modernity má charakter polarit. Na straně jedné jde o životní postoje vyjadřující principy neomezeného individualismu, sobectví a narcismu, ztrátu sebekontroly, orientace na pomíjivou okamžitost zážitků a instantní uspokojování smyslových vjemů či neochotu k převzetí zodpovědnosti a závazkům za sebe a za jiné. Na straně druhé se v hédonistických praktikách odrážejí protichůdné

tendence zodpovědnosti, opatrnosti, střídmosti, dobrovolné skromnosti, životního minimalismu a další sociálně, eticky a environmentálně citlivé praktiky života, sledující principy slasti a jejich dosahování v antikonzumních postojích. Jistě by nebylo správné přisoudit jen jedné z částí polárního páru hédonismu ontologický statut a vnímat druhou stranu polarit jen jako sekundární a druhotně odvozenou z protikladné strany polární dvojice.

Podle Lipovetského jde o paralelně koexistující světy oslavující jak individuální rozkoše, marnivost a blahobyť, tak i morální zásadovost a principy občanské společnosti toužící po řádu a umírněnosti (Lipovetsky, 2001, s. 67), což Lipovetsky označuje termínem „ekologický hédonismus“ (Lipovetsky, 1997, s. 242). Naopak lze předpokládat, že hédonismus může být (a zřejmě i v mnoha situacích je) prožíván ve své dualitě polarit souběžně, podobně jako si lze souběžně užívat podobně protikladných vztahů, jako je utrácení a šetření peněz, odloženou spotřebu a impulsivní nakupování nebo estetické hodnoty „vysokého“ umění a vulgární projevy „nízké“ kultury.

Důležitou vlastností systému polární percepce reality je skutečnost, že polární myšlení vede někdy k paradoxům v případech, kdy energie investovaná do podpory či zvýznamňování jednoho ze dvou polárních složek, může směřovat v konečném důsledku k pravému opaku původního snažení. Snahy posilovat jednu z polarit, tak může znamenat její paradoxní oslabení při současném (a nechtěném) vyvolání opačné reakce (např. sexuální revoluce 60. let 20. století přechází v nové formy puritánství, intenzivní léčba antibiotiky plynule přechází ke zvýšení antibiotické rezistence bakterií apod.).

To může být inspirací i pro dualitu hédonismu, kdy marketingovým průmyslem intenzivně, systematicky a dlouhodobě podporovaný těkavý a neomezovaný konzumerismus zážitkového hédonismu, může vést k alternativním postojům umírněného a střídlivějšího hédonismu eticky, sociálně a ekologicky zodpovědnější spotřeby. To si dále přiblížíme na příkladu duality antického pojetí hédonismu a jeho odezvy v podobně duálním modelu soudobé éry pozdní modernity.

Dualita hédonismus jako etického směru v antickém pojetí Aristippa a Epikura

Soudobé sociologické a psychologické přístupy zpravidla hédonismus, v podobně vymezeném diskurzivním pojetí, jednoduše ztotožňují či zaměňují s moderním konzumerismem a komercializovaným životním stylem (Alba, Williams, 2013, s. 2-3). Hédonistické životní orientace jsou v této perspektivě typické usilovným dosahováním spotřebních hodnot, povrchních zážitků a pomíjivých slastí, doprovázeny neklidem a těkavostí, touhou po dobrodružství, nezávislostí a mobilitou, trvalém mládí a zdraví (Lipovetsky, 2007, s. 47). V konzumním pojetí hédonismu se při tom uplatňují sebestředné postoje hypertrofujícího individualismu, agresivní prosazování osobních preferencí a spotřebitelských příležitostí, iniciovaných marketingovým průmyslem posilujících přesvědčení, že hodnota člověka je odvozována od jeho stále rostoucího podílu na spotřebě. Život v obklíčení slávou a leskem objektů je natolik svůdný a lákavý, že vyvolává dojem toho, „že rozkoše nikdy nekončí, lze je stále stupňovat a mít znovu a znovu, každý musí mít požitek, kdo to neumí, stydí se za sebe“. (Bělohradský, 2009, s. 203)

V odborném diskurzu je konzumní typ hédonismu často zatížen kritickým akcentem morálně – etických apelů a hodnocení, v radikálnějších verzích hodnotově-normativních výkladů označován jako „*signum diabolicum*“, představující potenciál destruktivních sil ohrožující sociální a psychologický rozměr lidské existence a

v konečném důsledku degradující pocity životního štěstí a spokojenosti (Soper, 2007, s. 205–207). Papež František v novoročním poselství 1. ledna 2018 vyzval všechny lidi dobré vůle, aby neztráceli naději v lepší svět. Při této příležitosti během mše ve Svatopetrské bazilice zmínil, že předpokladem zachování vnitřní svobody člověka je odmítnutí „*lepkavé banality konzumu*“.

Papežovo novoroční poselství varující před konzumními postoji k životu má ovšem hlubší a metodami ověřenou vědeckou oporu v řadě empirických studií upozorňujících na skutečnost, že egoisticky orientovaný vztah k nadměrné spotřebě konzumních cílů, záliba v povrchních a krátkodobých zábavách a radostech poháněná hédonickými životními preferencemi, nevede k očekávaným pocitům štěstí a pozitivním životním prožitkům, ale naopak k pocitům izolace a osamění a novým formám nesvobody (Mauss a kol., 2012, s. 908-912). Badatelé se i v dalších empirických studiích snaží ověřovat hypotézu, že sebestředná podstata hédonismu má spíše tlumit pocity štěstí a životní radosti, zatímco v orientacích a citlivosti na potřeby sociálního okolí, aktech vlastní štědrosti a velkorysosti, zesilují pozitivní pocity duševního blaha a uspokojení (Adler, Dolan, Kavetsos, 2017, s. 60-73). Hédonismus je zpravidla zachycován jako neklidný, impulsivní a těkavý životní styl, typický nízkou mírou sebekontroly, zejména pak odmítáním omezujících limitů zabraňujících spontánnímu uspokojování materiálních a emociálních potřeb (Klaka, Allgayer, 2007, s. 50-57). To vede některé autory k přesvědčení, že hédonistická záliba v intenzivním a neomezovaném hromadění zboží a koncentraci zážitků, včetně nákladného pořizování luxusních produktů, vede k paradoxnímu snižování pocitů životní radosti a štěstí. Tuto tezi podporují i některé další empirické studie zaměřené na sledování vztahu míry prožívaného štěstí a materiálního luxusu (Okulicz a kol., s 121-141).

Můžeme však hédonismus jednoduše ztotožňovat s těkavým a neklidným konzumerismem postmoderní epochy soudobé spotřební kultury? Lze snad hédonismus jednostranně redukovat na soubor hodnot a postojů, orientovaných směrem konzumního požitkářství a neomezované spotřeby? Nebo je spíše podstatou hédonismu jeho ambivalentní charakter identifikovatelný již v antickém Řecku? Představuje hédonismus jen aktivní a impulsivní životní postoje orientované k dosahování vzrušujících zážitků a emocionálních slastí nebo může být současně i umírněnou a méně dramatickou životní strategií založenou na hodnotách klidu, skromnosti a dalších transcendentních hodnotách přesahujících bezprostřední smyslovou zkušenost?

Podle Librové je dnešní konzumerismus s hédonismem ztotožňován neprávem, protože nezná jeho základní hodnotu – „*míru věcí a klid*“ (Librová, 2007, s. 7). Librová připomíná původní myšlenkové zdroje a zaměření hédonismu formovaného v antické filozofii ve 4. st. př. n l. Hédonismus úzce souvisel s eudaimonismem, představující v antice sjednocující etický směr, sledující nejvyšší hodnotu antického člověka, kterou bylo štěstí. Podle etického příkazu eudaimonismu měl člověk vždy a za všech okolností jednat tak, aby byl šťasten (Neff 1999:100). Šťastného života se mělo dosahovat životem ctnostným, což ovšem rozdělvalo antické filozofické školy v tom, jak štěstí definovaly a v jakém druhu lidského jednání viděly prvky ctnostného života. Odpověď na to, co je štěstí a v čem spočívá ctnostný život, hledala i kyrénská filozofická škola v principech hédonismu.

Hédonismus původně představoval názor, podle něhož je nejvyšším cílem a motivem člověka dosáhnout slastí v podobě smyslových rozkoší. Hédonismus byl programem egoismu, jenž má v antické tradici dvě různé, v mnoha ohledech protikladné historické podoby. V radikálnějším pojetí Aristippa byla podstata hédonismu ukotvena

v maximalizaci tělesných slastí a okamžitém uspokojování rozkoší těla. Cílem veškerého lidského jednání je dosahování slastí, čemuž je přizpůsobena i lidská racionalita, instrumentalizovaná motivacemi libostí a nelibostí. Smysl životní praxe se měl podle Aristippa odehrávat v neustálém kalkulu slastí a strastí - „*Who dies with the most toys, wins*“ (Edge, Groves, 2007). Aristippos vysvětloval kvalitu pocitů a míru jejich intenzity pomocí metafory pohybu moře: mírný a harmonický pohyb mořských vln ztotožňuje se slastí, rozbouřené moře se strastí, klidné moře je stavem bezbolestnosti a nepřítomnosti rozkoše (Neff, 1993, s. 26). Aristippos klid odmítal, považoval jej za zhoubu a doporučoval pohyb mírný, tedy libost, kterou lze hledat pouze v přítomných okamžicích života. Rozkoš chápal jako tělesný stav smyslového prožívání, která nesnese odkladu a musí být vzhledem k nejisté budoucnosti přístupná co nejrychleji v dané konkrétní chvíli. Princip slastného života se v Aristippově pojetí řídí pravidlem „*hic et nunc*“.

Zatímco Aristippos obhajoval formu aktivního a impulsivního hédonismu naplňovaného změnou, pohybem a dramatičností, Epikurovo svým způsobem konkurenční pojetí hédonismu reprezentovalo odlišný model dosahování životního štěstí v poloze daleko klidnějšího a plynulejšího životního běhu, založeného na minimalizaci změn a otřesů a klidné harmonii vášní (ataraxia). V této umírněnější formě hédonismu byla slast přeorientována na duševní harmonii, životní vyrovnanost, umírněnost, rozvahu, střídmost a klid. Epikureismus byl na rozdíl od hédonismu Aristippa programem celkově skromnějším. Jeho umírněnost spočívala v návodech na spokojený a klidný život, nezávislý na motivech nákladného, okázalého života hojnosti a neustále akcelerace tělesných slastí, ale hodnotách hlubších, spočívajících v okolních krásách světa, přátelství, harmonii soukromého života, ale významně určovaný i uměním vyhýbat se utrpení. V některých momentech se však epikureismus volně prolínal s některými motivy Aristippovy etiky, zejména pak v silném akcentu na solitérní životní postoje a odmítání jakýchkoli vnějších závazků a angažování mimo universum vlastního mikrosvěta. Epikurejství bylo filozofií soukromého života. Epikurejci například nedoporučovali angažování ve veřejném životě, nabádali k samotářství, uzavřenosti a skepsi vyjadřovali i k projevům vlastní solidarity a zájmu o druhé lidi pramenící z nedůvěry v to, že by se podobné postoje setkaly s adekvátní odezvou a vrátily v pozitivním významu takto investovanou energii a čas. Život se měl žít ze dne na den a člověk by neměl pátrat po jeho hlubším významu. Nutno poznamenat, že podobná doporučení lze nejspíše uplatňovat v universu zbaveném smyslu nebo identifikovat jako určitý projev úpadku civilizace (Sacks, 2011, s. 34).

Rovněž i časová perspektiva Epikurovi formy hédonismus doznala změny. Nebyla orientována pouze přítomností, ale měla i výrazný přesah do minulosti a budoucnosti. Důležitá byla pozitivní perspektiva do minulosti a vysoká orientace na budoucnost, která podporovala schopnost odolávat přítomným pokušením a zneklidňujícím impulsům svádějících orientovat mysl k těkavým okamžikům života. Přístup k životu měl být racionální a rozvážný, blaženost zde nespočívala ani tak ve smyslových rozkoších těla, ale zejména v požitcích duše. Dosažení šťastného života mělo být v duchu epikureismu ohrožována rostoucími životními nároky a potřebami, touhami po majetku, zážitcích a zábavě, proto se doporučovala lhostejnost ke krásným a příjemným věcem světa.

Antický odkaz epikurejství v podobě alternativního hédonismu pozdně moderní doby

Antické pojetí hédonismu se vyznačuje ambivalentní podstatou, vyjádřenou v paralelně koexistujících filozofických školách Aristippovi a Epikurovi myšlenkové tradice. Tento odkaz se v moderním myšlení postupně vytratil, přičemž se hédonismu běžně přisuzuje pouze redukovaný význam a neúplný smysl, ztotožňovaný s hodnotami požitkářského konzumerismu. Hédonismus slučovaný s dnešním konzumerismem totiž postrádá většinu zásadních atributů tvořící základ epikurejské tradice, chápající hédonismus jako dobrovolně skromný a střídmy život, sledující míru věcí a klid. Je snad epikurejské pojetí hédonismu natolik vzdálené dnešním trendům životního stylu, že jeho tradice nezískala v současném sociologickém diskurzu pevnější pozici a zůstává pouze ve stínu dominantního přesvědčení, že hédonismus lze nejspíše odvozovat od míry spotřeby konzumních hodnot? Stala se snad epikurejská varianta hédonismu v dnešních podmínkách natolik neaktuální, že se prosazuje převážně jen jako synonymum konzumního požitkářství? Zřejmě nikoli. Pokusíme se proto ukázat, že hédonismus v pozdně moderní době vykazuje podobně jako v antické tradici ambivalentní rysy a projevuje se v různě protikladných a rozporuplných modalitách života. Přiblížíme dvě možné formy hédonismu, konstituované v podmínkách spotřební kultury pozdně moderní společnosti. V prvním případě přiblížíme variantu predátorského hédonismu a jeho těsnou vazbu k Aristippově filozofické škole, v druhém případě představíme alternativní hédonismus jako modifikovaný a adaptovaný návrat k epikurejské tradici hédonismu.

Konzumní hédonismus současného typu se na rozdíl od epikurejské verze hédonismu, vyznačuje aktivitou, impulsivitou, neklidem a zejména přesyceností, kde platí, že „*dost není nikdy dost*“. Dnešní konzumní hédonismus je v mnoha ohledech rozhodně vzdálenější Epikurově verzi hédonismu a přeci jen o něco bližší principům hédonismu v podání Aristippa. Zatímco je Aristippova teze o maximalizaci tělesných slastí bližší axiomu „More is Better“ současně odpovídající realitě dnešního hédonistického konzumenství, je umírněný a skromnější model epikurejského hédonismu bližší axiomu „Less is More“, odporující samotným principům hédonického životního stylu definovaného rostoucí spotřebou. Paradoxně právě v tomto rozdílu však vidíme jisté důvody k oprávněnosti používání hédonismu, k označování, popisu a vysvětlování některých současných jevů, spojených s konzumenstvím.

Současné teorie hédonismu, reprezentované zvláště texty K. Soper (2008, s. 567–587) nebo J. Schor (2016, s. 7-22) totiž zřetelně reflektují ve svých přístupech ty jeho atributy, které charakterizují některé typické prvky vlastní etice epikurejství, tedy skromnost a jistou zdrženlivost v dosahování materiálních hodnot. Objevují se zde první snahy nabídnout inovativní pojetí tzv. *alternativního hédonismu*, představující zatím jen nedostatečně rozvinutou, ale za to originální a otevřenou platformu kritiky konzumního hédonismu. „*Alternativní hédonismus je teorií, která se zabývá tím, co někteří spotřebitelé sami začínají zjišťovat o 'anti'- nebo 'kontra'- konzumeristických aspektech svých potřeb a preferencí*“ (Soper – Fafejta, 2014, s. 377).

Podobně jako se postupně vymezilo epikurejství jako zjemnělá forma původní formy dravého hédonismu, i dnes se konstituuje alternativa hédonistickému jako opačná strana polarit konzumenství predátorského typu. Alternativní hédonismus zachycuje řadu rozporů a rizik uvnitř samotných praktik konzumního hédonismu, zpochybňuje mechanismy jeho společenské podpory i konkrétní efekty v sociální, etické, environmentální i psychologické rovině lidské existence. Podobně jako dříve epikurejství, tak dnes alternativní hédonismus akcentuje principy střídmeho,

umírněného, rozvážného a ohleduplného života, aniž by však rezignoval na životní motiv „enjoyment“. Epikurejství, stejně jako alternativní hédonismus, nepředstavují asketické programy, naopak, uvědomují si potenciál životních slastí tam, kde jsou cesty k těmto slastem dostupnější a nenáročnější. Umění je však tyto cesty hledat, odvaha se po nich vydat a dostatečně využívat potenciál slastí lemující tyto cesty. V pojetí alternativního hédonismu tak například lze maximalizovat životní potěšení minimalizací investic času, energie a osobního snažení k dosahování těch cílů, které jsou v logice konzumenství a marketingové podpory považovány za spolehlivé zdroje potěšení, životních slastí a trvalejšího uspokojení. Alternativní hédonismus totiž předpokládá kreativitu a odvahu, být (epikurejsky) lhostejný, k marketingem iniciovaným prchavým cílům komerční spotřeby, což může člověka osvobodovat a uvolňovat jeho kapacity směrem k činnostem, vedoucí k vyšší míře osobního uspokojení a radosti ze života. Jde o kreativitu, vedoucí k takové každodenní praxi a životním orientacím, přibližující aktéry k naplňování axiому „Less is More“, v němž budou schopni prožívat zalíbení a hledat další priority osobních zájmů. Jde tedy o *míru věcí*. Alternativní hédonik se kreativně vyhýbá reálným i potenciálním útrapám a utrpení tím, že se dobrovolně vzdává étosem konzumenství zmutovaného axiому „More is Better“, definovaného uspěchanou, stresující, nákladnou a vyčerpávající snahou udržet (ideálně zvyšovat) tempo spotřeby, kde platí heslo „No Limits“. Nestojí ve frontách, nečeká na slevy, nelistuje v katalogích cestovních kanceláří. Hledá pomalejší životní tempo a luxus konzumních statků nahrazuje zdrženlivou spotřebou a odloženou gratifikací. Alternativnímu hédonismu tedy nechybí, stejně jako nechyběl ani epikurejství, vedle *míry věcí* i *klid*.

Nejde jen o to, že současné sociologické přístupy k hédonismu tento pojem obsahově naplňují těmi atributy, které lze v jisté míře dohledat jako charakteristické rysy odpovídající jak původní Aristippově verzi hédonismu (konzumní – predátorský hédonismus), tak pozdější verzi Epikurova hédonismu (alternativní – kreativní hédonismus). Hédonismus původně jako filozofická škola a etický směr a dnes jako forma životního stylu a stabilnější součást hodnotových struktur rovněž sledují stejný motiv života - lidské štěstí. Hédonismus tak otevírá prostor k teoretickým i empirickým analýzám lidského štěstí, okolnostem jeho dosahování, prožívání a udržování (Veenhoven, 2003, s. 437-457).

Na závěr této kapitoly

Teoretický diskurz spotřební kultury se doposud jen minimálně rozvíjí v oblasti identifikace a objasňování možných ambivalentních projevů, generovaných mechanismy konzumní společnosti a spotřebního stylu života. Spotřební kultura není jen komplementem procesů zajišťujícím kontinuitu lidského společenství, prostřednictvím sdílených artefaktů materiální kultury a interakcí a interpretací symbolických světů znakových systémů, ale i dějištěm aktivity, změn a pohybů, generovaných v hmotné i nehmotné dimenzi života společnosti. Jde o to, že toto prostředí událostí a aktivit je v podmínkách pozdní modernity stále méně přehledné a předvídatelné, o to více však extenzivní a rozporné, plné paradoxů a konfliktů.

V rámci diskurzu spotřební kultury se rozvíjejí i různé teorie hédonismu, zpravidla ztotožňované s orientacemi na konzumní hodnoty a akcelerovanou spotřebu. Hédonismus při tom nelze podobně jednoduše, jednoznačně a staticky zaměňovat s moderním konzumerismem a těkavostí spotřebitelů, hledajících zdroje životního potěšení a radostí ve stupňujících a zintenzivňujících aktech nakupování a pořizování věcí a služeb. V ambivalentním prostředí polárního rozlišování různých aspektů světa,

nelze ignorovat (a to již od antické tradice) paralelně koexistující hédonistické praktiky, založené v mnoha ohledech na protikladném hodnotovém systému umírněnosti, dobrovolné skromnosti, sebeovládání, sebereflexi či kreativním hledání a vytváření alternativních modelů spokojeného a smysluplného života, naplňovaného spíše hodnotami mezilidských vztahů, klidem a tvořivou seberealizací, než hromaděním věcí, pořizováním služeb, povrchní a často jen pasivní zábavou.

Hédonismus tak lze chápat jako proces současného růstu individualismu, zesilování významu smyslovosti a emocionality a zachování existence zodpovědného ducha, orientovaného na budoucnost, odolávajícího impulsům okamžitého uspokojování.

8. Některé aktuální aspekty teorie nadhodnoty

Úvodní poznámka

Do přípravy monografie zasáhla v poslední fázi celosvětová pandemická krize vyvolaná novým typem viru, na které lidstvo dosud nemá vytvořené protilátky. Na rozdíl od běžných typů chřipky se nemoc COVID-19 šíří daleko rychleji, zamořuje rozsáhlejší oblasti a vykazuje větší počet úmrtí. Z hlediska našeho zkoumání obnažila problémy současné světové ekonomiky spočívající v tom, že trh nedává správné signály nejen v oblasti rozdělování, ale i alokace zdrojů. Současný systém proto umožňuje, že zatímco místa luxusní demonstrativní spotřeby zejí v důsledku zavření hranic a zákazů shromažďování prázdnou, nedostává se kapacit pro výrobu něčeho tak jednoduchého, jako jsou běžné zdravotní ochranné pomůcky.

Autorský kolektiv se dlouhodobě zabývá tímto problémem a snaží se hledat cesty, jak upravit přerozdělování i alokaci prostředků tak, aby lépe odpovídala celospolečenským potřebám a veřejnému zájmu. Jako hlavní cíl výzkumu vidí posílení zdrojů pro aktivity související s všestranným rozvojem člověka a snaží se odhalit příčiny, které tomu brání. Vztah bohatství a chudoby s hlavním směrem výzkumu úzce souvisí.

Jednou z koncepcí, která se pokusila odpovědět na otázku, co je příčinou rozdělení společnosti na bohaté a chudé, jaké problémy tím vznikají a jak je řešit, je Marxova teorie nadhodnoty. Ve své době šlo o nejpropracovanější a nejvíce sdílený koncept, který v určitém smyslu slova prošel i praktickým ověřením. Jednak jako souhrn idejí, které mohou být kolektivně sdíleny a stát se oporou společenského hnutí, jednak jako opora praktické změny společnosti a jejího budování na novém základě.

Seriózní hledání odpovědi na otázku, co je příčinou rozdělení společnosti na bohaté a chudé, jaké problémy to může vyvolat a jak je řešit, nemůže obejít kritické zhodnocení této teorie, a to jak z hlediska teoretických diskusí, kterými teorie nadhodnoty prošla, tak i z hlediska pokusů o její praktickou realizaci.

Současně s tím je nutné respektovat i to, že teorie nadhodnoty má potenciál vlastního rozvoje, prošla od doby svého vzniku četnými odbornými diskusemi a bylo by metodologicky nesprávné porovnávat se současnou realitou a současnými poznatky její zastaralé verze, případně nevyvinout určitou snahu k tomu, aby byla v souladu se současnými poznatky dále rozvinuta.

Základní teoretická východiska teorie nadhodnoty

Podle pracovní teorie hodnoty přebytek nad náklady vzniká díky schopnosti pracovní síly vytvořit hodnotu větší, než je hodnota nákladů (pracovní síly, spotřebovaného materiálu a přenesené části hodnoty použité technologie) – nadhodnotu. Při tržní realizaci zboží nadhodnota nabývá podoby (hrubého) zisku, který si přivlastňují vlastníci podniku, další kapitalisté podílející se na realizaci a stát ve formě daně. Hodnota pracovní síly je dána společensky nutným množstvím práce potřebným k reprodukci pracovní síly, ale hodnota výrobku (služby) je vyšší o přidanou hodnotu vytvořenou pracovní silou. Tento rozdíl umožňuje dodatečný bezpracný zisk majitele i v případě, že on sám v podniku pracuje (jeho výdělek je vyšší než hodnota jeho pracovní síly).

Uvedený a stále platný výklad (Marx, kapitola 5–10) lze doplnit o jeho marginalistickou podobu, kde podstatou problému vykořisťování je nerovná směna na trhu práce, kdy majitelé výrobních prostředků stojí proti pracovní síle v roli monopolisty, který může hýbat s cenou pracovní síly, aniž by se snižovala poptávka po zaměstnání, z čehož

vyplývá nutnost organizování zaměstnanců za účelem vytvoření částečné protiváhy a státního pracovního zákonodárství jako antimonopolního opatření.

O hodnotě i nadhodnotě lze mluvit pouze ve vztahu ke zboží, k tržní realizaci výrobků a služeb. Jinak hodnota ve smyslu teorie nevzniká, jakkoli mohou mít výsledky práce či přírodních procesů nerealizované na trhu svoji cenu. **Hodnota představuje objektivní, na subjektu nezávislou stránku procesu výroby zboží, je základem pro stanovení ceny, ve které se již projeví ve větší či menší míře subjektivní preference spotřebitelů. Cena je tedy syntézou objektivního a subjektivního v hodnototvorném procesu, objektivizovanou formou jejich vzájemného vztahu (Marx, kapitola 1).** Žádný ekonom nevysvětlí bez použití kategorií pracovní teorie hodnoty, proč jogurt, který mohu preferovat před hovězím steakem, stojí jen něco málo přes 10 korun, zatímco steak o mnoho více, ačkoli mně jako spotřebiteli může jogurt přinést větší chuťový prožitek. Jakmile začne operovat náklady, nutně se dostane k faktoru pracovního času, ať už si to připustí či nikoli.

Cena je také viditelným, jevovým projevem hodnoty. Proto s ní také v ekonomických analýzách zcela vystačíme. **Hlavní význam pracovní teorie hodnoty proto zůstává v odhalení procesu výroby nadhodnoty, tj. že lidská pracovní síla dokáže vyrobit více než je její hodnota.** Z kvalitativního hlediska je zcela lhostejné, zda jde o vysoce sofistikovanou produkci inovací nebo primitivní pracovní postup neměnný v čase. Rozdíl je jen v kvantitě.

Již v tomto jednoduchém určení je ovšem určitý problém. V důsledku inovací (jejichž intenzita a převratnost od dob Marxových výrazně vzrostla), se reprodukční poměry neustále mění. Tím se mění v čase i hodnota jednotlivých vstupů do výroby (výrobních faktorů) a výstupů z výroby (výrobních i spotřebních statků statků). Jinými slovy – způsob, kterým přepočítáváme na hodnotu náklady, se liší od toho, jak na hodnotu přepočítáváme výnosy. Metodologicky lze tento problém řešit tak, že vyjdeme z jednoduchého modelu konstantních reprodukčních poměrů a následně pak do tohoto modelu zahrneme různé možnosti tak, jak změny v reprodukčním procesu, které vznikly v důsledku inovací.

Marxovo schéma a lidský kapitál

Původní Marxovo schéma hodnoty bylo c (konstantní kapitál) + v (variabilní kapitál) + m (nadhodnota). Někdy se „ c “ rozděluje ještě na c_1 (přenesená hodnota z výrobních prostředků) a c_2 (hodnota pracovních předmětů, spotřebovaný materiál a suroviny). Toto schéma však již neodpovídá současné realitě, kde klíčovou roli hraje akumulovaný lidský (sociální) kapitál firmy. Jeho nositeli jsou kromě vlastníka firmy i stávající zaměstnanci. Ten se skládá ze dvou složek. Jedna je přenositelná, tj. stává se součástí individuální pracovní kvalifikace zaměstnanců. Proto je správné ji považovat za součást variabilního kapitálu. Firemní sociální (bývá označován jako nehmotný) kapitál, který je nepřenositelný, patří jednoznačně do konstantního kapitálu a takový přístup zastávají i dnešní účetní a daňové předpisy.

Do původního jednoduchých Marxových schémat je nutno zavést v duchu změněných podmínek akumulovaný lidský kapitál (know-how), v Marxově rovnici „ c_3 “. Ten rovněž vstupuje do hodnoty jako výsledek minulé praxe (zkušeností, vědomostí, výrobních postupů, patentů apod.) a snižuje míru nadhodnoty (zvyšuje organické složení kapitálu) a tím i podíl, který si **prvotně** přivlastňuje majitel výrobních prostředků, případně jeho nejbližší spolupracovníci z řad privilegovaných zaměstnanců.

Zavedení nehmotného kapitálu do vzorce hodnoty umožňuje vysvětlit zdánlivě nelogický fakt, proč v době nástupu demokratických revolucí ve státech bývalého

sovětského bloku zaměstnanci nejenže nebránili „svůj“ majetek, ale souhlasili s jeho privatizací v naději, že lepší řízení soukromými vlastníky jim přinese zvýšení mezd za podmínky zachování vysoké právní ochrany. Je tomu tak proto, že zbrklé znárodnování leckde přineslo nenahraditelnou ztrátu nepřenositelného lidského kapitálu a dalším problémem byly chyby v personální politice, kdy byli upřednostňováni „politicky spolehliví“ před schopnými, ale ne tak loajálními manažery. I taková je zkušenost z období reálného socialismu, která vede ke hledání alternativních cest k sociálně spravedlivé společnosti. Současně je ale také nutno připustit, že **zespolečenštění, které navýší kumulované know-how „c3“ nad úroveň obvyklou v soukromovlastnickém systému, je nejen přípustné, ale i prospěšné.**

Přerozdělování nadhodnoty a problém vykořisťování

Hledat nějakou přesně kvantifikovatelnou podobu rozvětveného přerozdělování vytvořené nadhodnoty mezi konkurenty, mezi kapitalisty a státem, mezi státem a občany, mezi jednotlivými státy prostřednictvím mezinárodního obchodu atd. je velmi obtížné a je otázkou, zda by takové úsilí vůbec mělo smysl. Domníváme se, že nikoli. **Stačí totiž poznání, že za podmínek soukromého vlastnictví výrobních prostředků minimálně část nadhodnoty slouží k realizaci vysoké úrovně spotřeby a životní úrovně třídy vlastníků výrobních prostředků a s nimi spojených privilegovaných manažerských elit, ke kumulaci bohatství v jejich rukou, které neslouží k rozvoji společnosti jako celku, ale k investováním do pozice.**

Statistických údajů o tomto procesu je dostatek v odborné literatuře, lze odkázat na bestseller T. Pikettyho „*Kapitál 21. století*“ (2013/2015). **Nemalá část tohoto bohatství vzniká navíc nikoli jako výsledek tvůrčí produktivní práce, ale jako renta.**

Zde vzniká otázka, k čemu tato realizace vysoké úrovně spotřeby a životní úrovně privilegovaných elit (spojujících nositele vlastnictví a výkon klíčových manažerských či jiných rozhodovacích pozic) slouží. Robert Reich ve svém Díle národů (1990) vyslovuje domněnku opřenou o řadu pozorování a indikátorů, že tato „nadměrná“ spotřeba neslouží jen k „maximalizaci prožitků štěstí“, ale také k vytváření a uchování určitých privilegií, kterými se privilegované elity snaží oddělit od zbytku společnosti, ekonomicky a následně i sociálně segregovat společnost a omezit vertikální mobilitu. V tom případě by šlo o jeden z typických projevů pozičního investování, které působí proti tomu, aby možnosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu byly využívány podle míry jejich výnosnosti.

Rozsáhlé přerozdělování nadhodnoty v dnešním sociálním státě vytváří prvotní dojem, že Marxem odsuzované vykořisťování lidské pracovní síly patří již nenávratně minulosti. V celé řadě velkých firem existuje rozptýlené vlastnictví, takže se jen velmi těžko určuje, kdo je vlastně „vykořisťovatel“. Jednoznačně se však mezi vykořisťovatele může řadit i vrcholový management – na rozdíl od drobných akcionářů, kteří nemají na chod firmy žádný vliv. Nadhodnota „m“ se v dnešních podmínkách štěpí na m_1 (část nadhodnoty přivlastňované státem), m_2 (část nadhodnoty přivlastněná ve sféře oběhu a financování), m_3 (část nadhodnoty vyčleněná na investice) a m_4 (část nadhodnoty přivlastněná vlastníky, popřípadě špičkovými firemními manažery pro jejich spotřebu nad rámec mzdy za práci – revenue).

V současných podmínkách je „řadový“ zaměstnanec fakticky vykořisťován dvakrát – od vlastníka (kapitalisty, majoritního akcionáře), ale i od manažerů, jimž musí odevzdat část vytvořené nadhodnoty. Variabilní kapitál (v) se pak v Marxově schématu štěpí na „v1“ (mzdy zaměstnanců na nižších pozicích) a

„ v_2 “ (mzdy vlastníků, manažerů a špičkových specialistů, případně dalších pracovníků, kteří jsou nezbytní k reprodukci daného systému vlastnických vztahů a s nimi spojených privilegií). Navržená modifikace vzorce míry vykořisťování „ $(m_3 + m_4) / v$ “ se tímto mění na „ $(m_3 + m_4 + v_2) / v_1$ “. Znovu však je nutno upozornit, že jde o veličinu velmi přibližnou a v praxi těžko přesně spočitatelnou, neboť kromě složitosti různých přerozdělovacích procesů nejsme schopni přesně vyjádřit poměr mezi jednodušší a složitější prací. Co je však jednoznačné, celkově (v globálním měřítku) vykořisťování nemizí a ani zmizet úplně nemůže, protože číselník ani jmenovatel vzorce „ $(m_3 + m_4 + v_2) / v_1$ “ nemohou být nuly. I v případě, kdy $m_3 + m_4 = 0$ (firma nevyplácí dividendy ani neinvestuje), zbývá ještě „ v_2 “, které nemůže mít nulovou hodnotu. Navíc jde o situaci, kdy firma vytváří úspory (například prostřednictvím rezervního nebo kapitálového fondu) a jejich čerpání nepůjde jen na mzdy. Jde tedy o odložení $m_3 + m_4$ do budoucna z důvodu akumulace kapitálu pro investici, a tudíž jen posunutí daných veličin v čase“.

Výše uvedené lze interpretovat rovněž tak, že nadhodnota se rozděluje mezi vlastníky kapitálu a ty, kteří se podílejí na realizaci vlastnických funkcí, přičemž příjem realizátorů vlastnických funkcí se sestává jak z části „ v “, tak i výše zmíněné části „ m “.

Zvláštnosti působení zákona hodnoty v podmínkách pracovního trhu

Lidská pracovní síla je ovšem zbožím zvláštního druhu. Na rozdíl od ostatních druhů zboží, které až na výjimky s časem ztrácí svoji hodnotu (znehodnocuje se), u pracovní síly je tomu po většinu jejího fyzického trvání naopak. Průměrný jedinec v průběhu života nabývá zkušeností a znalostí, jeho pracovní schopnosti stoupají, a tudíž i hodnota jeho pracovní síly. Ke konci pracovní aktivity může ztrácet fyzické předpoklady (hodnota jeho pracovní síly klesá), nebo již dříve může onemocnět, utrpět úraz apod., proto je vhodnější sledovat generační rozdíly, které jsou v tomto ohledu ještě markantnější.

Čím je určena velikost hodnoty pracovní síly? **Marx ji definoval v duchu vlastní koncepce jako společensky nutné náklady na její reprodukci.** V jeho době tato definice víceméně vyhovovala, přihlédneme-li k nezbytné míře abstrakce. Hodnota pracovní síly byla určena převážně základními materiálními potřebami a obsahovala velmi málo znalostní složky (tovární dělník byl na tom podstatně hůře než cechovní řemeslník z epochy feudalismu). Zaměstnanci tehdy živořili na pokraji existenčního zničení, výplaty jim stačily tak na to, aby neumřeli hladem a totéž platilo o jejich rodinách. Hodnota pracovní síly se zhruba rovnala tomu, co dnes nazýváme existenčním minimem. Dělnické organizace teprve začínaly a sociální zákonodárství nebylo příliš rozvinuté.

Dnes je naopak ve vyspělých společnostech materiální stránka marginální, kdysi jednolitá pracující třída se rozvrstvila, trh práce se stal monopolním či oligopolním a rozdrobil se na segmenty dle kvalifikačních požadavků; vysoce kvalifikovaní pracovníci s unikátním know-how jsou nájímáni i za cenu, která přesahuje jejich hodnotu, nebo je jim umožněno podílet se na přerozdělování nadhodnoty. Někteří z nich vystupují na trhu práce fakticky ve dvojité pozici: jako vlastníci pracovní síly, ale i unikátního sociálního (znalostního) kapitálu, který dávají k dispozici vlastníkům firem (umožňují jeho sdílení a využití za úplatu, jejímž základem je cena na základě konkurenční výhody z monopolu diferenciací produktu).

Společensky nutné náklady na reprodukci pracovní síly už dávno nejsou na úrovni životního minima, **nejde tedy jen o náklady nezbytné pro zachování života a**

pracovní schopnosti, ale jde spíše o to, co společnost přijala jako normu. Není to tedy jen to, co vyplývá z růstu kvalifikace ovlivněného vyššími nároky na kvalitu a množství práce, ale i to, co je výsledkem politického vývoje, co si pracující vybojovali v ostrých střetech se zaměstnavateli i státními orgány.

Lidská pracovní síla má tedy specifickou vlastnost v tom, že společensky nutné náklady na její reprodukci, tj. její hodnota, jsou ve významnější míře než u jiného zboží, ovlivněny neekonomickými faktory, především schopností organizací zaměstnanců vyjednat výhodnější podmínky. V daný okamžik se sice jedná nikoli o samotnou hodnotu, ale o cenu práce, nicméně zvýšení ceny ovlivní hodnotu pracovní síly (zahrnutím dalších položek do její struktury) a vytvoří do budoucna nový základ pro cenová vyjednávání. Platí zde hegelovské: „Podstata se jeví a jev je podstatný“. Marxovu definici by proto bylo zapotřebí přeformulovat – termín „společensky nutné náklady“ nahradit výrazem „společensky akceptované a za nutné přijaté náklady na reprodukci pracovní síly“.

Trh práce je na rozdíl od jiných odvětví velmi diferencovaný, v podstatě ani v rámci jednoho státu neexistuje jednotný trh. Je zde příliš překážek migrace pracovní síly mezi odvětvími i regiony. I tzv. jednotný trh práce Evropské unie je v tomto smyslu naprostou iluzí, přistupují zde i další bariéry (jazykové, administrativní atd.). **Tato situace proto neumožňuje vyrovnávání hodnoty pracovní síly na nějaký společný jmenovatel a umožňuje paradox, že tatáž pracovní síla může mít v různých státech, regionech, popřípadě v různých odvětvích, různou hodnotu.** Mzdy jsou úzce spojeny s produktivitou práce, kterou ať chceme či nechceme, měříme pomocí času. Jen nabídkou a poptávkou například nevysvětlíme, proč jsou mzdy v České republice někde na 40 % Německa i přes srovnatelnou technologickou základnu; doplácíme na nerovné postavení výrobců v oligopolní struktuře výrobních a obchodních řetězců, v jehož důsledku je přerozdělování části vytvořené nadhodnoty pro české podnikatele, a tudíž i pro celou Českou republiku trvale nevýhodné.

Bylo by rovněž hrubým omylem se domnívat, že hodnotu pracovní síly určuje administrativně stanovená minimální mzda. Ta představuje minimální přípustnou výši ceny pracovní síly pro zaměstnance, je to tedy forma státní regulace ceny práce, která zlepšuje ze sociálních důvodů mzdové podmínky pro ty jejich kategorie, jejichž hodnota pracovní síly byla v okamžiku přijetí opatření nižší než nově stanovená minimální mzda. Pro další reprodukční cyklus se ovšem pro uvedené kategorie pracovníků stává minimální mzda hodnotou jejich pracovní síly.

Vzniká otázka, zda může cena pracovní síly poklesnout pod hodnotu. Samozřejmě může za nepříznivých podmínek (krize, katastrofy, války). Opět je to ale pokles v rámci jednoho reprodukčního cyklu, v následujícím klesne i hodnota pracovní síly. Spodním limitem jsou zde náklady na pouhou existenci, cenově vyjádřené jako existenční minimum.

Na závěr ještě poznámka ke vztahu hodnoty pracovní síly a nadhodnoty. Pokud roste produktivita pracovní síly rychleji než její hodnota, zvyšuje se míra nadhodnoty i zisku. Platí-li opak, míra nadhodnoty se snižuje. Limitem přijatelnosti pro zaměstnance z hlediska kolektivního vyjednávání je rovnost obou ukazatelů.

Několik poznámek k přerozdělování nadhodnoty na makroekonomické úrovni

Jako jediné řešení nespravedlnosti vyplývající z tehdejšího způsobu přivlastňování nadhodnoty viděl Marx v proletářské revoluci, v násilném svržení společenského systému a jeho nahrazení komunismem, tj. v totálním zespolečnění výroby a služeb. Tento názor převzali a někde i v praxi uplatnili jeho následovníci z řad

radikálních socialistů. Emancipační zápas proletariátu a dalších nepriviligovaných vrstev však vedl k významným úspěchům i bez násilné revoluce, cestou postupných reforem. Na ně museli chtěj nechtěj přistupovat i kapitalisté, pokud chtěli odvrátit osud, který jim slavný rodák z Trevíru nastínil ve své teoretické produkci. Nelze ani podcenit vliv ruské Říjnové revoluce a vznik rozsáhlé soustavy států se socialistickou/komunistickou orientací.

Výsledkem těchto složitých politických zápasů byl vznik moderního tržně sociálního státu s výrazným přerozdělováním vytvořené nadhodnoty. Jde o velmi složitý systém pravidel a jimi regulovaných finančních toků, na jehož popis by nestačil rozměr celé monografie. Už v předchozí části bylo ukázáno, jak tento systém snižuje míru vykořisťování na úroveň, která je pro velkou část zaměstnanců téměř nepostihnutelná a vytváří iluzi o absolutně spravedlivém rozdělování. Nicméně konflikt mezi prací a kapitálem nebyl odstraněn, a jak přesvědčivě ukázal T. Piketty, relativní podíl práce v rozdělení vytvořeného produktu není dnes o nic vyšší, než byl v době před první světovou válkou. Politický zápas o rozdělování nadhodnoty neskončil, jen se projevuje jiným způsobem, než si představoval Karel Marx. Hodnota pracovní síly stoupla vysoko nad úroveň základních životních potřeb, což vedlo k výraznému snížení chudoby.

Nelze říci, že systém přerozdělování nadhodnoty ve vyspělých zemích je ideální, nicméně značný útlum sociálních konfliktů svědčí o tom, že víceméně **plní svoji funkci regulace nadměrných příjmových rozdílů a podpory chudších společenských vrstev. Oblast, kde stávající fiskální systém selhává, je plnění alokační funkce.** Z různých důvodů, politických i teoretických, státy ponechávají řešení alokace zdrojů na tržním mechanismu. **Při současné pasivitě státní institucí tento dogmatickým pojetím ekonomického liberalismu inspirovaný systém vede k neoptimální alokaci veřejných i soukromých prostředků z hlediska celospolečenského (veřejného) zájmu.** Periodické krize, přírodní katastrofy a epidemie jasně dokumentují tuto nerovnováhu. Neoptimalita alokace prostředků z vytvořené nadhodnoty je ještě umocněna nastavením světové ekonomiky, výhodné především pro vyspělé a bohaté země, které si přivlastňují vysoký podíl z nadhodnoty vyrobené v subdodavatelských firmách zemí třetího světa prostřednictvím nerovné (kvazimonopolní) směny.

Historie pokusů o realizaci Marxovy předpovědi v praxi ukázala, že ani druhý extrém, tj. úplné vyřazení trhu z procesu alokace investic, nebyl řešením uvedeného rozporu. Optimální mix zásahů státu do tohoto klíčového ekonomického procesu stále hledáme s vědomím, že nikdy nepůjde o model vhodný ve stejné míře pro všechny možné situace. Musí být maximálně flexibilní, k čemuž může přispět i kombinace různých přístupů a metod, ukázaných v této publikaci. Diskutovat o nich a předkládat návrhy na řešení je morální a společenskou povinností teoretiků různých oborů i metodologických přístupů.

9. Příležitosti a rizika digitální éry (snadné bohatnutí, ale i chudnutí)

Úvodní poznámka k této kapitole (zaměření a prameny)

Lidská společnost již po určitou dobu směřuje do nové podoby: mění se ve společnost, označovanou za digitální. Tento proces pokročil ve světě vyspělých zemí již do té míry, že mnozí autoři odvážně píšou o přechodu do nové éry – do stadia digitální společnosti. V barvitějším líčení již nastalých změn (dříve popisovaných hlavně v literatuře sci-fi) někteří z nich suverénně prohlašují, že digitalizace změní VŠECHNO.

V této monografii názory stoupců digitální společnosti nebylo pro jejich specifickou vhodnost zařadit mezi tři skupiny názorů rozebíraných v kapitole 2, avšak není od věci alespoň stručně o názorech teoretiků i praktiků digitalizace pojednat na tomto místě. Zabývá se stručnou charakteristikou vybraných poznatků o účincích technické digitalizace a důsledků vzniku tzv. digitální společnosti (resp. éry digitální společnosti), která vyrůstá z Průmyslu 4.0. Digitalizace je totiž fenomén, který bezprostředně souvisí s diferencovaným přístupem k informacím, přičemž na jedné straně prolamuje některé bariéry, na druhé straně současně s tím vzniká zneužívání některých dalších možností, a to přesně v logice pozičního investování.

V současné době dosud nevykristalizovala ucelená teorie přechodu do „nové éry“, tj. vývojové etapy lidské společnosti. Jednotlivé prvky a dílčí teoretické poznatky vyrůstají z „velkých teorií“, existujících v různých vědních oborech, avšak doba pro syntézu zřejmě ještě nedozrála. Poukážeme zde na vybrané dopady technického a technologického vývoje na společenské procesy a ilustrovat je příklady z českého prostředí.

Následující tři části kapitoly se zabývají pozitivními a negativními stránkami vývoje směrem k tzv. digitální společnosti; otázkou regulace tohoto vývoje; moderní verzí staronových rizikových finančních operací, které umožňují rychlé zbohatnutí či zchudnutí. Vzhledem k množství zdrojů jsme vybrali jen nejdůležitější tituly.

Myšlenka technické digitalizace, která byla v různých dokumentech v ČR zakotvena v řadě dokumentů i organizačních opatření, nenalezla v očích většiny obyvatelstva dosud větší obliby. Jedním z důvodů je mimo jiné to, že programy digitalizace mívají příliš technickou povahu, nesrozumitelnou pro laiky. Propagace výhod, očekávaných díky digitalizaci, neměla od r. 2015 v ČR příliš velkou odezvu odborníků, což přiznávají i odborníci (Heller, Dragoun, 2020). Jen některé české původní publikace - vybrané pro tuto kapitolu - lze považovat za přínosné současně s hlediska vědeckosti i osvětového významu (Mařík, 2016). Některé časopisecké stati (např. přílohy Hospodářských novin) mají dobrou odbornou úroveň (Ušela, 2019), avšak občas mají zavádějící titulky (Knížek, 2018). Články v různých odborných časopisech většinou usilují o věcnost a srozumitelnost. Zde lze uvést např. stať o významu laserů Anon (2019), nebo příspěvek o budoucnosti bankovníctví (Antoš, 2019). Z hlediska věcného i osvětového ve světové literatuře dominují publikace společnosti Microsoft (2018). Pro hlubší pochopení byly do zdrojů této kapitoly zařazeny vybrané publikace z oblasti metodologie (Ochrana, 2009), z dějin ekonomických teorií (Holman, 2017), historie politického myšlení (Valeš, 2013) a několik dalších publikací, v nichž čtenář nalezne relevantní informace k textu kapitoly.

Digitalizace jako naděje i jako hrozba

Připomeňme nejprve, že digitalizace (jako technický prostředek – nahrazení analogového systému digitálním) a přechod k tzv. digitální společnosti jsou dvě odlišné věci. V češtině je tato poznámka velmi důležitá, protože v české řeči se – bohužel – nerozlišuje anglický výraz „digitization“ (správně přeloženo by bylo: digitizace) od slova „digitalization“ (digitalizace). V této kapitole je řeč o obou těchto procesech, přičemž hlavní pozornost je věnována dopadům „digitalizace“ na společnost.

Název „digitální společnost“ a názor, že v důsledku „digitalizace“ společnost přejde ze stadia průmyslu 4.0 do nového stadia (éry), je v literatuře - zhruba od 70. let minulého století – často používán pro označení průmyslově vyspělé společnosti, jejímž výrazným znakem bude všeobecná aplikace technické digitalizace ve všech sférách lidské společnosti, spolu s všeobecnou aplikací Internetu. Název sám nevypovídá nic o tom, zda půjde o kapitalistickou společnost nebo o nějakou novou, hybridní formu společenského zřízení. Představy odborníků činných v jednotlivých oblastech lidských aktivit o charakteru této „nové“ společnosti jsou dosti různorodé, a nekorespondují běžnému řetězci jejích stadií („prvobytně pospolná, otrokářská, feudální, kapitalistická, socialistická/komunistická společnost“). V humanistických vědách téměř každá existující teoretická škola má o vznikající „nové“ společnosti odlišné představy.

Názory na to, jaké změny v důsledku očekávaného přechodu k digitální společnosti nastanou, bývají prezentovány z dvojího pohledu: na jedné straně jako očekávání příznivých, takřka neuvěřitelných pozitivních změn, které pravděpodobně přinesou pro společnost i jednotlivce, avšak na druhé straně v podobě více či méně oprávněných obav a pocitu strachu (a někdy přímo hrůzy) před negativním dopadem těchto změn, a to zejména v souvislosti s hrozbou informační segregace společnosti.

Zaujmout jednoznačné stanovisko pro jednu nebo druhou eventualitu nejspíše by nebylo vhodné, neboť dosavadní dílčí změny realizované v důsledku dosud dosaženého stupně digitalizace nejsou natolik dosažné a známé, aby ohrozily pohodu převládající skupiny obyvatelstva, žijícího pod heslem „tady a teď“. Chytré domy a byty, fascinace zázračnými *quasi* „nadpřirozenými“ možnostmi internetu věcí, ovládání předmětů hlasem (i nad možnou reálnou slyšitelností!), atd. – to všechno většina z nás zná z pohádek, přičemž dosažená reálná skutečnost všechny ty létající koberce, zvířata mluvící lidskou řečí a jiné efekty již dnes více než předčí. Tyto lákavé perspektivy však současně vedou ke ztrátě soukromí a hromadění informací vznikajících ztrátou soukromí může vést k nejrůznějším formám manipulace na základě poziční převahy.

Avšak: Cui bono? Pro koho to vlastně všechno je? Je tím dosaženo skutečného lidského štěstí, naplnění smyslu žití? Lze předpokládat, že si tuto otázku vůbec položí „mainstreamový“ člověk, šťastně žijící ve své ulitě „moje tady a teď“? Ledaže by establishment (ovládaný bohatými) nějak zajistil, aby pocitový mechanismus „tady a teď“ byl chráněn zákonem nebo čipem zamontovaným do mozku novorozenců hned po porodu.

Tvrzení některých autorů (ať již vědců, novinářů nebo jiných nadšenců, že digitalizace „změní vše“ na světě, nelze - v obvyklé populární podobě - akceptovat. V této primitivní podobě toto tvrzení dnes totiž není prokazatelné; lze je ovšem „zvědečtit“, např. poutavým líčením konkrétních příkladů toho, co je možné již dnes.

Tvrzení „mimo prostor a čas“ patří ke známým propagandistickým nástrojům zneužívaných některými politiky, podomními obchodníky a podvodníky (alias šmejdý) v analogové éře i dnešními vládci nad digitálním obchodováním všeho druhu. Změnit (v blízké či vzdálené) budoucnosti se jistě může leccos – avšak s různým stupněm

pravděpodobnosti. Očekávané dopady digitalizace na společnost ostatně již dnes lze (s větším nebo menším úspěchem) prognózovat (Ochrana 2009). Při této prognóze bude nutné věnovat pozornost tomu, jak do této oblasti pronikají a jak se v této oblasti vyvíjejí různé formy pozičního investování, které následně vedou k různým formám informační segregace, která má dopady na segregaci ekonomickou a sociální.

Podotkněme, že prognózovat např. dlouhodobě udržitelný optimální ekonomický růst je velmi obtížné. Spjatost hlavních procesů, jimiž je charakterizován současný vývoj světové ekonomiky, není dostatečně důkladně prozkoumána. Výsledný model (jak ukazují nejrůznější dosavadní modely) nutně bude záviset na výběrů hlavních faktorů a jejich roli v dané prognóze. Vědci různých oborů se stěží shodnou na tom, který proces nakonec bude určující a jak se promítne v geografických oblastech světa. Svědčí o tom diskuse např. o klimatických změnách, migraci obyvatelstva, globalizaci atd.

Vývoj vztahu mezi bohatstvím a chudobou přechod k „nové“ společnosti již dnes probíhá odlišně v zemích se stárnoucí populací (Evropa) a v zemích s převahou mladého obyvatelstva.

S téměř nulovou pravděpodobností však se ve společenském měřítku o ně nebude zajímat dnešní zastánce epikurejské filosofie „tady a teď“, jedinec s živočišnou a pudovou mentalitou a leckdy i chováním jeskynního člověka, bohatě vyzbrojeného různými „gadgets“ pro pohodlný život. Vždyť co je na životě krásnějšího, než když SE NĚCO UDEĚLÁ SAMO? Konec konců i volit se dnes už dá dálkově – a kdož ví, co všechno se bude dít, až „SE“ bude volit samo.

Regulace přechodu k digitální společnosti nebo chaos?

Lidstvo dosud (na štěstí?) nikde ještě nedosáhlo stadia „digitální společnosti“, avšak v technickém ohledu bylo dosaženo mnoha významných úspěchů. S postupnou (technickou) digitalizací byl spojen vznik nových převratných vynálezů, které již byly v různé míře prakticky realizovány (vysokorychlostní internet, 3G tisk, televizní HD vysílání, virtuální skladování dat v cloudech, domácí roboti - na kde co, atd.).

Digitalizace sama byla umožněna tím, že snaha po technických inovacích si vyžádala spolupráci různých oborů, ať již v podobě interdisciplinarity nebo trans-disciplinarity. (Viz na jiných místech v této odborné knize.) Tato spolupráce vedla ke vzniku nových, složitějších a náročnějších vědních oborů (namátkově jmenujme např. matematiku a fyziku) na základě nichž je zeměkoule obklopena sítí družic, uskutečňují se lety k obíhajícím satelitům i výpravy k vesmírným stanicím na záhadném Marsu a dobrodružné lety (zatím bez lidských posádek) k jiným vzdálenějším metám. Také v oblasti humanitních oborů a v lékařských vědách došlo k významným objevům.

Tyto všechny změny by pravděpodobně nebyly uskutečnitelné beze změn v chápání regulace a jejího významu pro zachování lidské společnosti. Od prvního desetiletí 21. století byl obecný pojem regulace často definován jako činnost v tvorbě a prosazování zásad (principů) a pravidel, jimiž se mají řídit regulované subjekty (Pavlát, Kubíček 2010, Pavlát 2013). V literatuře však se setkáváme i s názorem, který chaos (ve smyslu nepředvídatelných a nevysvětlitelných náhodných jevů) považuje za jednu z vlastností vesmíru (Roman, 2017).

Regulace společenských procesů, ať již probíhá v kterékoliv oblasti společnosti, ve vyspělejších sociálně-ekonomických formacích se uskutečňuje cestou zakotvení právních předpisů (Ústavy jako základního zákona, dekretů, zákonů, nařízení,

vyhlášek aj.), které musí být vykonatelné. Jejich porušení musí být zajištěno sankcemi, aby odrazovalo od jejich nerespektování a porušování.

Ověřeným faktem je to, že právní předpisy obvykle vznikají na základě potřeby zabezpečit určité dění, chování a konání lidí příslušnou právní úpravou, aby se předešlo nekontrolovanému vývoji. Ekonomická a finanční regulace se – při rychlém tempu ekonomického růstu - opoždí za společenskou realitou. Výjimkou jsou mimořádné doby - přírodní katastrofy, epidemie, války, revoluce apod.

Společným rysem názorů o významu regulace, chápané jako existenci pravidel, nutných pro život lidské společnosti, je to, že většinou byly a jsou chápána jako nezbytná podmínka rozvoje společnosti, ať šlo o kterékoli období její existence. Opakem regulace není nic jiného než zničující chaos, který od nepaměti provázal každou změnu považovanou ve společenských vědách za revoluční ve smyslu změny společenského řádu (např. feudalismu v kapitalismu apod.). V případě změny technického systému (analogového v digitální) však o to nejde, i když to leckdo možná očekává a zánik (nebo alespoň reformu) by přivítal. S jistou dávkou fantazie si lze představit snad i to, že heslo „Digitální kapitalismus s lidskou tvář“ by uklidnilo i mnoho dnešních skeptiků. Předpokladem podobného řešení by ovšem bylo nalezení adekvátní podoby sociální politiky na podkladě konsensu většiny obyvatelstva, změna chování institucí všeho druhu (soukromých, státních i mezinárodních) a existence demokratického státu (Holman, 2017), (Krebs a kol., 2005), (Skřejpková, Soukup, 2011), (Šamalík, 1967).

Regulaci (ať již v kterékoliv formě nebo oboru) nelze směřovat nebo zaměřovat s etikou, s obecně přijatými pravidly chování člověka ve společnosti: etické chování nelze nadekretovat; je obtížně vynutitelné – pokud vůbec. Za neetické chování je obtížné někoho trestat. Nejen z historie, ale i z naší české současnosti je notoricky známo, že neetické chování vedlo ke zbohatnutí otrlých osob, kterým bylo a je jedno, zda desítky lidí budou nebo nebudou moci bydlet ve vlastním příbytku (za který už zaplatili), nebo kolik nic netušících lidí se otráví či oslepne požíváním pančovaného alkoholu nebo konzumací zpatlaných nebo prošlých jídel a potravin. Na české příběhy a la H-systém, hornické byty nebo lihové aféry se nezapomíná, i když nedosahují fatálních rozměrů jako např. asijský skandál s výrobou umělých vajec nebo ještě větší skandál s intoxikací sušeného dětského mléka, který skončil rozsudkem trestu smrti několika obviněných po soudním monstrprocesu. Jak známo, i v případě nad slunce jasnější viny se často najdou obhájci pachatelů, kteří dokáží zmanipulovat celé soudní procesy nebo je protahovat na déle než 20 let, kdy již viníky nelze stihnout.

Platí-li při právní regulaci, že „co není zakázáno, je dovoleno“, v soudní praxi, že „kde není žalobce, není soudce“, v životě společnosti, že „všechno se dá koupit za peníze“ a že „peníze nesmrdí“ (proslulé *non olet* - známé již v antice), pak zřejmě v dané společnosti něco není v pořádku a NĚCO BY SE s tím mělo udělat. Tolerance neetických názorů, chování a skutků je chorobou, která rozvrací celou společnost. Ale co s tím „SE“ udělá, když zároveň s výše uvedenými postoji platí, že „SE“ musí závazně dodržovat princip, že za to, co je podle platných předpisů legální, nelze nikoho soudně potrestat.

Výše zmíněné problémy ve svých důsledcích vedly k nutnosti deklarovat a snažit se prosazovat v mezinárodních vztazích etické principy, které se zrodily na půdě OSN, a rovněž zásady profesní etiky v jednotlivých oborech lidské činnosti, připomínající středověkou cechovní regulaci.

Výše uvedená neradostná zjištění jsou velmi důležitá při výzkumu otázek bohatství a chudoby vzhledem k existenci rozdílného hodnocení různých skutečností a

historických událostí. Názory anarchistů, náboženských fanatiků a sektářů, ekologických a jiných extremistů negující běžné mínění většiny společnosti – údajně v zájmu zabránění chaosu – jsou považovány za nebezpečné. Žijeme v době, kdy ani demokraticky zvolení reprezentanti vůle lidu v parlamentu občas nejsou schopni se zbavit různých vžitých názorových klišé a jejich půtky jsou svědectvím (filosofickou terminologií řečeno) opoždování jejich vědomí a za jejich bytím (o nedostatku vzdělání ani nemluvě).

Koneckonců poslanci ani příliš neriskují. Jsou zvyklí na leccaké bití: šídlem, dlátem, golfovou holí, i na poslaneckou facku udělenou zastupitelem rozjařeným levným alkoholem nakoupeným v poslanecké stravovně (snad i bez DPH).

Důsledky škod, které ve vědomí lidí působí násilnické prosazování fikcí v podobě tzv. axiomů ctnosti alias politické korektnosti a tabuizace určitých problémů, se sice v naší společnosti pravděpodobně projeví s určitým zpožděním, o to však škody mohou být vážnější (Anon, 2020), (Sarrazin, Štícha, 2015).

Rodící se digitální společnost již nyní čelí paradoxům, kdy černé je prohlašováno za bílé a naopak, ať již se to děje úmyslně nebo neúmyslně - z nevzdělanosti, ze stranické zaslepenosti, z chamtivosti nebo z paranoidní snahy hlásat „originální názory“ v zájmu prosazení svého zbytnělého ega. Bohužel často i jinak rozumní lidé nejsou schopni se chovat normálně ve své honbě za pofiderní slávou. Mnoho pomníků pak bývá ničeno s falešnou představou, že tím zmizí i názory a činy oněch kdysi slavných. Některé pomníky, pomníčky nebo pamětní desky končí na skládkách, v lepším případě v musejních depositářích, jiné zůstávají zachovány v cloudech. Reflexí choroby naší společnosti se v posledních letech více věnovali kognitivní psychologové i psychiatři. Na příklad v článku z r. 2017 se pod zdánlivě neutrálním názvem „Může být vysoké IQ minusem?“ skrývá rozbor vztahů mezi inteligencí člověka a úspěšností osob v politice; jeho autor poukázal na zvýšený počet psychopatů v řadách politiků (Čáp, 2017). Bylo by velmi zajímavé, hlouběji prozkoumat důvody, zda a jak tento úkaz souvisí s pokroky moderní vědy. Podobný výzkum však by pravděpodobně mohl být spojen s osobním rizikem badatelů, kteří by se asi nemohli vyhnout nebezpečí v podobě „laisse majesté“.

Úvahy o chudobě a bohatství pro mnoho osob a různých hnutí, které usilují o nápravu poměrů existujících ve společnosti v libovolném časoprostoru, často vyústí v neuskutečnitelná nápravná opatření (viz zde výklad výše sub....). Tyto náměty obvykle dříve nebo později narážejí na neproniknutelné bariéry (jejich rozbořením se zde nelze blíže zabývat z důvodů vysvětlených výše), ať již jde o překážky právní, spojené s vlastnictvím, o ideologii, náboženské předsudky nebo o jiné překážky pramenící z jiných motivů. V Evropě, hlavně však v EU dnes jedno začíná být zřejmé: v EU (bude-li nadále vůbec existovat) se bude více prosazovat vláda „osvícených oligarchů“ v podobě více či méně demokraticky volených orgánů nebo může přijít předem obtížně identifikovaná repríza období „diktatury psychopatů“, jehož důsledky jsou notoricky známy. Téměř jisté však je to, že v dějinách již bylo možné leccos: lidová demokracie, diktatura proletariátu, lidový kapitalismus, sociální stát, socialismus s lidskou tvář. Zcela jisté však je to, že žádnému z výše vyjmenovaných zřízení se nepodařilo zcela odstranit chudobu, ať již definovanou jakkoliv. Jakou tvář asi bude mít „digitální společnost“?

Myšlenka, že i chudí lidé mohou zbohatnout, je tradičním námětem mnoha pohádek. Není divu, že se myšlenka o možném zbohatnutí objevuje v nové podobě i dnes, kdy se nástup do digitální éry v posledních letech prudce zrychluje. Tato myšlenka se nyní převtěčila v novou možnost „zbohatnutí pro každého“.

Je nepopiratelným faktem, že i prostý člověk někdy může zbohatnout např. v loterii. Průběh loterií obvykle bývá regulován předpisy, jejichž dodržování je kontrolováno. Avšak ani v tomto případě nemusí tyto předpisy vždy být „fairově“ konstruovány, o čemž svědčí historické údaje o zmanipulovaných výsledcích některých loterií.

Na předním místě však je nutno zmínit se o úloze podvodníků, kteří jsou svým osobním šarmem schopni „vymluvit z jalové krávy tele“ – a oklamat i tisíce důvěřivých lidí. Z historie jsou známy takřka neuvěřitelné případy podvodů, které – ve své době – hýbaly světem. I když byly odhaleny, zanechaly nesmazatelnou stopu v podobě návodu k sofistikovaným metodám, které se čas od času znovu a znovu objevují za situace, kdy platné předpisy obsahují řadu mezer, jež umožňují „legální“ postup (Sarrazin, Štícha, 2015), (Stewart, 1991).

I když latiníci dobře znají rčení *nihil novi sub sole* (nic nového pod sluncem), stoupenci digitalismu tento názor nesdílejí a usilovně se snaží dokázat – pomocí všech možných tajů a umění marketingové komunikace – že staré lidové rčení, že „čert vždycky kadí jen na velkou hromadu,“ neplatí. Podle „digitalistů“ může zbohatnout každý, kdo svěří zástupci Systému pár tisíc Euro. Pomocí automatického obchodování pak investor může snadno a rychle vyřešit své finanční problémy.

Důvěřiví lidé odjakživa podléhají vmlouvavým hlasům velkých, středních i malých podvodníků, kteří jim slibují hory-doly, a to obvykle s jedinou celkem nepatrnou a bezvýznamnou podmínkou, že jim „něco málo“ zaplatí předem (na režii spojenou se zařízením výnosného obchodu).

V 90. letech i do vlastí českých pronikly zvěsti o tzv. trejdech (původně: trade, obchod). Vzápětí propukla horečka zakládání tzv. Dellawarských společností, sloužících – kromě k daňovým únikům – i k různým jiným potenciálním i reálným nepravostem (jako např. k utajení skutečných vlastníků bankovních účtů). Zatímco před pádem železné opony zůstávaly zázračné „trejdy“ doménou některých velkých bank, po jejím pádu se odvar metod zhodnocování velkých bankovních vkladů pomocí termínových a opčních obchodů šířil jako sladké pokušení mezi rodičimi se nezkušenými českými podnikateli; podvodní zprostředkovatelé tehdy měli doslova zlaté časy – bájný Eden (rajskou zahradu). Kromě společností zakládaných v daňových rájích po celém světě se do rukou českých začátečnických spekulantů s obchodováním cennými papíry hromadně dostávaly do rukou nejrůznější certifikáty a jiné „doklady“ osvědčující nároky na různá plnění. Jedním z nejkurióznějších případů z poloviny 90. let se stal případ zahraničního občana, který ve své vlasti nepochodil s osvědčením o nároku na výnos z vlastnictví půdy (kdesi v horách Skalistých). Jinou neméně kuriózní skutečností je to, že zprostředkováním prodeje doličného dokladu se déle než čtyři roky zabývalo nejméně deset českých i zahraničních prostředníků, kteří komunikovali se svými známými (obvykle zaměstnanci různých bank v Česku i v zahraničí) a radili se o tom, jak nejlépe záležitost vyřídit ke všeobecné spokojenosti, aniž by příliš mnoho peněz zůstalo v rukou majitele onoho certifikátu. Nakonec se – po uzavření desítek, ne-li stovek smluv o zprostředkování – podařilo dosáhnout kýženého cíle: s pomocí několika významných bezejmenných (latinsky bychom je mohli pojmenovat za *innomináty*) pověřenců nejvýznamnějších bank pomocí složitých operací, o nichž bylo třeba mlčet. Zúčastnění zprostředkovatelé skutečně mlčeli (jako „jehňátka“), pokud se jim dostalo slíbených odpadků z „velké hromady“; několik nespokojenců, kteří dostali méně, než očekávali nebo nic, ze strachu před zákonem solidárně mlčeli též. Několik úředníků bylo přemístěno na jiná lukrativní místa. Beneficient byl navýsost spokojen: k jeho virtuálním (nebo pofidérním, chcete-li) 300.000 ve světové měně přibýlo ještě nejméně šest nul. Jeho sen se splnil: mohl si začít léčit ve Švýcarských Alpách svou (pro

chudého) za běžných okolností nevyléčitelnou chorobu, jako bohatý získat švýcarské občanství a po vyléčení dožít svůj život v úplné anonymitě neznámo kde.

Shrňme-li nyní pohled na protikladný vztah „regulace“ a „chaosu“, ilustrovaný v této subkapitole, nebude na škodu konstatovat, že ani pro tzv. digitální společnost nebude jednoduché, nalézat (znovu a znovu) přijatelný vztah mezi těmito pojmy v praxi, který praxe nakonec vymezí de facto.

Pro dnešní svět je nezbytné chápat pojmy jako je regulace, rozhodování, řízení i chaos dynamicky, nikoliv staticky: tak jako podle posledních výsledků vědy vesmír letí „kamsí“ šílenou rychlostí, dnešní člověk a rostoucí počet obyvatel naší planety žije dynamicky v prostředí neustálého spěchu, shonu, nervosity, stresu a strachu – ale proč? Neurčitost (která kdykoli může přerůst v to, co označujeme pojmem chaos) se projevuje doslova na každém kroku. I nejpřísnější a nejrozumnější nezbytná regulace uplatňovaná na daném úseku společnosti je často podrývána nedostatkem koordinace skutečného průběhu různých procesů. Víme sice a teoreticky je známo o leccems již mnohem více než se vědělo před několika málo desítkami let, ale představy o tom, jak by člověk měl, mohl a směl žít v tzv. digitální éře, pokulhávají za explozí různých inovací, leckdy i naprosto zbytečných, neužitečných a zbytečně otravujících kde koho... Kdo by o tom snad pochyboval, nechť se seznámí s inovativními předpisy pro doručování písemností jistou oblíbenou českou institucí, nad jejichž praktickou realizací rozum zůstává stát. Ale pokrok je pokrok, ať to vadí odepsané kategorii obyvatelstva nebo nikoliv.

Jak může zbohatnout každý člověk?

Ale zpět do současnosti. Jak v dubnu 2020 známý český sportovec prozradil v televizním rozhovoru (opakováno třikrát), že každý chudý nebo zadlužený Čech může snadno zbohatnout, bude-li se přesně řídit (po zaplacení stanovené stanovené minimální částky) přesně podle organizačních pokynů. Pak klidně může jít spát, protože automatické obchodování bude pracovat 24 hodin denně ve prospěch jeho zbohatnutí. Přihlásit se ale musí okamžitě, nejpozději ihned, aby se pro něho našlo v Systému investorské místo v rámci kvót přidělených Systémem automaticky pro jednotlivé země světa.

Zázračným Systémem je program pro automatické obchodování kryptoměn s názvem Bitcoin Era, který funguje díky mezerám v právních předpisech o obchodování zahraničními měnami. Proto si pospěšte, než SE to zakáže!

Kdo by odolal této velkorysé nabídce, tak dobře známé např. z marketingové komunikace velkých světových farmaceutických výrobců různých neškodných, ale údajně zaručeně účinných preparátů, která nás zaplavuje při nezávazném brouzdání nebo data miningu na internetu? Kdo nikdy nezkusil, nikdy (vědecky ověřenou a svědectvími úspěšných šťastlivců štěstěny potvrzenou!) zjevenou pravdu nepozná. Centrální banky v různých zemích až donedávna zaujímaly protichůdná stanoviska k výše uvedenému programu, protože si odlišným způsobem vyhodnocují potenciální rizika vyplývající z podobných měnových obchodů. Lze očekávat, že původní rozpačité liberální stanovisko naší centrální banky již brzy nemusí být kladné.

Zatímco s kyber-zločinem (podobně jako s drogovým obchodem) bojují příslušné speciální instituce a orgány dlouhá léta s tichým souhlasem většiny obyvatel na světě a dosahují v něm – díky pokročilým technologiím – určitých úspěchů, nelze s jistotou říci, jakým směrem a do jaké míry se dnes mění celosvětový vývoj vztahů mezi chudobou a bohatstvím. Metodologie měření chudoby je tradičně lépe propracována, než měření bohatství, kde vliv digitalizace je spíše odhadován.

Závěrem úvah v této kapitole podotkněme, že bádání o vývoji relací mezi chudobou a bohatstvím připouští – podle volby a použitého analytického instrumentaria při zkoumání této otázky – odlišné odpovědi. Bude úkolem dalších výzkumů zjistit, zda se propast mezi chudobou a bohatstvím rozevírá, zužuje nebo zůstává relativně nezměněna. Pokud jde o celosvětový pohled, lze vyslovit domněnku, že – vzhledem k „mládnutí“ rostoucího světového obyvatelstva, jehož většině se nedostává potřebného vzdělání, takže zůstává chudé a jehož životní perspektivy nejsou nikterak nadějně – bude se jeho postavení vůči bohatým vrstvám světové populace zhoršovat: „gap“ v tomto případě poroste.

Výzkum vztahů mezi chudobou a bohatstvím ve světě může být úspěšným a přínosným pouze tehdy, přihlédne-li k celkovému efektu vývoje hlavních procesů (viz výše), které jej ovlivňují. Proti nestrannosti podobných výzkumů ovšem bohužel působí pověstná „furie soukromých a skupinových zájmů.“ Spolehlivější výsledky v dnešních podmínkách může zajistit pouze týmový interdisciplinární výzkum (Belbin, 2013).

Pro hlavní závěry a doporučení obsažené v knize není odpověď na dílčí problémy zmiňované v této kapitole nezbytná a nemění nic na závažnosti hlavních závěrů a doporučení.

10. Shrnutí, diskuse, závěr

Shrnutí

Otázku položenou názvem monografie, **kdy a proč se bohatství a chudoba stává problémem a jak jej řešit**, jsme přeformulovali na otázku: **Proč investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu nejsou využívány podle míry jejich výnosnosti.**

Ukázali jsme, že se jedná o tutéž otázku (respektive stejný komplex problémů a otázek spojených s tím, co je příčinou problémů a jak je řešit), ale zformulovanou tak, aby k deskripci, analýze a řešení příslušné problematiky bylo možné použít a zčásti i vyvinout potřebné nástroje. Zejména šlo o propojení mikroekonomického hledání optima při využití investičních příležitostí spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu a Nashova řešení vyjednávacího problému v oblasti kooperativních her rozšířeného o alternativní možnosti (alternativními ve vztahu ke zlepšením oproti bodu nedohody).

Na základě toho jsme identifikovali fenomén **investování do společenské pozice**, resp. bod **pozičního investování**, který má rozhodující roli při vzniku problémů odvíjejících se od rozdělení společnosti na bohatší a chudší, v prohlubování tohoto rozdělení a s tím souvisejících deformacích společenského systému. Pochopení jeho role je současně i odpovědí na otázku, proč investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu nejsou využívány podle míry jejich výnosnosti.

Poziční investování působí proti motoru konkurence v oblasti trhu, mj. i proti jeho tlaku na využívání investičních příležitostí podle míry jejich výnosnosti (včetně těch, které jsou spojeny s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu), a tudíž i proti zvyšování efektivnosti ekonomického systému formou inovací šetřících zdroje a zvyšujících lidský potenciál při současném naplňování bohatství lidského života.

Motor konkurence působí i v oblasti pozičního investování, zde ovšem uvolňuje společenské síly spojené se získáváním poziční výhody na bázi majetku formou porušování obecně přijatých zásad: primárně formou loupeží přerůstajících v organizovaný zločin, korupce navázané na přerozdělování veřejných prostředků apod., sekundárně formou generování struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad, které penetrují institucionální systém a nacházejí i globální zastřešení v podobě moci, která není pod kontrolou odvíjející se od demokratických voleb v jednotlivých státech.

Ke zvýraznění výše uvedených závěrů jsme v úvodu ukázali zásadní rozdíl mezi redistribučním a pozičním přístupem k řešení problematiky bohatství a chudoby, charakterizovali jednotlivé typy redistribučního řešení a poukázali na možná rizika spojená s přeceňováním jejich role. K odblokování některých stereotypů jsme využili paralelu mezi hledáním odpovědi na otázku, proč jsou někteří bohatí a někteří chudí, proč tím může vzniknout problém, s otázkou, proč v „epikurejském“ vesmíru není v noci světlo, návazně jsme dali představu „epikurejské“ ekonomie. Rozvinutí teorie nadhodnoty do její využitelnosti při sledování vzniku nadhodnoty (jako formy „přebytku nad náklady“ zpětně působícího na ekonomický proces) ukázalo, že i v návaznosti na sledování této větve ekonomické teorie musíme využít identifikování fenoménu pozičního investování. Bez toho nejsme schopni odpovědět na otázku dvojí role vlastníka kapitálu apod. V návaznosti na to jsme prezentovali poznatky týkající se

spotřebního chování z hlediska investování do nabývání, uchování a rozvoje schopností ve vztahu k investování do společenské pozice, včetně souvislosti s prožitkovým bohatstvím a rolí marketingu.

Při praktické aplikaci závěrů, které jsme získali, včetně těch, které souvisejí s použitím vysoce abstraktních teoretických nástrojů, které jsme vyvinuli, hraje velmi významnou roli identifikování řetězců investování do nabývání, uchování a uplatnění lidských schopností. Poziční investování totiž působí na nejcitlivější, resp. nejzranitelnější články těchto řetězců, přitom tak, aby co nejvíce narušilo vertikální mobilitu spojenou s rovností příležitosti ke společenskému vzestupu nezávislému na výchozích příjmových či majetkových podmínkách. Komplex reforem, který by postupně, krok za krokem, vytvářel podmínky pro využívání investičních příležitostí spojených s nabýváním uchováním a uplatněním lidského kapitálu podle míry jejich výnosnosti, musí být proto koncipován tak, aby tyto rozhodující články „ošetřil“ právě z hlediska jejich odolnosti vůči pozičnímu investování. K tomu je nutné pracovat s ucelenou představou celoživotního procesu nabývání, uchování a rozvoje lidských schopností, včetně vyústění tohoto procesu v oblasti prodloužení zenitu a horizontu produktivního uplatnění člověka. V této souvislosti se ukazuje, že spory o reformu penzijního systému mají svůj původ nejen v tom, že se jedná o přerozdělování permanentně generovaných velkých finančních prostředků, ale i v zásadní hře o motivaci lidí, resp. o možnost či naopak nemožnost (zablokování) z hlediska přerůstání těchto motivací z přirozeného obstarávání prostředků ke svému životu v aktivity vycházející z průběžně uvědomované celoživotní perspektivy v aktivitu zaměřenou na řešení současných problémů.

Diskuse

O tom, že k tak významné otázce, jakou je vztah bohatství a chudoby z hlediska problémů, které vyvolává či může vyvolat, je nutné uplatnit komplexní interdisciplinární přístup, patrně nikdo nepochybuje. Z hlediska dosažených výsledků si je dle našeho názoru nutno klást zejména následující otázky:

1. Využili jsme všechna podstatná teoretická východiska, kterými disponují různé disciplíny, abychom se vyhnuli nebezpečí jednostrannosti či přehlédnutí něčeho podstatného? – Z hlediska dalšího bádání lze uvažovat například o tom, že větší pozornost mohla být věnována subjektivnímu (psychologickému, existenciálně filozofickému) aspektu reálného prožitkového bohatství člověka a jeho souvislosti s polaritou materiálního resp. finančního aspektu bohatství a chudoby.
2. Nedošlo přechodem od otázek vztahu bohatství a chudoby, tak jak jsou tematizovány již názvem monografie, k otázce, proč investiční příležitosti spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu nejsou využívány podle míry jejich výnosnosti, k nepřípustné redukci mnohem komplexnější problematiky? – Domníváme se, že nikoli. Přeformulování otázky považujeme za nalezení teoretického klíče, který ji umožňuje analyzovat (rozklíčovat) v dobových souvislostech.
3. Není analogie mezi epikurejským vesmírem a „epikurejskou ekonomikou“ příliš „přitažena za uši“, a tudíž i zavádějící? – Zde je důležité si povšimnout, že tato analogie má více aspektů, které se vzájemně doplňují. Samozřejmě, že by bylo vhodné tuto analogii dále propracovat s využitím podrobnější analýzy přínosu epikurejců k odpovědi na otázku reálného prožitkového bohatství člověka v návaznosti na jejich dobové představy o ekonomice společnosti, povšimnout si též různého přístupu různých představitelů této antické školy.

4. Je ekonomie produktivní spotřeby, ze které vycházíme, skutečně přesahem neoklasické ekonomie, není jen slepou větví či nepodstatným vychýlením z hlavního proudu? – Tomu jsme věnovali předešlou monografii (Valenčík a kol., 2018); v této jsme doplnili další zdroje. Odpověď na tuto otázku souvisí i s hlubším zakotvením myšlenky ekonomie produktivní spotřeby v dějinách lidského myšlení, a to právě v návaznosti na předcházející otázku o úloze epikurejců.

5. Je rozšíření (S, d) Nashova vyjednávacího problému v námi prezentovaném směru (jako „vícebodová obdoba“ tohoto problému) korektní i z matematického pojetí zobecnění? – Zde bude nutné ještě vykonat určitou práci tak, aby byla definována třída úloh „vícebodového typu“, jejichž součástí bude Nashův vyjednávací problém. Zbývá udělat ještě několik kroků, ale cestu tímto směrem považujeme za průchodnou.

6. Jsou úlohy v oblasti „vícebodového rozšíření Nashova vyjednávacího problému“ dostatečně atraktivní jak z hlediska matematické netriviálnosti, tak i praktické relevance? – Patrně ano, ale rovněž asi platí, že „nejde-li hora k Mohamedovi, musí Mohamed k hoře“. Jinými slovy, nelze čekat, že se někdo ujme dotazení matematického aspektu v daném směru, ale je na týmu, který bádání v této oblasti iniciuje, aby udělal několik dalších kroků.

7. Je odhalení fenoménu „investování do společenské pozice“, resp. „pozičního investování“ odhalením toho, co dělá ze vztahu bohatství a chudoby problém, nejsou jiné aspekty vztahu bohatství a chudoby významnější? – Zatím jsme na takové nenarazili. Pokud jde o fenomén penetrování struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad do institucionálních systémů zemí, nadstátních institucí a následně i vzniku globálního zastřešení těchto struktur, na který jsme upozornili v předcházejících monografiích (např. již v první – Valenčík a kol., 2014, s. 82-86), tak je to podle nás právě konkurence v oblasti pozičního investování, která výše tematizovaný problém nekontrolovatelného bujení struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad vyvolala.

8. Nedostala se současná společnost v důsledku masové spotřeby, dominance marketingu nad přirozeným uvažováním člověka apod. již někam, odkud se nemůže a nedokáže vrátit, ať bychom přinesli „na stříbrném tácu“ jakkoli dobrou teorii? – Na tuto otázku jsme se pokusili odpovědět v předposlední monografii o „teorii vztahu teorie a praxe“ (Valenčík a kol., 2018). To, že teorie obtížně nachází cestu k praktickému uplatnění, není a nikdy v dějinách nebylo pro poctivé badatele důvodem k tomu, aby se o rozvoj teorie přestali snažit.

9. Nelze rozvinout teorii nadhodnoty s ohledem na současný stav společnosti do takové podoby, aby příčiny a mechanismy přerozdělení toho, co je lidem zcizováno a odcizováno popsala lépe, než teorie, která vychází z pozičního investování? – Vzhledem k autoritě, kterou se teorie nadhodnoty (často nikoli jako teorie, ale sdílený mýtus bez konkrétní představy o fungování příslušných mechanismů) těší u části kriticky smýšlející veřejnosti, jsme vyvinuli značné úsilí směřující k tomu, abychom teorii nadhodnoty co nejvíce aktualizovali na současnost. Při přerozdělení toho, co lze nazvat „nadhodnotou“ v současném smyslu nám z nejrůznějších aspektů vyvstala klíčová role pozičního investování.

Potud snaha položit si „nepříjemné otázky“ týkající se dosažených výsledků. Autorský tým uvítá další, protože každá poctivá kritika popohání bádání vpřed. Téma, které jsme si vybrali, si práci v daném směru zaslouhuje.

Závěr

Pokud čtenář se snahou o porozumění sledoval náš text, našel v něm ještě jedno sdělení: **Pochopit společenskou realitu, zejména v současné době (kdy se problémy zauzlily, kdy došlo k určitému historickému excesu) je nesmírně obtížné, bez dobré teorie to nejde, ale hlavně – je to možné.**

Ještě hodně dlouho nebudeme znát úplně vše, dokonce ani ne vše, co by bylo k lepší orientaci ve společenském dění přínosné, ale s využitím teorie toho můžeme z reality vyčíst dost, abychom se ve složitém dění orientovali a věděli, o co jde. A čím více pochopíme, o co jde, tím menší ztráty nápravy současného stavu zaznamenáme, tím menší rizika spojená s přežitím civilizace na nás budou číhat.

Ztráty a rizika budoucího vývoje lze snížit i tím, že překonáme syndrom přecenění daného stavu poznání, že každá dosažená úroveň poznání nás motivuje k dalšímu poznání, ale také k trpělivému naslouchání hlasu druhých: Jak těch, kteří chtějí porozumět a mají dílčí či zásadní námitky, tak i hlasu těch, kteří porozumět nechtějí. Hledat vinu „na druhé straně“ pomyslných názorových barikád je vždy to nejjednodušší, ale součástí reality je i odpověď na otázku, proč takové barikády neporozumění vznikají, případně i reflexe toho, zda se na jejich tvorbě sami nepodílíme. Síla teorie spočívá v tom, že cokoli, jakýkoli problém, je schopna podrobit zkoumání.

V návaznosti výsledky našeho bádání můžeme nyní odpovědět na otázky položené na začátku našeho pojednání:

- Je otázka příčin bohatství a chudoby jeden z nejstarších problémů v historii lidstva, nebo jen v předhistorii lidstva, protože řešením tohoto problému teprve začne naše skutečná historie?

Skončí předhistorie lidstva poznamenaná konflikty, bojem o moc, nešetrným vztahem k přírodě. Využívání investičních příležitostí spojených s rozvojem, uchování a uplatněním lidských schopností podle míry jejich výnosnosti je základem mezilidských vztahů, při kterých svobodný rozvoj každého je podmínkou rozvoje všech, přičemž právě rozvoj lidských schopností měnící se v inovační aktivitu povede k takovému ekonomickému růstu, který bude velmi dynamický a přitom neomezený.

- Kdo je vlastně bohatý a kdo je chudý?

Tato otázka má celou řadu aspektů. Využívání investičních příležitostí spojených s rozvojem, uchování a uplatněním lidských schopností podle míry jejich výnosnosti umožní, aby nikdo nepocítoval chudobu a ani nemohl zneužít svou majetkovou výhodu k tvorbě výsadního postavení. Skutečným bohatstvím se stane prožitková náplň lidského života.

- Je dáno bohatství množstvím majetku, nebo i něčím jiným?

Záleží to na společenských poměrech. V „předhistorii“ vývoje lidské společnosti (tedy doposud) lze zneužít majetek k ovládnutí druhých lidí, ke zhoršení kvality jejich života, k působení příkoří i zabíjení. V podmínkách využívání investičních příležitostí spojených s rozvojem, uchování a uplatněním lidských schopností podle míry jejich výnosnosti se zneužití majetku výše uvedeným způsobem projevuje ztrátou efektivnosti a jako takové neobstojí v konkurenci. Rozhodující jsou dispozice člověka, které má každý z nás od přírody, kterými je každý z nás jedinečný a v tomto smyslu přínosný pro ostatní.

- Do jaké míry závisí bohatství na majetku?

Vztah není jednoznačný. V poměrech, kdy je využívání investičních příležitostí spojených s rozvojem, uchování a uplatněním lidských schopností podle míry jejich výnosnosti potlačováno pozičním investováním, nedochází k naplnění reálného bohatství lidského života ani obětí pozičního investování, ani těch, kteří poziční investování aplikují.

- A co je skutečné bohatství?

Skutečné bohatství je dáno bohatstvím lidského života, jeho prožitkovým naplněním, které je podstatným způsobem dáno tím, k čemu svůj život vztahujeme, jak si vytváříme smysl našeho žití, a to i ve vztahu k ostatním lidem.

- Proč rozdělení společnosti na bohaté a chudé vyvolává problémy?

Protože v současné společnosti dochází k pozičnímu investování.

- A musí nutně vždy problémy vyvolávat?

Nemusí, stačí „vytěsnit“ poziční investování vytvořením podmínek pro využívání investičních příležitostí spojených s rozvojem, uchování a uplatněním lidských schopností podle míry jejich výnosnosti.

- Jak tyto problémy řešit?

K tomu bude nezbytný komplex reforem zejména v oblasti financování těch odvětví, která přispívají k rozvoji, uchování a uplatnění lidských schopností.

- A je vůbec nutné tyto problémy řešit?

Pokud má lidstvo přežít, musí najít svoji evolučně stabilní strategii. Ta je založena na vytvoření podmínek, v nichž je svobodný rozvoj každého podmínkou rozvoje všech.

- Co je příčinou bohatství a co je příčinou chudoby?

V současné společnosti je to především majetek. Platí to ovšem jen ve společnosti, ve které může konkurenčně obstát investování do společenské pozice.

- Umíme dostatečně uspokojivě odpovědět na výše uvedené otázky?

Tak, aby se otevřela diskuse ke zformulovaným odpovědím, ano.

- Anebo se nám jen zdá, že jsou to otázky téměř banální, na které zná každý odpověď?

Za banální je může považovat jen ten, kdo se nepokusil jejich intuitivní vnímání zformulovat a „dát na stůl“ v takové podobě, ve které se k nim mohou vyjádřit ostatní.

- A potřebujeme vůbec znát odpověď na výše uvedené otázky?

Je to důležité jak z toho důvodu, abychom našli cestu z problémů, které v současnosti pociťujeme stále naléhavěji (je nejvyšší čas ukončit předhistorii lidské společnosti a zahájit vlastní dějiny lidské pospolitosti), tak i z hlediska individuálního nalézání smyslu žití. Bez toho totiž nelze plně prožitkově naplnit reálné bytí, které je s hledáním a nalézáním smyslu bezprostředně spojeno.

Utváření (zrání i dozrávání) společenského povědomí, vědomí a sebevědomí není dílem jednotlivců (ani geniálních teoretiků ani namyšlených manipulátorů), ale každého člověka. Z tohoto hlediska se musí teorie vyznačovat i pokorou k tomu obyčejnému „čapkovskému“ člověku. To se pokusíme v dalším pokračování této monografie, která ke společensky kontroverznímu tématu bohatství a chudoby přinesla určitá teoretická východiska. Ta bude v další fázi bádání nutné zlidštit, převést do co nejvíce srozumitelné (a nebojme se toho slova) a populární podoby. Pokud tato monografie umožní vznik širšího týmu včetně možnosti mezinárodní spolupráce, splnila jeden ze svých cílů.

Summary

The question posed by the name of the monograph, **when and why wealth and poverty becomes a problem and how to solve it**, is reworded to the question: **Why investment opportunities associated with the acquisition, preservation and use of human capital are not used according to their rate of return**. This is the same question (or the same complex of problems and questions related to what is causing the problems and how to solve them) but formulated so that the necessary tools can be used to describe, analyse, and solve the problem. In particular, it is about linking the microeconomic search for optimum to the use of investment opportunities linked to the acquisition, preservation and use of human capital, and Nash's solution to the negotiating problem in the field of cooperative games, enhanced with alternative options (alternatives in relation to improvements compared to the point of non-agreement).

On this basis, the phenomenon of **investing in a social position** or point of **positional investment** is identified, which plays a decisive role in the emergence of problems that depend on the division of society amongst the richer and the poorer citizens, in the deepening of this division and the related distortions of the social system. At the same time, understanding its role is also an answer to the question of why investment opportunities associated with the acquisition, preservation and use of human capital are not used according to their rate of return.

Positional investment works against market competition within its own field – on the market. It also works against its pressure to exploit investment opportunities according to their rate of returns (including those associated with the acquisition, preservation and use of human capital) and thus against increasing the efficiency of the economic system by means of resource-saving innovations and increasing human potential while fulfilling the human life welfare.

The engine of competition also operates in the field of positional investment, but here it empowers the social forces associated with obtaining positional advantage based on property in the form of violations of generally accepted principles: primarily in the form of robberies that grow into organized crime, corruption linked to the redistribution of public resources etc., secondarily by generating structures based on the mutual cover of violations of generally accepted principles that penetrate the institutional system and also find global coverage in the form of power, which is not under national control and national public choice.

To highlight the above conclusions, the introduction presents a fundamental difference between a redistribution and positional approach to addressing wealth and poverty, characterising the diverse types of redistribution solution, and referring to the potential risks associated with overestimating their role. To unblock some stereotypes, a parallel is drawn between seeking an answer to the question of why some rich and some poor are, why this may create a problem, with the question of why there is no light at night in the “epicurean” universe, followed by the idea of “epicurean” economics. The development of the theory of surplus into its usability in the pursuit of the emergence of additional value (as a form of “surplus over cost” retroactive to the economic process) shows that, even following the monitoring of this branch of economic theory, we must use the identification of the phenomenon of positional investment. Without this, we cannot answer the question of the dual role of the owner of the capital, etc. As

a follow-up, knowledge on consumer behaviour is presented in terms of investing in the acquisition, preservation, and development of skills in relation to investing in a social position, including the context of experience wealth and the role of marketing.

Identifying chains of investment in the acquisition, preservation and usage of human abilities plays a particularly significant role in the practical application of conclusions, including those related to the use of highly abstract theoretical tools developed by authors and presented in this monograph. Positional investment acts on the most sensitive and vulnerable elements of these chains, in such a way as to disrupt as much as possible the vertical mobility associated with the equality of the opportunity for a social rise independent of the original income or property conditions. A complex of reforms, which, step by step, would create the conditions for exploiting the investment opportunities associated with the acquisition of preservation and the use of human capital according to their level of return, must therefore be designed in such a way that these decisive elements are “treated” precisely in terms of their resilience to positional investment. To do this, it is necessary to work with a comprehensive vision of a lifelong process of acquiring, preserving, and developing human abilities, including the outcome of this process in the field of prolonging the zenith and the horizon of productive human employment. In this context, it turns out that disputes over the reform of the pension system have their origins not only in the fact that it is a redistribution of permanently generated large financial resources, but also in a fundamental game of people's motivation, or the possibility or vice versa impossibility (blockage) in terms of over-procuring these incentives from the natural procuring of resources to their lives in an activity based on a continuously conscious lifelong perspective into an activity aimed at solving current problems.

Literatura

- ANON, 2020. Václav Malý: Selhal papež Pius XII. za války, anebo židům pomáhal? Otevírají se vatikánské archivy. *Dvojka* [online] [vid. 2020-05-11]. Dostupné z: <https://dvojka.rozhlas.cz/vaclav-maly-selhal-papez-pius-xii-za-valky-anebo-zidum-pomahal-oteviraji-se-8160891>
- ANTOŠ, J. 2019. *Překvapivá budoucnost bankovnictví*. 27(9), 46–47.
- BARDSLEY, N. et al. 2010. *Experimental Economics. Rethinking the Rules*. Princeton : Princeton University Press.
- BECKER, G. 1993. *Human Capital: a theoretical and empirical analysis with special reference to education*. 3rd edition. Chicago : The University of Chicago Press.
- BECKER, G. 1997. *Teorie preferencí*. Praha : Grada.
- BAUMAN, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha : Mladá fronta.
- BELBIN, M. 2013. *Management teams: why they succeed or fail*. Third edition. London and New York : Routledge.
- BEVERIDGE, W. 1942. *Social Insurance and Allied Services*. London : HMSO
- O'BRIEN. 2011. *The Classical Economists Revisited*. Princeton : Princeton University Press.
- BROOKS, D. 2001. *Bobos*. Praha : Dokořán.
- BUTLER, E. 2012. *Public choice – a primer*. London : Institute for Economic Affairs.
- CANTO, V., JOINES, D., LAFFER, A. 1982. *Foundations of Supply-Side Economics – Theory and Evidence*. New York : Academic Press.
- ČÁP, J. 2017. *Může být vysoké IQ minusem?* 7(29), 29–34. [3] ANON, 2019. Nejdůležitější nástroj 21. století? *Laser. Měsíčník 21. století*. 17(8), s. 4. ISSN 1214-1097.
- ČERNÍK, O., VALENČÍK, R. 2016. Phenomenon of a "Snag" in financial markets and its analysis via the cooperative game theory. *Contributions to Game Theory and Management*. No. 9, s. 102-117.
- DHAMI, S. 2017. *The Foundations of Behavioral Economic Analysis*. Oxford : Oxford University Press.
- ENGLIŠ, K. 1932. *Malá finanční věda*. Praha : František Borový.
- ENGLIŠ, K. 1930. *Teleologie jako forma vědeckého poznání*. Praha : František Topič.
- ENGLIŠ, K. 1929. Teleologická teorie hospodářská a normativní teorie právní. *Obzor národohospodářský*. XXXIV, s. 267–282.
- ESPING-ANDERSEN, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge : Polity Press.
- EVROPSKÁ KOMISE. 2001. *European Governance: A white paper*. Brusel : Evropská komise.
- FRIEDMAN, M. 1957. *A theory of the consumption function*. Princeton : Princeton University Press.
- FRIEDMAN, M. 1961. *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press.
- GROENEWEGEN, J., SPITHOVEN, A., VAN DEN BERG, A. 2010. *Institutional Economics: an Introduction*. London : Palgrave Macmillan.
- HEATH, J. 2014. *Kritika konzumerismu*. In: ZHRÁDKA, P. (ed.), *Spotřební kultura: Historie, teorie a výzkum*. Praha : Academia, s. 317-337.
- HARVEY, D. 2017. *Marx, Capital, and the Madness of Economic Reason*. Oxford : Oxford University Press.

- HAYEK, F. 1944. *The road to selfdom*. London : Routledge.
- HEISLER, H., VALENČÍK, R., WAWROSZ, P. 2010. *Mikroekonomie středně pokročilý kurs*. Praha : Vysoká škola finanční a správní.
- HELLER, J., DRAGON, R. 2020. Kontakt s úřady levnější než přes web. *Hospodářské noviny*. S. 20.
- HENRY, J. F. 2012. *The Making of Neoclassical Economics*. London : Routledge.
- HENRIQUES, D. 2013. *Čaroděj ze země Iží: Bernie Madoff a konec důvěry*. Praha : Wolters Kluwer.
- HOLMAN, R. 2017. *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha : C. H. Beck.
- HOLMAN, R. 1999. *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha : C. H. Beck.
- HODGSON, G. M. (ed.) 2007. *The Evolution of Economic Institutions: a Critical Reader*. Cheltenham (UK) : Edward Elgar.
- Hunt, E. K., Lautzenheiser, M. 2015. *History of Economic Thought: A Critical Perspective*. 3rd edition. London : Routledge.
- ICHIROH, D. 2010. Productive consumption and population dynamics in an endogenous growth model: Demographic trends and human development aid in developing economies, *Journal of Economic Dynamics and Control*, Amsterdam Vol.. 34, no. 4, p. 696.
- JOHANSSON, P. 1991. *Intro to Modern Welfare Economics*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- KNÍŽEK, M. 2018. Ideál strojařů: jeden robot nahradí dva zaměstnance. *Hospodářské noviny*. S. 5–8.
- KREBS, V. a kol. 2015. *Sociální politika*. 6. vyd. Praha : Wolters Kluwer.
- KROH, M. 2016. *Vykořisťování: jen fikce nebo realita?* In: Sborník z vědecké konference Lidský kapitál a investice do vzdělání. VŠFS.
- KROH, M. 2015. *From the Financial to the Socio-Economic Efficiency of Investment Projects*. In: Proceedings of the 9th International Conference, European Entrepreneurship Forum 2015 „Efficiency in the Private and the Public Sector, Newton College. Prague, November 27th, 2015.
- KROH, M. 2018. Tajemství kapitálu. *Medias Res*. 1/2018.
- LIBROVÁ, H. 1994. *Pestří a zelení*. Kapitoly o dobrovolné skromnosti. Brno: Veronica.
- LIBROVÁ, H. 2003. *Vlažní a váhaví*. Kapitoly o ekologickém luxusu. Brno: Doplněk.
- LIBROVÁ, H. 2016. *Věrní a rozumní*, Brno, Masarykova univerzita.
- LIPOVETSKY, G. 2003. *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu*. Praha : Prostor.
- LIPOVETSKY, G. 2007. *Paradoxní štěstí*. Praha : Prostor.
- LOOMES, G. 1999. Some lessons from past experiments and some challenges for the future. *Economic Journal*, 109(2):35-45.
- MABSOUT, R. 2018. Late Neoclassical Economics. The Restoration of Theoretical Humanism in Contemporary Economic Theory. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 11(1):107-116.
- MACFARLANE, A. 2011. *Thomas Malthus and the Making of the Modern World*. Seattle : Amazon Digital Service, L.L.C.
- MARX, K. 1978. *Kapitál I*. Praha : Svoboda.
- MARX, K. 1974. *Rukopisy "Grundrisse" II*. Praha : Svoboda.

- MAŘÍK, V. 2016. *Průmysl 4.0: výzva pro Českou republiku*. Vydání 1. Praha : Management Press.
- MICROSOFT CORPORATION. 2018. *The future computed: artificial intelligence and its role in society / by Microsoft ; with a foreword by Brad Smith and Harry Shum*.
- MIHOLA, J. 2012. *Aristoteles ze Stageiry*. Melius.
- MISES, L. 1949. *Human Action: A Treatise on Economics*. New Haven : Yale University Press.
- MLČOCH, L. 2014. *Ekonomie rodiny v proměnách času, institucí a hodnot*. Praha : Karolinum.
- MORGAN, J. (ed.) 2015. *What is neoclassical economics? Debating the origin, meaning and significance*. London : Routledge.
- NAPOLEONI, C. 1968. *Ekonomické myšlení dvacátého století*, Praha: Academia.
- NEUMANN, J. 1945 – 1946. A Model of General Economic Equilibrium. *The Review of Economic Studies*, 13(1):1-9.
- NEUMANN, J., MORGENSTERN, O. 1953. *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton : Princeton university Press.
- OCHRANA, F. 2009. *Metodologie vědy: úvod do problému*. Vyd. 1. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1609-4.
- OSBORNE, T., GAEBLER, D. 1992. *Reinventing Government*. Reading : Addison Wesley.
- PALACIOS LLERAS, M. 2007. *Investing in Human Capital: A Capital Markets Approach To Student Funding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PAVLÁT, V., KUBÍČEK, A. 2010. *Regulace a dohled nad finančními trhy*. Praha : Vysoká škola finanční a správní.
- PAVLÁT, V. 2013. *Globální finanční trhy*. Praha : Vysoká škola finanční a správní. [13].
- PIKETTY, T. 2015. *Kapitál v 21. století*. Euromedia Group.
- REICH, R. 1995. *Dílo národů: příprava na kapitalismus 21. století*. Praha : Prostor.
- PSÁRSKA, M. 2019. *Determinants of real decision making on productive components of consumption under the current economic conditions of the Slovak Republic*, Institute of Technology and Business in České Budějovice.
- RICARDO, D. 2010. *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Carmel (Indiana, USA) : Liberty Fund, Inc.
- REID, W. a kol. 2005. *Ekosystémy a lidský blahobyť*. Praha : Univerzita Karlova, Centrum pro otázky životního prostředí.
- RICHTA, R. 1963. *Člověk a technika v revoluci našich dnů*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí.
- ROMAN, V. 2017. Žijeme v chaosu? 15(8), s. 21.
- ROUBAL, O., ZICH, F. 2014. *Marketingová sociologie. Marketingová komunikace a moderní společnost*. Praha: EUPRESS – VŠFS.
- SARRAZIN, T., ŠTÍCHA, F. 2015. *Teror ctnosti: o hranicích názorové svobody v Německu*. 1. vyd. Praha: Academia.
- SEDLÁČEK, T. 2009. *Ekonomie dobra a zla*. Nakladatelství 65. pole.
- SCHUMPETER, J. A. 1981. *Theory of economic development*. London: Routledge.
- SKŘEJPKOVÁ, P., SOUKUP, L. *Nedemokratické právní systémy ve vybraných státech Evropy první poloviny 20. století: příspěvek k aplikaci „Principů“ E.F. Smidaka*. Praha : Havlíček Brain Team.

- SMITH, A. 1759. *The Theory of Moral Sentiments*. London.
- SMITH, A. 2019. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. New York: BookRix.
- SOJKA, M. 2010. *Dějiny ekonomických učen*. Praha : Havlíček Brain Team.
- SOPER, K., FAJEJTA, M. 2014. *Alternativní hédonismus a život v dobrovolné skromnosti*. In: ZAHŘÁDKA, P. (ed.), *Spotřební kultura: Historie, teorie a výzkum*. Praha : Academia, s. 365-402.
- SOUMYANANDA, D. 2014. Inclusive growth through creation of human and social capital. *International Journal of Social Economics*; Bradford Vol. 41, no. 10, pp. 878-895.
- SOUMYANANDA, D. et al. 2000. Sociální kapitál při tvorbě lidského kapitálu a hospodářského růstu: přístup produktivní spotřeby Indie. Oddělení pro ekonomický výzkum, Indický statistický institut, Kalkata.
- SRAFFA, P. 1975. *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- STEGER, M. 2002. Productive consumption, the intertemporal consumption trade-off and growth. *Journal of Economic Dynamics & Control*; Amsterdam Vol. 26, no. 6, pp. 1053-1068.
- STEWART, J. 1991. *Den of Thieves*. New York : Simon & Schuster.
- STIGLITZ, J. 1997. *Ekonomie veřejného sektoru*. Praha : Grada.
- ŠAMALÍK, F. 1967. *Člověk a instituce*. 1. vyd. Praha : Svoboda.
- SUEN, W., MO, P. H. 1994. Simple analytics of productive consumption, *The Journal of Political Economy*; Chicago Vol. 102, no. 2, p. 372.
- THALER, H. 2015. *Misbehaving: the making of behavioral economics*. New York : W. W. Norton & Company.
- TITMUSS, R. 1958. *Essays on the welfare state*. London: Allen & Unwin.
- TITMUSS, R. 1974. *Social policy: an introduction*. London: Allen & Unwin.
- THOMSON, W., ed. 2010. *Bargaining and the theory of cooperative games: John Nash and beyond*. Cheltenham, UK ; Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.
- UŠELA, J. 2019. Čas boje umělých inteligencí je tu. *Hospodářské noviny*. S. 1.
- VALENČÍK, R. a kol. 2014. *Perspektivy a financování odvětví produktivních služeb*. Praha: VŠFS.
- VALENČÍK, R. a kol. 2018. *Odvětví produktivních služeb. Teorie a praxe*. Praha : Vysoká škola finanční a správní.
- VALEŠ, L. 2013. *Dějiny politického myšlení od starověku po Machiavelliho*. Zavlekov : Pro Fakultu právnickou Západočeské univerzity v Plzni vydal AgAkcent.
- VEBLEN, T. 1996. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha : SLON.
- YERZNKYAN, B., GASSNER, L., KARA, A. 2017. Culture, institutions, and economic performance. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 13, no. 2, pp. 71-80.
- ZAHŘÁDKA, P. a kol. 2014. *Spotřební kultura, historie, teorie, výzkum*. Praha : Academia.
- ZAMAROVSKÝ, P. 2011. *Proč je v noci tma?* Aldebaran Group for Astrophysics. Praha.
- ZWICK, D. 2013. Utopias of ethical economy: A response to Adam Arvidsson, *Ephemeris*; Leicester Vol. 13, no. 2, pp. 393-405.

Příloha 1: Vymezení pojmu chudoba, přístupy k jejímu měření, příjmová chudoba v ČR

Cílem této kapitoly je představit základní přístupy k chudobě. Jedná se o stručný přehled, zájemce o hlubší přístup odkazujeme na specializovanou literaturu (např. Mareš 1999, Večerník a Mysíková 2015, Prokop 2019). Kapitola rovněž stručně uvádí ukazatele příjmové chudoby, materiální, respektive materiální a sociální deprivace v ČR.

Ravallion (1992) chudobu popisuje jako socioekonomický status člověka, u něhož není dostatečné hmotné zajištění, tedy nejen finance, ale i živobytí a základní lidské potřeby, kam můžeme zařadit dostatek kvalitních potravin (maso, ovoce, zelenina), pitnou vodu a její dostupnost (vzdálenost zdroje pitné vody), oblečení, vzdělání, dostatek pracovních míst, zdravotní péči a blízkost zdravotních zařízení. Z tohoto přístupu plyne, že definovat chudobu není jednoduché, jelikož každá země chápe chudobu trochu jinak, nemůžeme tedy chudobu striktně hodnotit jednou metodou (Sachs, 2005). Sociálně slabší vrstvy ve vyspělých státech mají hranici chudoby jinde než například země západní Afriky (Tomeš 2001). Na základě toho můžeme do pojetí chudoby zahrnout i různé další faktory, jako je demografie, politická situace, geografická poloha, nerostné zdroje či jiné.

OSN (United Nations 2019) definuje chudobu jako „stav charakterizovaný kritickou nouzí o základní lidské potřeby, včetně jídla, pitné vody, hygienických potřeb, zdraví, obydlí, vzdělání a informací. Nezávisí pouze na příjmu, ale také na dostupnosti služeb.“ I tato definice je poměrně obecná, stejně jako definice Světové banky, která říká, že „chudoba je výrazná deprivace vlastní pohody, která je ovlivněna mnoha faktory.“ (World Bank 2000). Zahrnuje nízké příjmy a neschopnost získat základní zboží a služby nezbytné k důstojnému přežití, nízkou úroveň zdraví a vzdělání, špatný přístup k čisté vodě a hygienu, nedostatečnou fyzickou bezpečnost (World Bank 1998).

V souhrnu lze konstatovat, že ačkoliv pojem chudoba lze intuitivně jasně chápat, jeho definování, činí, stejně jako u jiných pojmů potíže⁹. Obdobné je to i s měřením chudoby. Metody měření lze rozdělit do několika kategorií:

- Absolutní a relativní:

Absolutní chudoba je definována jako stav, kdy člověk nedokáže uspokojit své základní životní potřeby (jídlo a pitná voda, bydlení, zdraví a základní hygienické potřeby, vzdělání a přístup k informacím), může docházet k ohrožení života jedince. Hranice absolutní chudoby je vyjádřena substitučním minimem, při kterém je člověk ještě schopný přežít (Gordon, 2005). Absolutní chudoba se od relativní liší především tím, že hranice je pro všechny státy stejná, zahrnuje pouze výdaje jedince a neměla by být závislá na distribuci příjmů. Určování hranice absolutní chudoby má výhodu v tom, že ji můžeme aplikovat na různá místa a různý čas, na druhou stranu je nutné si uvědomit, že výdaje na život se mění (např. ceny zboží, služeb, daně,

⁹ Skutečnost, že pojmy z přírodních a společenských věd nejsou jednoznačně definovány, je přirozená. Plyne ze skutečnosti, že označení čehokoliv je lidskou konvencí, založenou na souhlasu. Jsou-li ale znaky libovolné (závislé na konvenci), nemohou být jejich významy nikdy fixovány a budou vždy inherentně nestálé. Naše představy se kříží a překrývají, přesto jsme schopni o téže věci hovořit i za situace, kdy její univerzální definice chybí. Wittgenstein (1998, § 66-68) k tomu uvádí: „Místo toho, abych udal něco, co je společné všemu, co označujeme jako řeč, říkám, že těmto jevům vůbec není společného cosi jediného, kvůli čemu pro všechny užíváme stejného slova, nýbrž že jsou si navzájem mnoha rozdílnými způsoby příbuzné. A kvůli této příbuznosti nebo těmto příbuznostem je všechny označujeme jako „řeč“. ... Nedokážu vymyslet lepší význam k popisu těchto podobností než „rodové podobnosti“ ...“

klimatické změny atd. Gordon (2005) konstatuje, že pokud člověk nemá splněny alespoň dvě kritéria z tabulky 1, trpí absolutní chudobou. Zdůrazněme, že od absolutní chudoby je nutno odlišit extrémní chudobu. Ta je chápána jako denní příjmová hranice stanovena World Bank, která je od roku 2015 stanovena na 1,9 USD¹⁰. Jedinec, jehož příjem je nižší než daná hranice, tedy trpí extrémní chudobou.

Relativní chudoba je založena porovnání domácností (jednotlivců nebo rodin) v určité lokalitě (porovnání mediánových příjmů vyjádřených pomocí percentilu). Zpravidla se měří na úrovni státu. Relativní chudobu si můžeme popsat jako stav člověka, který dokáže uspokojit své základní životní potřeby, ale na mnohem nižší úrovni, než je průměr v dané populaci. Relativní chudobu často označujeme také jako „mírnou“ chudobu (Mareš, 1999). Relativní chudoba se vypočítává na základě příjmu domácnosti (například příjem menší než 60 % mediánu příjmu odpovídajících dané domácnosti), k čemuž se přidává (ale ne vždy) vývoji cen (Ravallion, 2010). Relativní chudoba v jednotlivých zemích je odlišná, závisí na jejich příjmech. Teoreticky si lze představit situaci, kdy se příjem všech osob zvýší o stejné procento. Míra relativní chudoby bude potom stejná, přestože rodiny nebo jedinci mohou mít poměrně vysoký životní standard.

- Objektivní a subjektivní:

Objektivní chudoba je stanovena jako hranice, pod kterou už není možné uspokojit základní potřeby. Chudý je ten, kdo splní určitá kritéria - např.: V USA domácnost, která vydává z příjmů na potraviny více než 30 % (Večerník, Mysíková, 2015). Pojem objektivní chudoba je z tohoto pohledu poněkud zavádějící, protože daná hranice či kritéria jsou stanovena nutně arbitrárně, nikoliv objektivně.

Subjektivní chudoba je popisována jako vlastní pocit nebo přání, vyjadřuje osobní postoj k životu, co jednotlivec potřebuje k uspokojení základních tužeb. Pokud tomu tak není, člověk je nespokojen a označen za chudého. 6). Dotazníky zabývající se měřením subjektivní chudoby pak vychází z dotazů „Cítíte se být chudým/ou?“, kdy dotyčný jedinec nebo i domácnost zaškrtnává jednu z možností. Toto subjektivní hodnocení potom spíše hovoří o našich pocitech než o úrovni deprivace (Mareš 1999). Vliv na toto hodnocení může mít pak například kultura, politická situace země a další faktory.

Z hlediska srovnání objektivní a subjektivní chudoby může dojít k následujícím situacím: a) určitý okruh lidí je považován za chudé, ale oni samotní subjektivně tento pocit nesdílí (chyba prvního typu). b) člověk není objektivně považován za chudého, ale subjektivně se tak cítí (chyba druhého typu).

- Preskriptivní, konsensuální a empirické:

Preskriptivní koncepty chudoby vymezují chudobu na základě expertních odhadů. Využívají spotřební koše, které vymezují hranici životního minima, podle čehož jsou vypočítány nároky na sociální zabezpečení. Expertní odhady vycházejí ze stanovených standardů, které se v čase mění (Halleröd, 1995). Obecně se tyto nároky zvyšují. Konsensuální koncepty chudoby nevyužívají expertních odhadů, ale vycházejí z výpovědí dotazníkových šetření respondentů, tedy přímo obyvatel více či méně postižených chudobou. Společnost vytvoří seznam základních životních potřeb, které se následně zajišťují pro chudé obyvatelstvo. Vypočítává se, jaká je nutná minimální výše příjmu (Kelly, Tomlinson a Patlsiot, 2016). Jistým kompromisem jsou pak empirické modely měření chudoby, které vycházejí z vyhodnocení statistického šetření, což může být již zmíněný spotřební koš, a ze samotné představy obyvatel o

¹⁰ Viz např. <https://data.worldbank.org/topic/poverty>

úrovni jejich příjmů, které probíhá obvykle formou dotazníkového šetření, nakolik jsou jejich životní podmínky uspokojivé (Callan, Nolan, Whelan, 1993). V zásadě jde tedy o kombinaci objektivních a subjektivních faktorů.

- Přímé a nepřímé:

Přímé měření chudoby je založeno na měření chudoby až po transformaci příjmů do spotřeby. Bere tedy v úvahu nejen příjmy, ale také výdaje a je spojeno s kupní silou peněz. Pokud příjmy nominální domácnosti nerostou a cenová hladina roste, podle přímého měření chudoby může být více osob chudých.

Nepřímé metody jsou opačně založeny na měření příjmů před spotřebou, a tudíž neberou v úvahu strukturu výdajů. Do příjmů se tak nepromítá jejich kupní síla. Výhodou těchto metod je, že jsou snadněji zjištělné.

Tabulka 1: vymezení absolutní chudoby

Potřeba	Specifikace potřeby
Jídlo	BMI vyšší než 16.
Pitná voda	Voda nesmí pocházet pouze z řek a jezer, musí být dostupná max. 15 minut chůze od obydlí.
Hygienická zařízení	Dostupnost toalet.
Zdraví	Dostatečná zdravotní péče pro nemocné a těhotné ženy.
Bydlení	Obydlí musí mít méně než 4 osoby žijící v jedné místnosti. Podlaha nesmí být vyrobená z hlíny.
Vzdělání	Obydlí musí mít méně než 4 osoby žijící v jedné místnosti. Podlaha nesmí být vyrobená z hlíny.
Dostupnost služeb	Dostupnost vzdělávacích, sociálních, zdravotní a právních služeb.
Informovanost	Přístup k novinám, rádiu, televizi, počítači či telefonu.

Pro zajímavost uvedme některé ukazatele za ČR. V tabulce 2 je uveden počet osob v ČR pod hranicí chudoby a jejich rozdělení. Míra ohrožení chudobou se podle metodiky Eurostatu opírá o tzv. ekvivalizovaný příjem, což je podíl disponibilního příjmu domácnosti a počtu jejích spotřebních jednotek. Vypočtený ekvivalizovaný příjem domácnosti se následně přiřadí všem jejím členům. Ze souboru všech osob, seřazených vzestupně podle výše jejich ekvivalizovaného příjmu, se pak počítá hranice chudoby. Nejčastěji používanou hranicí chudoby je 60 % mediánu ekvivalizovaného příjmu. Jako doplňkové hranice se používají 40, 50 a 70 % mediánu. V tabulce 2 jsou uvedeny časové řady míry ohrožení chudobou při užití hranice 60 % a doplňkové hranice 70 % mediánu. Míra chudoby se vyjadřuje jako procentní podíl osob s ekvivalizovaným příjmem nižším než je zvolená hranice chudoby na celkovém počtu dané skupiny osob (osoby celkem a dále např. osoby podle pohlaví, věku, ekonomické aktivity). V tabulce jsou dále uvedeny indikátory příjmové chudoby, které blíže charakterizují variabilitu příjmů, konkrétně:

a) Koeficient příjmové nerovnosti: S80/S20: podíl objemu příjmů připadajících na 20 % osob s nejvyššími příjmy (5. kvintil) k objemu příjmů připadajících na 20 % osob s nejnižšími příjmy (1. kvintil). Vyšší hodnota koeficientu znamená vyšší diferenciaci příjmů.

b) Indikátor relativního propadu příjmů: rozdíl mezi mediánem příjmu osob pod hranicí chudoby a danou hranicí chudoby, vyjádřený v % z této hranice. Vyšší hodnota ukazatele značí hlubší propad osob pod hranici chudoby. Indikátor byl vypočítán pro hranici chudoby stanovenou na 60 % mediánu.

c) Gini koeficient: počítá se z celého souboru osob, kde jsou osoby uspořádány vzestupně podle výše peněžního příjmu. Vyjadřuje vztah mezi kumulativním podílem počtu osob a kumulativním podílem jejich příjmů. Pohybuje se od 0 do 1, přičemž vyšší hodnota značí větší nerovnost v příjmech; v tabulce je uveden v procentech.

Tabulka 2: Indikátory chudoby

		Hranice příjmové chudoby 60 % mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu					
		2014	2015	2016	2017	2018	2019
Počet osob pod hranicí chudoby (v tis.)		1 002,3	1 006,2	1 000,5	947,8	996,2	1 057,3
Míra chudoby (podíl z celkového počtu osob v %)		9,7	9,7	9,7	9,1	9,6	10,1
Hranice příjmové chudoby (Kč)		118 817	122 637	128 287	134 334	143 555	153 811
Osoby s příjmem pod hranicí chudoby podle vybraných charakteristik							
	(podíl těchto osob v příslušné skupině v %)						
Pohlaví	muži	8,9	8,5	8,5	7,6	7,8	8,1
	ženy	10,5	11,0	10,8	10,7	11,4	12,1
Věk	do 18 let	14,7	14,7	14,1	11,6	11,0	11,2
	18-64	9,1	9,0	8,8	7,9	7,7	7,8
	z toho: 18-24	10,7	11,1	12,8	11,2	10,3	9,4
	25-49	8,7	8,7	8,2	6,9	6,7	6,7
	50-64	9,0	8,7	8,5	8,8	8,8	9,2
	65 a více	7,0	7,4	8,1	10,7	14,2	16,6
Převažující ekonomická aktivita (osoby ve věku 18+)							
	pracující celkem	3,6	4,0	3,8	3,5	3,4	3,5
	nezaměstnaní	47,8	48,7	52,2	48,6	53,2	52,7
	důchodci	6,9	7,4	8,1	10,8	14,2	16,7
	ostatní neaktivní	14,7	14,0	14,5	13,4	14,5	16,3
Právní forma užívání bytu							
	vlastnictví a bezplatné užívání	7,4	7,0	6,6	6,7	7,4	8,0
	nájemní	20,4	22,2	23,8	20,9	20,6	20,4
Typ domácnosti							
	domácnosti bez dětí celkem	7,3	7,9	7,9	8,7	9,7	10,8
	jednotlivci celkem	15,4	19,0	20,2	24,3	27,8	29,2
	z toho: muži	11,7	15,3	15,5	16,2	17,5	18,0
	ženy	17,9	21,5	23,3	29,3	34,3	37,0
	jednotlivci do 65 let	16,2	20,2	20,1	20,2	18,5	17,1
	jednotlivci 65 a více let	14,5	17,8	20,2	28,3	36,9	41,2
	2 dospělí, aspoň jeden 65 a více let	3,7	3,4	2,9	3,1	4,1	4,7
	2 dospělí, oba do 65 let	7,6	7,4	7,1	6,5	5,8	6,2
	ostatní domácnosti bez dětí	3,0	2,6	1,7	1,7	1,4	1,8

domácnosti se závisými dětmi celkem	12,1	11,5	11,5	9,6	9,5	9,5
1 dospělý, alespoň 1 závislé dítě	35,9	34,4	37,0	31,4	30,1	30,8
2 dospělí, 1 závislé dítě	8,0	6,2	6,4	7,0	8,5	7,1
2 dospělí, 2 závislé děti	8,3	9,1	9,3	6,2	5,8	6,1
2 dospělí, 3 a více závislých dětí	24,0	25,1	21,0	17,4	15,7	17,6
ostatní domácnosti se závisými dětmi	6,9	5,1	5,7	5,6	5,9	5,0
Vybrané indikátory příjmové chudoby	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Koeficient příjmové nerovnosti S80/S20	3,5	3,5	3,5	3,4	3,3	3,3
Relativní propad příjmů						
osoby celkem	18,0	19,2	19,5	16,6	15,0	14,1
muži	18,7	20,9	22,7	18,4	16,4	14,7
ženy	17,4	16,7	16,6	15,1	14,0	13,7
Gini koeficient	25,1	25,0	25,1	24,5	24,0	24,0

Zdroj: Český statistický úřad (2020), <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-2019>.

Tabulka 3 a 4 potom uvádí údaje o míře materiální a sociální deprivace a míře materiální deprivace osob podle vybraných charakteristik osob a domácností. Za materiálně deprivované (tabulka 3) se podle metodiky Eurostatu považují osoby z domácností, které uvedly nedostatek či neuspokojivou situaci u 4 a více položek z celkového počtu 9 stanovených. Vybrané položky pro hodnocení míry deprivace zahrnují předměty dlouhodobé spotřeby (telefon, barevný televizor, pračku, automobil) a případy, kdy domácnost má potíže při nakládání s finančními prostředky (krytí nečekaných výdajů, jeden týden dovolené ročně mimo domov, jídlo s masem nebo rybou každý druhý den, přiměřené vytápění bytu nebo domu, předcházení vzniku dluhů). Míra materiální a sociální deprivace (tabulka 4) vychází z míry materiální deprivace a navíc obsahuje také sociální hledisko osob v domácnosti. Celkem je založena na 13 položkách. Za materiálně a sociálně deprivovanou osobu se považuje ta, která si z finančních důvodů nemohla dovolit 5 a více položek z celkových 13. Položky vztahující se k osobám zahrnují věci pro osobní potřebu (vlastnictví alespoň dvou párů bot, pořízení nového oblečení), osobní kontakt s přáteli či příbuznými, volnočasové aktivity, útratu finanční částky pro sebe a připojení k internetu. Míra materiální a sociální deprivace a míra materiální deprivace je počítána za všechny osoby celkem, za osoby pod hranicí chudoby a za osoby nad hranicí chudoby.

Tabulka 3: Míra materiální deprivace

		Míra materiální deprivace / material deprivation rate					
		4 a více položek z 9 / 4 and more items from 9					
		2018			2019		
		Celkem Total	Hranice chudoby Poverty threshold		Celkem Total	Hranice chudoby Poverty threshold	
pod below	nad above		pod below	nad above			
Počet osob pod hranicí deprivace (v tis.)		292,9	147,3	145,6	281,4	147,5	133,9
Míra deprivace (podíl z celkového počtu osob v %)		2,8	14,8	1,6	2,7	14,0	1,4
Intenzita deprivace (prům. počet chybějících položek)		4,4	4,5	4,3	4,3	4,5	4,2
Osoby pod hranicí deprivace podle							
vybraných charakteristik							
	(podíl těchto osob v příslušné skupině v %)						
Pohlaví	muži	2,5	17,4	1,3	2,5	15,6	1,4
	ženy	3,1	13,0	1,8	2,9	12,9	1,5
Věk	do 18 let	3,4	19,4	1,5	2,9	15,8	1,3
	18-64	2,7	16,8	1,5	2,8	18,1	1,5
	z toho: 18-24	2,8	13,9	1,5	2,9	12,3	1,9
	25-49	2,6	17,2	1,6	2,5	16,5	1,5
	50-64	2,9	17,3	1,5	3,4	22,1	1,5
	65 a více	2,5	7,7	1,7	2,2	6,6	1,3
Převažující ekonomická aktivita (osoby ve věku 18+)							
	pracující celkem	1,6	9,2	1,3	1,6	13,7	1,2
	nezaměstnaní	20,9	33,2	7,0	20,3	31,0	8,5
	důchodci	2,5	7,6	1,7	2,5	7,3	1,5
	ostatní neaktivní	3,4	13,4	1,8	4,3	15,3	2,1
Právní forma užívání bytu							
	vlastnictví a bezplatné užívání	1,2	6,8	0,8	1,4	7,8	0,8
	nájemní	10,7	29,0	6,0	9,0	25,7	4,7
Typ domácnosti							
	domácnosti bez dětí celkem	2,8	13,3	1,7	2,6	11,4	1,6
	jednotlivci celkem	5,0	11,3	2,6	3,9	8,8	1,9
	z toho: muži	3,8	15,5	1,4	3,1	12,4	1,0
	ženy	5,8	9,9	3,6	4,5	7,6	2,8
	jednotlivci do 65 let	5,4	18,5	2,4	4,4	16,8	1,9
	jednotlivci 65 a více let	4,7	7,7	2,9	3,5	5,5	2,0

2 dospělí, aspoň jeden 65 a více let	1,9	12,7	1,5	2,0	17,7	1,2
2 dospělí, oba do 65 let	2,4	20,0	1,3	2,7	22,6	1,4
ostatní domácnosti bez dětí	2,0	25,7	1,7	1,8	-	1,8
domácnosti se závislymi dětmi celkem	2,8	16,3	1,4	2,8	16,7	1,3
1 dospělý, alespoň 1 závislé dítě	9,0	19,9	4,2	8,1	15,9	4,7
2 dospělí, 1 závislé dítě	2,9	14,6	1,8	2,9	17,7	1,8
2 dospělí, 2 závislé děti	1,6	8,7	1,1	1,4	6,5	1,1
2 dospělí, 3 a více závislych dětí	2,8	18,0	-	2,8	12,2	0,8
ostatní domácnosti se závislymi dětmi	2,5	25,9	1,0	2,9	58,5	-

Zdroj: Český statistický úřad (2020), <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-2019>.

Tabulka 4: Míra materiální a sociální deprivace

		Míra materiální a sociální deprivace / Material and social deprivation rate					
		5 a více položek ze 13 / 5 and more items from 13					
		2018			2019		
		Celkem Total	Hranice chudoby Poverty threshold		Celkem Total	Hranice chudoby Poverty threshold	
pod below	nad above		pod below	nad above			
Počet osob pod hranicí deprivace (v tis.)		621,2	317,8	303,4	554,2	266,7	287,5
Míra deprivace (podíl z celkového počtu osob v %)		6,0	31,9	3,2	5,3	25,2	3,1
Intenzita deprivace (prům. počet chybějících položek)		6,0	6,1	5,8	5,9	5,7	6,0
Osoby pod hranicí deprivace podle vybraných charakteristik							
(podíl těchto osob v příslušné skupině v %)							
Pohlaví	muži	5,1	34,4	2,7	4,7	25,7	2,8
	ženy	6,8	30,2	3,8	5,9	24,9	3,3
Věk	do 18 let	6,8	37,1	3,1	6,1	28,9	3,2
	18-64	5,6	36,3	3,0	5,0	29,4	3,0
	z toho: 18-24	4,8	25,1	2,4	4,4	21,4	2,6
	25-49	5,0	33,6	2,9	4,5	27,5	2,8
	50-64	7,0	44,2	3,4	6,3	34,7	3,4

	65 a více	6,3	20,2	4,0	5,5	16,6	3,2
Převažující ekonomická aktivita (osoby ve věku 18+)							
	pracující celkem	3,0	23,5	2,3	2,8	20,7	2,2
	nezaměstnaní	40,6	63,0	15,1	32,2	46,5	16,3
	důchodci	6,7	21,2	4,3	5,9	16,9	3,7
	ostatní neaktivní	7,8	27,9	4,4	8,8	29,9	4,6
Právní forma užívání bytu							
	vlastnictví a bezplatné užívání	3,3	20,1	2,0	3,2	17,1	2,0
	nájemní	19,3	52,7	10,6	15,7	40,7	9,2
Typ domácnosti							
	domácnosti bez dětí celkem	6,4	31,0	3,8	5,4	21,8	3,4
	jednotlivci celkem	11,6	26,7	5,8	8,7	18,1	4,8
	z toho: muži	8,4	31,2	3,6	6,1	19,4	3,2
	ženy	13,6	25,2	7,5	10,5	17,7	6,2
	jednotlivci do 65 let	10,6	37,6	4,5	8,2	27,3	4,3
	jednotlivci 65 a více let	12,5	21,3	7,4	9,2	14,4	5,5
	2 dospělí, aspoň jeden 65 a více let	4,5	28,3	3,5	4,1	28,5	2,9
	2 dospělí, oba do 65 let	6,2	52,9	3,3	5,2	35,7	3,2
	ostatní domácnosti bez dětí	3,5	31,5	3,1	3,5	17,3	3,2
	domácnosti se závisými dětmi celkem	5,5	32,8	2,7	5,2	29,0	2,7
	1 dospělý, alespoň 1 závislé dítě	20,6	44,3	10,5	17,2	33,5	9,9
	2 dospělí, 1 závislé dítě	5,1	32,9	2,5	5,6	40,5	2,9
	2 dospělí, 2 závislé děti	2,9	16,6	2,1	3,3	19,9	2,2
	2 dospělí, 3 a více závislých dětí	6,5	29,0	2,2	5,6	19,9	2,6
	ostatní domácnosti se závisými dětmi	4,4	47,3	1,8	2,7	34,8	1,0

Zdroj: Český statistický úřad (2020), <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-2019>.

Z tabulek 2 až 4 zdánlivě plyne, že chudoba v ČR ani materiální, respektive materiální a sociální deprivace nepředstavuje závažnější problém. Pod hranicí chudoby dlouhodobě žije cca 10 %.¹¹ Nicméně některé další údaje již tak příznivé nejsou. Celkově stoupá podíl starších osob (65 let a více) ohrožených chudobou nebo sociálním vyloučením (z 10,1 % v roce 2016 na 15,6 % v roce 2017). Chudobou jsou v relativně vyšší míře ohroženi lidé bez zaměstnání a rodiče samoživitelé (21,7 % a 36,9 % v roce 2018). Počet sociálně vyloučených lokalit roste. V roce 2018 v České republice existovalo 830 vyloučených lokalit, ve kterých žilo 127000 obyvatel, což je podstatně více než v roce 2015 (606 lokalit s 115 000 obyvateli)¹². Rovněž, pokud se zaměříme na jednotlivé ukazatele materiální, respektive materiální a sociální

¹¹ Zde uvedená data pocházejí z šetření Eurostatu z roku 2017. Novější údaje nejsou k dispozici.

¹² Evropská komise (2020).

depravace, jsou údaje varovnější. Týdenní dovolenou si nemůže dovolit 21 procent Čechů. Téměř čtvrtina lidí by měla problém pokrýt nenadálý výdaj ve výši přes deset tisíc korun¹³. Omezené příjmy těmto lidem znemožňují možnost plánování a berou jim pocit, že jsou pány svého osudu. Chudoba v Česku se zároveň částečně dědí, díky relativně velkým nerovnostem v regionech a dědění vzdělání rodičů v těch nejnižších sociálních skupinách. U domácností ve složení 1 dospělý a 1 dítě je 61 %, které si nemohou dovolit jednorázový výdaj 10 tisíc Kč. U samostatně žijících důchodců je to 45 % domácností v dané kategorii, u rodičů s 3 a více dětmi 33 %. Svou roli hrají i regionální rozdíly. V regionu Severozápad (Ústecký a Karlovarský kraj) trpí materiální deprivací 15 % domácností, v Moravskoslezském kraji necelých 16 % domácností. V ostatních regionech to je pod 10 %. Počet osob žijících pod hranicí příjmové chudoby činí v regionu Severozápad (19 %, v Moravskoslezském kraji 16 %). Lze přitom předpokládat, že události v roce 2020 (epidemie koronaviru) se zde uvedená čísla zvýší. Krize, která bude s epidemií koronaviru spojená, vyžaduje hledat nová řešení než přístupy založené na standardním přerozdělování. I z tohoto pohledu jev publikaci navrhované řešení v podobě rozvoje investic do lidského a sociálního kapitálu a omezení investování do pozice jako přinejmenším k vážné diskusi a zamyšlení.

Literatura k příloze:

- CALLAN, T., NOLAN, B., WHELAN, T. 1993. Resources, Deprivation and the Measurement of Poverty. *Journal of Social Policy*, 22(2):141-172.
- EVROPSKÁ KOMISE. 2020. Zpráva o České republice 2020. On-line: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european_semester_country-report-czechia_cs.pdf
- GORDON, D. 2005. Indicators of Poverty & Hunger. On-line: http://www.un.org/esa/socdev/undp/documents/ydiDavidGordon_poverty.pdf
- HALLERÖD, B. 1995. Making Ends Meet: Perceptions of Poverty in Sweden. *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 4(1):174-189.
- KELLY, P. G., TOMLINSON, W. M., PATSIOS, D. 2016. Comparative assessment of methods for measuring consensual poverty. *Social indicators research*, 129(2):677-698.
- MAREŠ, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: SLON-Sociologické nakladatelství.
- PROKOP, D. 2019. *Slepé skvrny: o chudobě, vzdělání a dalších výzvách české společnosti*. Brno: Host.
- RAVALLION, M. 1992. *Poverty Comparisons: A Guide to Concepts and Methods*. On-line: <http://documents.worldbank.org/curated/en/290531468766493135/pdf/multi-page.pdf>
- RAVALLION, M. 2010. *Mashup indices of development*. On-line: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5432>
- SACHS, J. 2005. *The End of Poverty*. London: Penguin Books.
- TOMEŠ, I. 2001. *Sociální politika, teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub.
- UNITED NATIONS 2019. *Ending Poverty*. On-line: <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/poverty/>

---

¹³ Údaje jsou za rok 2018. Zdroj: <https://www.radio.cz/cz/rubrika/ekonomika/kazdemu-jedenactemu-cloveku-v-cesku-hrozi-prijmova-chudoba>

VEČERNÍK, J., MYSÍKOVÁ, M. 2015. *Chudoba v České republice: kritický pohled na evropské ukazatele*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.

WITTGENSTEIN, L. 1998. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofie.

WORLD BANK. 1998. *The definitions of poverty*. Dostupné z:
<https://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/335642-1124115102975/1555199-1124115187705/ch2.pdf>

WORLD BANK. 2000. *Beyond Economic Growth*, Dostupné z:
<http://www.worldbank.org/depweb/beyond/global/chapter6.html>

Příloha 2: Reflexe zkušenosti z interdisciplinárního přístupu

Monografie se snaží o komplexní pohled na vymezený předmět zkoumání; jejím cílem a posláním je zpřístupnit její četbu čtenářům s různým stupněm vzdělání víceúrovňového výkladu. Zcela v logice věci je využití interdisciplinárního přístupu k bádání, což odpovídá předmětu zkoumání. Je šestou v pořadí, podobně jako předcházející uplatňuje interdisciplinární přístup. V návaznosti na to lze dát určitou reflexi dosavadních zkušeností.

Monografie využívá neoklasická teoretická východiska, na ně navazujícími metody ekonomie produktivní spotřeby i s řadou dalších prvků: využívá poznatky dalších humanitních věd (mj. behavioristické ekonomie, psychologie, sociologie, filosofie), i tzv. exaktních věd (zejména teorie her), z jejichž pozic se vychází při výkladu.

I když o pojetí interdisciplinárního přístupu ve vědeckém bádání dnes existují rozmanité názory a různé spory, o jeho užitečnosti a účelnosti však stěží mohou být pochyby. Jedním z dnešních moderních pohledů na interdisciplinární přístup je to, že bývá označován za holistický, systémový nebo komplexní.

Na tomto místě se nelze zabývat otázkou interdisciplinarit v plné šíři, avšak pouze některými otázkami, které úzce souvisí s podmínkami, za nichž tato kniha vznikala. Proto zde upouštíme od rekapitulace definic interdisciplinarit a odkazujeme čtenáře na podrobnější výklad ve sborníku z konference o lidském kapitálu konané v roce 2018 (Lidský kapitál a investice do vzdělání: výzkum, výuka, publikování, vyd. 2019)¹⁴.

Přece jen však nutno uvést několik poznámek. Latinské slovo „inter“ znamená česky „mezi“, tj. interdisciplinární výzkum je výzkum mezi obory. Jako příklad lze uvést např. biochemii, která vznikla v podobě spolupráce mezi biologií a chemií, tj. je ve styčných místech, kde existovala *terra inkognita* (neznámá země), kterou ani jeden z uvedených oborů nedokázal sám o sobě probádat. Kromě označení „mezioborový“ výzkum však se v literatuře vyskytují i názvy odlišné názvy. Za multi-oborový lze pokládat výzkum, na kterém se podílí více oborů nebo disciplín. (Příklad: výzkum v prostoru mezi ekonomikou, chemií, biologii, meteorologií a dalšími vědami, které prozkoumávají životní prostředí.) O tzv. transdisciplinaritě jde tehdy, kdy se výzkum ve dvou nebo více oborech nebo disciplínách navzájem překrývá, tj. jde-li o výzkum na témže „území“ s nadějí, že se např. uplatněním společné metodologie podaří vyřešit problém, který by zúčastněné jednotlivé obory nebyly schopny samostatně vyřešit. (Zde lze uvést jako nový obor/disciplínu vědu o poznání, využívající poznatky psychiatrie, neurofyziologie, umělé inteligence, lingvistiky a filosofie.)

Některé chybné nebo sporné názory se v literatuře houževnatě udržují a stále opakují. Jedním z nich je i tzv. sumární přístup. Interdisciplinární přístup laická veřejnost někdy chápe tak, že se zkoumání daných problémů účastní řada odborníků různých vědních oborů; každý z nich o řešených otázkách pojednává z pozice své vědecké odbornosti (specializace). Používá příslušné terminologie, specifických metod daného oboru a odborného způsobu výkladu výsledků daného bádání. Kdybychom přistoupili na toto pojetí interdisciplinárního přístupu při řešení nějakého problému, stačilo by, abychom mechanicky vedle sebe seřadili několik zástupců námi vybraných oborů, kteří by daný problém zkoumali paralelně. Tento přístup jsem svého času označil za „sumační“, neboť výsledkem bádání by byla nějaká suma názorů.

Pokud bychom z nějakého praktického důvodu podobný kolektiv sestavili, pravděpodobně by bylo nutné odůvodnit výběr zúčastněných odborníků jako

¹⁴ Online: <http://radimvalencik.pise.cz/6715-teorie-dneska-o-interdisciplinarite-1-131.html>

reprezentantů každého ze zvolených oborů. Obvykle se to děje tak, že jsou uveřejněny jejich specializace a odborné výsledky. Bylo by také nutné blíže vysvětlit souvislosti (důvody), proč byly vybrány právě tyto obory a nikoliv jiné, které by možná byly pro řešení daného vědeckého úkolu vhodnější. Okolnosti svolávání vědeckých konferencí, ať již monotematických, národních či mezinárodních apod., bývají velmi rozmanité. Vědeckých konferencí se ve světě koná bezpočet. Soudě podle zpráv o těchto konferencích, počet každoročně nebo periodicky konaných konferencí se pohybuje v řádu desítek a stovek milionů. Po pravdě řečeno, některé z konferencí (často pořádané v atraktivních zemích s možností ubytování i v prestižních hotelech), se během času - kromě svého proklamovaného vědeckého obsahu a přínosu - staly i tradiční součástí cestovního ruchu řady zemí. Nicméně dnešní praxe řízení vědy a výzkumu v České republice dospěla k závěru, že uveřejňované konferenční příspěvky nepředstavují významnější přínos pro vědu a výzkum, takže při hodnocení konferenčních aktivit akademických institucí již nejsou relevantní pro přidělování finančních prostředků na výzkum, ani pro karierní vzestup jejich účastníků. Buď jak buď, teprve budoucnost ukáže, zda a do jaké míry podobný přístup nepovede k zániku této formy setkání vědeckých pracovníků; podobná setkání totiž často generovala trvalou spolupráci účastníků nebo institucí právě na základě osobních kontaktů. Soudě podle situace z počátku roku 2020, některé tradiční konference se letos, i když pro jejich zrušení, odložení nebo změny formy nemusí být jen hodnocení konferencí z pozice orgánů státní správy.

Nelze však se nezmínit o tom, že dlouholetá praxe autoritářského posuzování výsledků vědeckých konferencí, spojená se zařazováním vybraných konferencí např. na seznamy Thomson Reuters (resp. nyní Clarivate) nebo Scopus, rozhodně nepatřila mezi nejvhodnější způsoby hodnocení vědeckých konferencí (mj. i vzhledem k vágnosti kritérií a k netransparentnímu způsobu komunikace s žadateli).

Výše popsaný tzv. sumační přístup se někdy aplikuje při pořádání vědeckých konferencí k určitému společnému tématu. Závěry konference – pokud účelem svolání konference bylo přispět k řešení nebo vyřešit daný problém – pak mohou být ve vědeckém sborníku presentovány jako společný názor jejich účastníků, nebo i formou doporučení, společné výzvy nebo rezoluce. Editorem bývá zkušený odborník, který – na základě znalosti svého oboru a díky své dobré orientaci v problematice oborů, zastoupených na konferenci, je schopen sborník kvalitně redigovat.

Pro dnešní vědu je charakteristické to, že vědcům umožňuje – s využitím široké palety existujícího myšlenkového bohatství - hledat a nalézat tvůrčí cesty vedoucí k dalším poznatkům, není-li příliš svazována všemožnou regulací a nadvládou módních myšlenkových proudů nebo vyžadováním tradičního klišé v podobě aplikace různých tradičních postupů. Určitá regulace však určitě je nezbytná, aby se pod rouškou požadavku svobody vědeckého bádání neskrýval nepřijatelný nebo škodlivý obsah.

Dnešní metodologický repertoár ekonomických věd např. zahrnuje možnost volby mikroekonomického nebo makroekonomického přístupu. Analogickou možnost lze účelně využít prakticky ve všech humanitních vědách. Obdobně tomu je při volbě roviny (úrovně) zkoumání, jeho šíře nebo hloubky. Princip volby zde badatele v průběhu bádání obvykle – po shromáždění, vyhodnocení a klasifikaci použitelných pramenů obvykle vede k tomu, aby náležitě upravil (omezil nebo rozšířil) předmět zkoumání.

Pro problém zkoumání vztahů mezi chudobou a bohatstvím to znamená v odborné knize vyhmátnout takové kroky, které povedou k cíli dané etapy výzkumu. Má-li výzkum být interdisciplinární, měl by zahrnovat optiku nejdůležitějších disciplín,

blízkých vymezenému cíli daného výzkumu. Populárně řečeno, týž hlavní problém je zkoumán s použitím různých filtrů (brýlí), které přinášejí nový celkový pohled na zkoumaný problém.

Problémy vývoje vztahů mezi stavy lidské společnosti, označované jako vztahy mezi chudobou a bohatstvím, lze zkoumat z mnoha různých hledisek a metodami korespondujícími zvoleným hlediskům.

V této monografii uplatňujeme interdisciplinární přístup, přičemž předem iniciativa potenciálních členů výzkumného kolektivu co do volby vědního oboru nebyla omezena. Tento způsob na jedné straně má přednost v tom, že umožňuje účast specialistům širší palety oborů, na druhé straně je spojena s nutností provázat jejich příspěvky s hlavním proudem výkladu zkoumání, popř. zařadit je do příloh.

Z toho, co dosud bylo řečeno, mj. plyne, že interdisciplinární výzkum předpokládá účast víceoborového výzkumného kolektivu, který – má-li výzkum být pokládán za ucelený (komplexní) – povede k pohybu vzhůru po spirále vědění.

Za těmito slovy se skrývá mnoho problémů managementu (mj. složení výzkumného, resp.) autorského kolektivu, financování výzkumného úkolů, jeho zapojení do celkového proudu výzkumu včetně inovací, které by měl umožnit. Vzhledem k tomu, že vývoj různých vědních disciplín nekráčí přímočaře po vydlážděných cestách, ale spíše po „zarostlých chodničkách“, které nemusí vést k cíli. Prosadit obecné uznání nových poznatků včetně netradičních metodologických postupů, bývá obtížné; často může trvat i několik desetiletí, než tyto nové poznatky a metody jsou obecně uznávány a než se alespoň některé z nich dočkají praktického uplatnění. (Belbin, 2010, český překlad 2012.)

Jedním z tradičních dlouho diskutovaných problémů, které komplikují i chápání interdisciplinarity, jsou vztahy mezi technickými, přírodovědnými a humanitními obory. Za plnohodnotné bývají považovány disciplíny označované za *science*, jejichž výsledky jsou podloženy ověřitelnými experimenty. Tím se výrazně odlišují od humanitních (společenských) věd, v nichž nelze provádět experimenty tímž způsobem jako u přírodních a technických disciplín. Z dějin vědy jsou známy případy, kdy i cesta převratných vynálezů a patentů k jejich praktické realizaci byla velmi trnitá. Mnoho patentů - podobně jak v minulosti – i dnes končí v sefech nenasytných farmaceutických a jiných monopolních korporací; pro lidstvo bývají nenávratně ztraceny.

Diskuse o pojetí interdisciplinarit bývají někdy živeny snahou konstruovat jakési „žebříčky“ významnosti jednotlivých vědních oborů. Tradičně stojí v čele filosofie jako „královna věd“. Za tímto názorem však může stát nevědomost, pekuniární zájmy vydavatelů různých žurnálů i zájmy některých universitních institucí. Výsadní postavení filosofie pochází z doby antiky, kdy de facto byla universální vědou, od níž se v procesu specializace a dělby práce v pozdějším průběhu dějin oddělovaly další a další obory. Tento proces byl typický jak v řemeslnické éře středověku (s dvojakou rolí cechovního zřízení), tak v manufakturním období a v období třetí průmyslové revoluce. Moderní vývoj si již od poloviny 20. století postupně vynutil celostní vývoj (holismus) a systémový přístup. Další vývoj nevratně směřuje k digitální společnosti, aniž lze předem odhadnout (spíše jen vágně tušit), k jakým důsledkům tento vývoj povede a co to bude znamenat pro člověka a pro lidskou společnost. Fantasie scénářů *sci-fi* a různých hororových imaginací spíše oslabuje a poškozují očekávání pozitivních přínosů digitalizace v očích mnoha lidí.

Většina reprezentantů různých vědních oborů nebo disciplín žárlivě střeží „čistotu“ oborů. Zakladatelé oborů a různí jiní „guruové“ mnohdy nemají prioritní zájem o to, aby

se jejich obor zdárně rozvíjel a sílil v mezioborové konkurenci, jako spíše o udržení status quo vytvářením překážek kvalifikačního postupu a nástupu nových talentů do funkcí. Ani v ČR nejsou podobné případy vyloučeny. Boje o generační výměnu někdy zcela zbytečně po celá léta ztěžují život vysokoškolským pracovníkům a někdy komplikují život i „dorostu“ vědy - doktorandům. Na některých akademických pracovištích se s překážkami setkávají i tzv. cizí (zejména věkově starší) doktorandi, kteří nejsou absolventy daného pracoviště. Někdy pro ně zbývá jen „pot a slzy“, proviní-li se vlastními myšlenkami, které neodpovídají zavedeným názorům skupin vládnoucích na pracovišti.

K nejasnostem v diskusích a sporech o uspokojivé vymezení různých disciplín a jejich vztahy k jiným, které se nejčastěji odehrávají v akademickém prostředí, jsou ve hře i některé další skutečnosti, které se pod nimi skrývají. Jedním z nich může např. být odlišné pojetí úlohy teorie a praxe a jejich vztahů při výzkumu v různých oborech. Spor o uznání *andragogiky* jako nové disciplíny (tj. aplikované vědy o výchově a vzdělávání dospělých lidí, která respektuje zvláštnosti s tím spojené) v rodině pedagogických věd se v našem prostředí vlekl po dlouhou dobu. Z posledních let je znám spor o vedení jednoho z perspektivních a úspěšných českých výzkumných pracovišť - Institutu informatiky, robotiky a kybernetiky na ČVUT. Tento případ vznikl v důsledku osobního konfliktu mezi vedoucím pracovníkem fakulty a ředitelem uvedeného ústavu. Věcným pramenem sporů mezi katedrami a fakultními nebo universitními výzkumnými ústavu bývají „boje“ o kompetenci těchto organizačních jednotek: reprezentanti kateder totiž často prosazují, aby se výzkumná instituce „nepletla“ do pedagogické činnosti. Avšak výzkumný institut – pro konservatismus a tradicionalismus výuky – do výuky není schopen prosadit výsledky své výzkumné práce a nezůstává mu nic jiného, než pořádat vědecké konkurence nebo výukové kurzy mimo běžný rámec studijních programů. Řevnivost a závist může pramenit i z toho, že výzkumný ústav má přístup k různým zakázkám nebo soutěžích, z nich zčásti čerpá finanční prostředky na další bádání.

Mezioborová spolupráce (cross-disciplinary collaboration), která existovala při vědeckém bádání již koncem minulého století, je dnes díky internetu velmi rozšířena, bohužel se na universitní půdě dosud všeobecně neprosadila. D. Nutbeam z vedení britské University of Southampton již v r. 2013 uvedl, že moderní způsob výuky vyžaduje upustit od tradiční specializace výuky a zavádět výuku diferencovanou podle předpokládaného cílového uplatnění absolventů. Znamená to – mimo jiné – vyučovat soubory témat (přednáškové kurzy), obsahující znalosti a dovednosti, které budou potřebovat absolventi jako samostatní podnikatelé. S tím je spojen požadavek, aby universita byla schopna zavádět potřebné inovace výuky pružným způsobem, tj. aby se dokázala pružně přizpůsobovat poptávce po vzdělávání. Nový přístup k výuce a učení je označován za studium „podle disciplín“ (discipline-based). (The Guardian, 2013.) Není třeba dodávat, že většina universit v ČR dosud inovativnost, pružnost a přizpůsobivost výuky tento požadavek (z různých důvodů) nenaplnuje.

Literatura

DUFKOVÁ, L. 2018. *Andragogika — proč je jí třeba? A jak k ní přistupovat?*
Dostupné z: <https://medium.com/edtech-kisk/andragogika-pro%C4%8D-je-j%C3%AD-t%C5%99eba-a-jak-k-n%C3%AD-p%C5%99istupovat-e0c3b7322e54>
(staženo 24. 4. 2020)

Lidský kapitál a investice do vzdělání: výzkum, výuka, publikování. 2019. Dostupné z: <http://radimvalencik.pise.cz/6715-teorie-dneska-o-interdisciplinarite-1-131.html>

Příloha 3: Ekonomika ekosystémů a lidský blahobyt

Každý na světě je zcela závislý na ekosystémech planety Země a na službách, které poskytují, jako je potrava, voda, regulace nemocí a klimatu, duchovní naplnění a estetické potěšení. Během posledních 50 let lidé tyto ekosystémy mění rychleji a rozsáhleji než v kterémkoli srovnatelném období lidské historie, z větší části proto, aby uspokojili rychle rostoucí poptávku po potravinách, sladké vodě, stavebním dřevu, vláknech a palivech. Tato přeměna planety vede ke zvýšení blahobytu a k ekonomickému rozvoji lidstva.

Tři hlavní problémy spojené s naším řízením světových ekosystémů již způsobují výrazné škody některým lidem, zejména chudým, a pokud nebudou řešeny, značně zmenší dlouhodobé přínosy, jež nám ekosystémy poskytují:

1. Mnoho ekosystémových služeb je znehodnocováno v důsledku činností směřujících ke zvýšení výkonu jiných služeb, například potravinových. Tyto výměny mezi jednotlivými službami často přenesou náklady znehodnocování prostředí z jedné skupiny lidí na jinou nebo odsouvají skutečné náklady na budoucí generace.

2. Existují prokázané, avšak neúplné důkazy o tom, že změny, které provádíme v ekosystémech, zvyšují pravděpodobnost nelineárních změn ekosystémů (včetně změn urychlených, náhlých a potenciálně nevratných), jež mají podstatné následky pro kvalitu života. Příkladem může být vznik chorob, prudké změny v jakosti a množství vody, vznik „mrtvých zón“ v přímořských oblastech, zhroucení rybích lovišť a proměny regionálního podnebí.

3. Škodlivé následky znehodnocování služeb ekosystémů jsou tak někdy hlavním faktorem, který způsobuje chudobu a sociální konflikty.

Znalostní řešení

Účinné správě ekosystémů brání jak nedostatek znalostí a informací ohledně různých stránek ekosystémů, tak nevyužívání informací, které k dispozici máme, k podpoře rozhodování v řízení ekosystémů. Ve většině regionů jsou například jen omezené informace ohledně stavu a ekonomické hodnoty většiny ekosystémových služeb a jejich čerpání se zřídkakdy zohledňuje ve státním účetnictví. V této oblasti se často projevuje investování do pozice za účelem asymetrie informací, kterými disponují instituce i veřejnost.

Veřejní činitelé zároveň nevyužívají všech příslušných informací, jež mají k dispozici, případně se nechají řídit jednostranně podanými informacemi. Důvodem je zčásti selhávání institucí, jež brání v předávání existujících politicky důležitých vědeckých informací veřejným činitelům, a zčásti nepřihlížení k jiným formám znalostí a informací (např. tradiční znalosti a vědomosti praktiků), jež by často pro právu ekosystémů byly velice cenné.

Ke slibným intervencím patří:

- Začlenění netržních hodnot ekosystémů do správy zdrojů a investičního rozhodování. Velká část správy zdrojů a investičního rozhodování je pod výrazným vlivem finančních zřetelů souvisejících s náklady a přínosy alternativních možností

- Využití veškerých příslušných forem znalostí a informací při hodnocení a rozhodování, včetně tradičních a praktických znalostí. Pro účinnou správu ekosystému jsou obvykle nezbytné „místní“ vědomosti – tedy informace o povaze a historii konkrétního ekosystému. Posilování a udržování personální a institucionální kapacity

za účelem hodnocení důsledků změn ekosystémů pro lidský blahobyt a jednání podle výsledků tohoto hodnocení. Řízení v zemědělství, lesnictví a rybolovu vyžaduje větší technickou kapacitu. Ovšem kapacita, jež pro tyto sektory existuje, jakkoli je v mnoha zemích omezená, je stále mnohem větší než kapacita nezbytná k účinné správě dalších ekosystémových služeb.

- Ke zlepšení rozhodování tváří v tvář nejistotě údajů, předpovědí, souvislostí a měřítek lze využít řady konstrukcí a metod. Zvláště cenným nástrojem pro snižování nejistoty rozhodování v řízení ekosystémů může být především aktivní adaptivní řízení. Mezi běžně využívané pomocné metody v rozhodování patří analýzy nákladů a přínosů, hodnocení rizik, multikriteriální analýza, princip předběžné opatrnosti a analýza zranitelnosti.

- Existují dostatečné informace ohledně hnacích sil změn ekosystémů, důsledků změn ekosystémových služeb pro lidské blaho a předností různých možností řešení směřujících ke zlepšení rozhodování směrem k podpoře udržitelného rozvoje na všech úrovních. Toto hodnocení však odhalilo řadu výzkumu a mezer v informacích; vyplnění těchto mezer by mohlo být velmi přínosné pro lepší informovanost politických postojů a aktivit.

Jak změny ekosystémů ovlivnily lidský blahobyt a zmírňování chudoby?

- Během posledních 50 let člověk ekosystémy mění rychleji a rozsáhleji než v kterémkoli srovnatelném období lidské historie, zejména proto, aby uspokojil rychle rostoucí poptávku po potravinách, sladké vodě, stavebním dřevu, vláknech a palivech. Vede to k závažné a z větší části nevratné ztrátě rozmanitosti života na Zemi.

- Změny prováděné v ekosystémech přispívají k podstatným čistým přínosům pro lidský blahobyt a ekonomický rozvoj, ale těchto přínosů je dosahováno za cenu rostoucích nákladů v podobě znehodnocování mnohých ekosystémových služeb, rostoucího rizika nelineárních změn a prohlubování chudoby u některých skupin lidí. Tyto problémy, pokud nebudou řešeny, zásadní měrou oslabují výhody, jež z ekosystémů poplynou pro budoucí generace.

- Znehodnocování ekosystémových služeb by se mohlo v první polovině tohoto století podstatně zhoršit a je překážkou k naplňování Rozvojových cílů milénia.

- Zvrat ve znehodnocování ekosystémů při současném uspokojení rostoucí poptávky po jejich službách lze podle některých scénářů uvažovaných v rámci MA zčásti dosáhnout, vyžaduje to však rozsáhlé změny politik, institucí a praktik, a ty v současné době neprobíhají. Existuje mnoho možností zachování či zlepšení konkrétních služeb ekosystémů způsoby, jež omezují negativní dopady nebo nabízejí pozitivní synergie s dalšími ekosystémovými službami.

Znehodnocování ekosystémových služeb představuje závažnou překážku dosažení Rozvojových cílů milénia (RCM) a jejich cílových hodnot.

I přes pokrok dosažený ve zvyšování produkce a využívání některých ekosystémových služeb zůstává úroveň chudoby vysoká, nespravedlnosti se zvětšují a mnozí lidé stále nemají dostatečnou nabídku ekosystémových služeb nebo přístup k nim.

Zpracováno podle:

REID, V., MOONEY, A., CROPPER, A., CAPISTRANO, D., CARPENTER, R., CHOPRA, K. DASGUPTA, P., DIETZ, T., DURAIAPPAH, K., HASSAN, R., KASPERSON, R., LEEMANS, R., MAY, M., MCMICHAEL, T., PINGALI, P., SAMPER,

C., SCHOLLES, R., WATSON, T., ZAKRI, H., SHIDONG, Z., ASH, J., BENNET, E., KUMAR P., LEE J., RAUDSEPP-HEARNE, C., SIMONS, H., THONELL, J., ZUREK, B. 2005

Millenium Ecosystem Assesment – Ekosystémy a lidský blahobyt. Syntéza. Praha : World Resource Institute, Centrum pro otázky životního prostředí, Univerzita Karlova v Praze.